

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GOL ATAN GALİP

FUTBOLA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

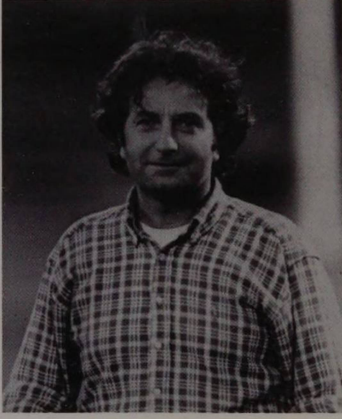
MAHMUT SERT

GOL ATAN GALİP

FUTBOLA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

MAHMUT SERT

Mahmut Sert lisans eğitimini İstanbul Spor Akademisi'nde, yüksek lisans eğitimini Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji bölümünde spor sosyolojisi alanında yaptı. Profesyonel olarak on yıl futbol oynadı. Halen İ.T.Ü.'de öğretim görevlisidir ve spor yazarlığı yapmaktadır.

Spor olgusu, özellikle son iki yüzyıldır büyük kitlelerin ilgisini giderek artan bir oranda çekmektedir. Günümüzde sporun "yaşam biçimi" olarak sunulmasının ardında acaba ne gibi nedenler bulunmaktadır? Ya da spor, insanlar için nasıl "yaşam biçimi"ne dönüşmüştür? Bu spor yaşamının, hiç spor yapmayanlar tarafından benimsenmesinin ardındaki nedenler nelerdir? Öte yandan çok çeşitli spor dalları olmasına karşın gelişmişlik durumu ne düzeyde olursa olsun birçok toplumda neden futbol, kitlelerin ilgisini diğer sporlara göre daha çok çekiyor, yoksa futbol dünyası, spor olgusunu yutuyor mu? Bu gelişme Türkiye örneğinde nasıl bir süreç izlemiştir ve neden Türkiye'de spor denilince akla futbol, futbol denilince de İstanbul'un büyük takımları gelir? Çalışmada; bedeninin sosyolojik konumlanışının spor sosyolojisindeki önemi ve sporun, toplumsal yaşamın her alanıyla eklemlenen yapısı içinde ortaya çıkan "iktidar" olgusu, temel noktalar olarak dikkati çekmektedir.

Mahmut

ISBN: 975-6

9 789756 9

GOL ATAN GALİP

FUTBOLA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

MAHMUT SERT

BAĞLAM

Bağlam Yayınları 149
İnceleme-Araştırma 99
ISBN 975-7696-43-8

Mahmut Sert
Gol Atan Galip
Futbola Sosyolojik Bir Bakış
© Mahmut Sert
© Bağlam Yayınları

Birinci Basım: Ekim 2000
Kapak Resmi: Hirano Kitano& Tatsuya Matsui. *Robocup*
Kapak ve Sayfa Düzeni: Canan Suner
Baskı: Kardeşler Matbaası

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68

Sezer'e...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / Ali Akay	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
BEDENİN TOPLUM YAŞAMINDAKİ YERİ VE İKTİDARLA İLİŞKİSİ	17
Beden İlişkileri Ve Cinsler Arası Güç İstenci	25
Beden ve Spor	29
Spor Nedir Toplum Yaşamındaki Yeri	30
Sporda Cinsiyet Ayırımı	38
Spor Evreninde İktidar Odaklarının Oluşumu	42
Sonuç	49
FUTBOLUN GELİŞİM SÜRECİ	51
Futbolun Milliyetçi Yüzü ve Kıta Avrupasının İngiltere'ye Karşı Çıkışı	58
Britanya Adalarında Futbolun Milliyetçi Kimliği	61
Ada Futbolunda Irkçılık	64
Holiganizm	67
Futbolun Arka Planındaki Toplumsal Değişimler ve Dönüşümler	70
Sonuç	78
TÜRKİYE'DE FUTBOLUN GELİŞME SÜRECİ	81
Osmanlı Döneminde Sporun Örgütlenmesi ve Kulüpçülük	81
Futbolun Türkiye'ye Gelişi ve Sporun Gelişmesine Katkısı	85
Türk Sporunun Temel Taşları; Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe	88
Beşiktaş	89
Galatasaray	92

Fenerbahçe	93
İstanbul'da Futbol İktidarının Oluşumu	95
İstanbul Futbol Birliği (1903-1910)	97
İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi (1910-1914)	100
Pazar ve Cuma Ligleri; İktidar Arayışında Direnişle Gelen Uzlaşım	104
Cumhuriyet Dönemi Türk Spor	106
Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)	108
Türk Spor Kurumu (1936-1938)	109
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü	111
Türk Futbolunda Profesyonellik ve Ulusal Profesyonel Lig'in Oluşumu	113
Sonuç	117
İSTANBUL FUTBOLUNDA AKTÖRLERİN TOPLUMSAL YAPISI VE İKTİDARI PAYLAŞIMLARI	
İktidar	119
İktidar Oluşumunda Kitle İletişim Araçları	124
Sonuç	131
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	153
DİZİN	161
	165

SUNUŞ

Mahmut Sert'in *Gol Atan Galip (Futbola Sosyolojik Bir bakış)* adlı kitabı bize ironik bir yaklaşımla futbolun toplumlar üzerinde kurduğu iktidarın tarihini anlatmakta. Galibiyetin liberal kapitalist toplumlarda aldığı rolü düşündüğümüzde, sadece galiplerin arta kaldığı ve mağlup olanların ise neredeyse Darwinci bir görüşle elenerek yavaş yavaş iktidARLARINI kaybettikleri acımasız bir dünyanın tasviri bu. Galip gelenlerin sosyolojisi her şeyiyle kapitalizmin toplumsal kurtuluş mücadelelerinin karşısındaki başarısının da tarihi aynı zamanda.

Poplaşan toplumların en etkili aygıtı olarak görünen medyanın siyasi ve ekonomik iktidarının baş yardımcısı olan futbol iktidarı; futbolcularıyla, pop ve sinema yıldızlarıyla, modaların oluşturduğu alemlerdeki mankenlerin fizik güzelliğiyle sportif fizik birleştiğinde, karşımıza beden üzerine kurulan bir sosyal makinanın nasıl oluştuğunun hikayesi çıkmakta. Bu anlatı Mahmut Sert'in çalışmasında; beden üzerine oluşan sosyolojik tezlerden, dünyada ve Türkiye'deki spor klüplerinin ve futbol aktörlerinin idmanlarına ve fiziki ve sosyal güçlerine kadar bir yelpazede ele alınıyor.

Beden üzerine kurulan iktidarların cinsler arası güç istencine, sporun toplumsal yaşamdaki yerine ve bu dünyadaki iktidarların oluşumuna giden bir tasvirle başlayan kitap, hemen futbol üzerine odaklanmaya başlıyor. Fransız yapısalcılık sonrası düşünürlerinin, Merleau-Ponty'den ve Sartre'dan gelen bir beden fenomenolojisinden, Foucault'nun ve Deleuze-Guattari'nin beden üzerine kazılı olan fiziki iktidarların analizine kadar; her yerden işleyen iktidar, maddi ve manevi olarak modern toplumsal kodları kurduğunda, poplaşan bir postmodernlikle buluşan spor dünyası; ekonomik zaferiyle, buna bağlı olarak gelişen milliyetçilik ve etnik milliyetçiliklerle -holiganizm de bunun bir parçası- pekişmekte. Mahmut Sert; kitapta bize, bunun örneklerini vermekte ve "Gol Atan Galip" metaforuyla siyasi iktidarın odaklarının direnme odaklarını nasıl egemenlik altına alarak kısı kıvrak kendisine bağladığını; bu

şekilde de oluşabilecek sosyal direnme odaklarının daha baştan hapsedilerek, denetim altına alındığının tarihini anlatmakta. Dünyadan verilecek örneklerde: İspanya'nın Franko rejiminin Real Madrid'i geliştirirken kendi faşizmine direnecek olan kitleleri futbol yoluyla kendisine bağlarken (büyücü iktidarın, tıpkı Georges Du-mezil'in tezlerinde gösterildiği gibi, karşındakileri "bağlama" altına aldığını hatırlatan) Frankocu yaptığını da gösteriyor. Veya Barcelona'nın Bask milliyetçiliğinin benzer bir şekilde etnik milliyetçilik kuvvetinin ulus-devlet karşındaki zafer edasını hatırlatıyor. Bağlanmalar ideolojik ve tam anlamıyla futbol klüpleri sayesinde "devletin ideolojik aygıtları"yla bütünleşmekte. Başka bir örnek verilmeye kalkılırsa: Osmanlı-Türk toplumunda da benzer yolların iktidarlar tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Anti-emperyalist tavırların milli devletin ideolojisiyle bütünlemesi, spor klüplerinin galibiyetleri veya mağlubiyetleriyle birlikte işliyor. Bir on yıl evvel kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki spor müsabakalarının görüntüsünü hatırladığımızda, bu karşılaşmalarda nasıl bir tarafın diğer tarafı yenmesiyle, galip gelenleri siyasi bir zafer sarhoşluğuna sürüklediğini unuttuk mu? Yine yakın zamanlarda ABD ile İran arasında geçen futbol karşılaşmasının siyasi yönünün ne kadar ağır bastığını ve İran'ın futbolcularının sahadan galip ayrılma-larıyla "Şeytan" Amerika'ya nasıl bir ders verdiklerini anlatan zafer ve inanç gösterileri, bize Haçlı Seferleri'ni anımsatmakta değil mi? Siyaset ve gündelik yaşamdaki ekonomik hayat her şeyiyle futbol sayesinde kapitalize olmakta. Büyük spor klüplerinin "şirketleşme-si" küreselleşen liberalizmle alakalı değil mi? Buna karşı çıkan gruplar daha milli bir politik ekonomiye bağlı gibi dururken, asıl "galip gelen" güçlerin kapitalizasyon sürecinde Bütünleşmiş Dünya Kapitalizmi ile bütünleşmekte olduklarını görmüyor muyuz?

Mahmut Sert'in kitabı iktidarın büyüsunün politik ve ekonomik olduğu kadar sembolik yüzünü de sunmakta bizlere. Futbol klüpleri üzerinden bağlanan direnme odaklarının direniş şartlarındaki daralmayı ve bu şekilde de iktidarların denetimine düşen kitlelerin, marjinal grupların ve toplumun parçalanmış tüm katmanlarının bağlanmasını gösteriyor. Bu bağlamanın anlatısı, işte, bu kitapta sosyolojik ve tarihsel olarak ortaya konuluyor.

Ali Akay

İstanbul, 4 Ekim 2000

ÖNSÖZ

Spor yaşantım süresince gözlemlediğim, birebir yaşadığım etkileşimler çerçevesinde, spor evrenindeki ilişkiler, oluşumlar, yanıtını tam olarak bulamadığım bir yığın soruyu oluşturuyordu. Spor Akademisi'ndeki lisans eğitimimde, bu evrendeki olayları ve olguları tek başına ele almanın sağlıklı bir yaklaşım olmadığının farkına vardım. Bunda, profesyonel futbol yaşantısına geçmemin ve edindiğim deneyimlerimin etkisi büyüktür. Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde aldığım yüksek lisans dersleri ise bu güne dek edindiğim birikimlerimin bilimsel bir zemine oturmasına olanak sağlamıştır. Yüksek lisans programında aldığım derslerde, özellikle sorumlu öğretim elemanlarının, olaylara, olgulara sosyolojik bir bakış açısı ile yaklaşmalarından, özgür ve demokratik bir ortamda yapılan düzeyli tartışmalardan çok yararlandım.

Bölüm başkanımız Prof. Dr. Esin Küntay'ın cesaret veren yakın ilgisi ve desteği ile özenli eleştirel tutumu; çalışma konum üzerine farklı bakış açıları geliştirmeme büyük katkı sağlamıştır. Danışman hocam Prof. Dr. Ali Akay'ın bilimsel alçak gönüllülüğü ile yapıcı, eleştirel yol göstericiliği, bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerin başında gelmektedir. Ali Akay'ın yaptığı önemli katkılara karşın olabilecek eksiklikler ve yanlışlıklar bana aittir.

Sezer Sert bu metni okuyup, bir çok yanlış önlerken, çalışma süresince eşim olarak sabır ve sevgi ile verdiği destek, karşılaştığım sıkıntıları aşmamda yardımcı oldu. Ayrıca bu çalışmaya katkıda bulunan, burada adını yazamadığım kişi ve kuruluşlara da teşekkür ederim

Mahmut Sert
Ekim, 2000

GİRİŞ

İnsan ögesi ister birey bağlamında - özne olarak - isterse oluşturduğu topluluklar bağlamında - toplum imgesi olarak - ele alınsın, sosyolojinin temel inceleme konusu olmuştur. Toplumbilimsel yaklaşımlardan Kartezyen anlayışın karşıtlıklarla düşünen yapısı içinde insan bedeni, fiziksel ve tinsel olarak iki ayrı yapı içinde değerlendirildiyse de günümüzde artık böyle bir ayrım yapılmıyor; tersine insan bedeni, kimi zaman tam bir bütünlük içinde kimi zaman ise tam bir parçalanma ilişkisi içinde ele alınıyor. Bu düşünsel dönüşümde, Fransız yapısalcılık - sonrası düşünürlerinin, kartezyen yaklaşımın karşıtlıklarla düşünen yapısını ve doğrusal tarih anlayışını eleştirmelerinin, bedeni ön plana çıkartan çözümlemelerinin etkisi olmuştur. Örneğin M. Foucault, G. Deleuze, J. Derrida, J. F. Lyotard, J. Baudrillard ve P. Bourdieu bedeni merkezde tutan çözümlemelere girişerek yeni bir anlayış getirmişlerdir. Bu çalışmada Fransız yapısalcılık - sonrası düşünürlerinin izlenmesinde; son çözümlemelerde bedenin merkezi konumda ele alınması; bedenin, günümüzün tüketim toplumunun nesnesi olması belirleyici olmuştur.

Bedenin bütünlüğü bir anlayışla değerlendirilmesi, farklı bilimsel disiplinlerin ortaya çıkmasına katkı sağlarken, özellikle son otuz yıldır bilim dünyasındaki gelişmeleri hızlandırmıştır: Doğa-insan ve insan-insan çatışmaları, geniş anlamda etkileşimleri, bilimsel gelişmelerin hem nedeni hem de sonucu olmuştur. Bu çerçeve içerisinde bedenin fiziksel ve tinsel bütünlüğü, günümüzde farklı bilimsel disiplinleri birbiri içine çeken bir düzenek oluşturmuştur. Artık bilim adamları/kadınları bilimsel zenginliği, tek bir disiplinde uzmanlaşmak yerine bu iç içelik nedeni ile değişik disiplinlerde uzmanlaşarak kazandıkları farklı bakış açılarıyla oluşturmaya çalışıyorlar.¹

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Spor olgusu, çoğunlukla ve de haklı olarak, vücudun oyunsal dürtülerinin yeniden biçimlenmesi yanında, yaşamsal öneme sahip saldırganlık ve cinsellik dürtülerinin kontrol edilmesi² bağlamında ele alınır. Ancak söz olmadan da iletişimin sağlandığı dönemlerde insanoğlu bedenini bir araç gibi kullanıp, kendini anlatmayı başarmıştır. Özellikle oyunsal ritüellerin, dinsel ayinlerin oluşmasında bedensel hareketler belirleyici olmuştur.³ Bedenin işlevsel niteliğinin spor dünyasındaki başat konusu ne denli önemli olsa da tek başına spor olgusunu açıklamaya yetmiyor. Öte yandan toplumsalın oluşmasında temel enstrüman olarak değerlendirebileceğimiz bedenin, yaşamı bütün olarak kucaklayan yapısı, günümüzün "uygar" dünyasının oluşmasında, ürettiği maddi-manevi değerlerle önem kazanmaktadır. Bu bağlamda spor sosyolojisi içinde bedenin konumunu sağlıklı biçimde saptamak; onun oluşturduğu toplumsal yaşam içindeki yerini yine kendi oluşturduğu kurumlarla olan ilişkisini tarihsel süreç içinde belirlemek çalışmamızın önceliklerinden olmuştur.

Başlangıcı insanlığın bilinebilen tarihine dek götürülebilen spor olgusu, özellikle son iki yüzyıldır büyük kitlelerin ilgisini giderek artan bir oranda çekmektedir. Toplum yaşamındaki değişim ve dönüşümlere koşut olarak bireyler üzerindeki etkisinde, spora yönelik basit bir ilgi olduğunu söylemek oldukça zor. Günümüzde sporun "yaşam biçimi"olarak sunulmasının ardında acaba ne gibi nedenler bulunmaktadır? Ya da spor, insanlar için nasıl "yaşam biçimi"ne dönüşmüştür? Bu spor yaşamının, hiç spor yapmayanlar tarafından benimsenmesinin ardındaki nedenler nelerdir? Öte yandan çok çeşitli spor dalları olmasına karşın gelişmişlik durumu ne düzeyde olursa olsun birçok toplumda ne-

² "Saldırganlığın kontrolü"nu, sporu savaşılar hazırlık amacı olarak gören yaklaşım içinde; "cinselliğin kontrolü"nu ise sağlıklı, güzel beden yaklaşımlarıyla eklemlenmiş, bir anlamda bedeni biçimlendirecek denli araçsallaştıran erkek-egemen düzenekleri içindeki kitle iletişim araçlarından, kozmetik sanayi ve modaya dek uzanan odakların görüşü bağlamında ele alıyorum.

³ Huizinga, yeryüzünde insana ait her şeyin başlangıcının oyun olduğunu ileri sürer. İnsanın içsel yapısında önemli bir yer kaplayan "oyuncu"özellliği, ancak bedenin bütünsel yapısı içinde zihinsel, tinsel ve bedensel bütünlük olarak ortaya konabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Johan Huizinga, *Homo Ludens*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

den futbol, kitlelerin ilgisini diğer sporlara göre daha çok çekiyor; yoksa futbol dünyası, spor olgusunu yutuyor mu? Bu gelişme Türkiye örneğinde nasıl bir süreç izlemiştir ve neden Türkiye’de spor denilince akla futbol, futbol denilince de akla İstanbul’un "üç büyük"leri gelir? Çalışmada bu tür sorulara yanıt aranırken, niteliksel söylem analizi yöntemi ile Foucault’nun kazıbilim uygulamasıyla yakın tarihsel süreci izleyen bir araştırma yöntemi ele alınmıştır. Çalışmada; bedenın sosyolojik konumlanması ile eklemlenen spor sosyolojisindeki önemi ve sporun, toplumsal yaşamın her alanıyla eklemlenen yapısı içinde ortaya çıkan "iktidar" olgusu, temel noktalar olarak dikkati çekmektedir.

Bu çalışma "giriş", "sonuç" ve "kaynakça" bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. "Bedenin Toplum Yaşamındaki Yeri ve İktidarla İlişkisi" başlığı altında birinci bölümde; bedenın başka bedenlerle - karşıt cinsten ve kendi cinsinden - etkileşimleri incelenmiş, bedenın sporla bağıntısı ve toplum yaşamında sporun yeri, "iktidar"ın egemenliği ile ona karşı koyuşların direnişleri çerçevesinde sorunsallaştırılmıştır. "Futbolun Gelişim Süreci"başlığında ele alınan ikinci bölümde; tarihsel süreci dikkate alan bir kazıbilim çalışması ile hakim olanlarla tabî olanlar arasındaki etkileşim, iktidar olgusu göz ardı edilmeden evrensel düzeyde incelenmiştir. Üçüncü ana bölümde aynı yöntem ile futbolun Türkiye’ye gelişi, gelişmesi, geriye dönüş olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ile sınırlandırılıp, günümüze dek olan değişimler dönüşümler; "Osmanlı Döneminde Sporun Örgütlenmesi ve Kulüpçülük" başlığında izlenmiştir. Bu bölümün alt başlıkları: "Futbolun Türkiye’ye gelişi ve Sporun Gelişmesine Katkısı", "İstanbul’da Futbol İktidarının Oluşumu" ve "Cumhuriyet Dönemi Sporudur". Son bölüm "İstanbul Futbolunda Aktörlerin Toplumsal Yapısı ve İktidarı Paylaşmaları" başlığı altında ise Türkiye’de futbolun göreceli iktidarının ortaya çıktığı İstanbul’da, bu evrenin aktörlerinin birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde iktidarı paylaşmaları, arka plandaki toplumsal yapı göz önünde tutularak incelenmiştir.

BEDENİN TOPLUM YAŞAMINDAKİ YERİ VE İKTİDARLA İLİŞKİSİ

İnsan bedeni, "Ben kimim" sorusuyla başta felsefe olmak üzere yaşamın her alanında sorunsallaştırılan bir yapıdır. Yabani yaşamda insan, kendi bedeniyle doğa koşulları arasında sına yarıma yanılma yoluyla öğrendiği dengeleri kurmaya çalışmış, beden gücünün ayırdına vardığı ölçüde de bu dengeleri kendi avantajına çevirip, doğayı kontrolü altına almaya başlamıştır. Doğaya hükmeden insan, kendi kültürünü yaratarak toplumsal bir yapı oluşturmuş ve bu yapı içinde geliştirdiği teknolojiyle günümüze değin süren dönüşüm ve gelişimlere ulaşmıştır. Özellikle yerleşik düzene geçtikten sonra "İnsan ilişkilerinin, örgütlenmelerin, kurumların farklılıkları, bedeni her toplumda önemli bir konuma oturtmuştur."⁴

Bu Antropolojik yaklaşımı açacak olursak; gerek "ilkel" basit toplumlarda gerekse günümüzün karmaşık toplumlarında insanın verdiği - hâlâ sürdürdüğü - varolma savaşımı, değişim ve dönüşümlere uğrasa da uygarlıklar oluşturmasının, geliştirmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu savaşım da merkezi bir konumda bulunan insan bedeni, dönüşen yapılar ve ilişkiler içinde kendisinin oluşturduğu güç odakları tarafından kullanılmıştır. Bu iktidar odaklarının düzenlerinde tek bir yapıdan söz etmek olası değildir. Tersine iktidar tek olmayan, belli bir merkezde toplanmayan şekilsiz bir yapıdır.⁵ Bireylerin bedenlerini ve kimliklerini oluşturma niteliğine sahip bu dağılgan, belirsiz, başkalaşabilen yapı; "yalnızca fiziksel bir güç ya da temsil yoluyla değil, politik teknolojilerin hegemonyası ve beden ile ruhu şekillendirilmesi yoluyla işler."⁶

⁴ İ. Emre Işık, "Toplumsal Teoride Beden: Beden. Tekniklerinden Şi-zo-Analize", *Toplumbilim* Dergisi, Sayı: 5. İstanbul, 1996, s. 31.

⁵ Ali Akay, *Michel Foucault, İktidar ve Direnme Odakları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11.

⁶ S. Best-D.Kellner, *Postmodern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 69-70.

Toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşam alanlarında örgüsel bir ilişki içinde bulunan güç odakları, insan bedeni üzerine - çoğu zaman birbirleriyle iş birliği yaparak - uyguladıkları politikalarla beden(ler)i adeta alt üst etmektedir. Bu politikaların neler olduğunu gündelik yaşantımızda; sportif ve kültürel seçimlerimizin yönlendirilmesinde, moda anlayışının oluşmasında, ekonomide, dinde ve bilimde derinlemesine bir araştırma yapmadan, basit gözlemlerle saptamak olasıdır. Öte yandan hızlı teknolojik gelişmelerin, "Küreselleşme Politikası" adı altında, bilginin hızlı dolaşımıyla; kültürden sanata, politikadan spora dek tüm dünya görüşümüzü yönlendirdiği, günümüzün sıcak tartışmalarının başında geliyor. Özellikle küreselleşmiş bir yörünge- de bilginin serbest dolaşımı etkili biçimde kullanılıp, insan bedeni saçının telinden tırnak ucuna dek, düşün yapısı dahil hedeflenerek, toplumsal değişimlere, dönüşümlere uygarlık kavramı içinde ulaşıyor. Bu bağlamda "Beden, - toplumbilimin gelişme süreci içinde - açıkça belirtilmese de gerek kuramsal gerekse uygulamalı bir çok alanda merkezi önem taşımış",⁷ günümüzün kapitalist dünyasında ise bir meta konumunda değerlendirilmiştir. Pierre Bourdieu, 'Nasıl Sportif Olunur?' başlıklı yazısında, insanın spor pratiklerini seçiminin altında, siyasal türdeki spor felsefesinin olduğunu ileri sürerken, bu pratiklerin ticarileştirilmesinin bedeni nasıl bir tüketim nesnesi konumuna getirdiğini ortaya koyar.⁸

Bedeni nesneleştiren iktidarlar, insanları nasıl bir düzenek içinde kullanırlar ve kontrol ederler? Ali Akay, Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi* ve *Bilme İstenci* adlı eserlerini yorumlarken; beden üzerinde uygulanan yönlendirme tekniklerinde, iktidar(lar)ın her hangi bir baskı uygulamadıklarının altını çizerek. Çünkü iktidarlar televizyonlarda, reklamlar sırasında herkesin tualete gidiş zamanını kontrol edebiliyor, elektrikler kesildiğinde onlara çocuk yaptırabiliyorsa; yaz-kış tatillerinin seçimlerinde, onların beğenilerini yönlendiriyor ve kimi durumlarda onlara çöpçatanlık yapıp, sevimlileri için yardımcı oluyorsa; ve

⁷ Bkz.(4), Işık, s. 31.

⁸ Pierre Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, Çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 164.

de iktidarlar tüm bunları, açık alanlarda, gizlenme ve saklanma kaygısı duymadan seslendirebiliyorsa, bu durum artık iktidarlara, insanları belli yerlere kapatıp, onları baskıyla kontrol altında tutma ve yönlendirme zorunluluğunu duymadıklarını gösterir.⁹ Kişiler tüm davranışlarını özgür bir ortamda, kendileri istedikleri için yaparlar; her hangi bir biçimde dayatma ve zor kullanmayla karşılaşmazlar. Bu durumda bedenin kim tarafından, nasıl kullanıldığı belli olmayan, bizzat bedenin hem kullanılan hem de kullanan olarak ortaya çıktığı karmaşık bir yapı oluşmaktadır. Eş deyişle, insanlar bir yandan güç odaklarının içinde yer alırken, diğer yandan onların yönlendirmelerine uyan nesneleri oluşturuyor

Pierre Bourdieu'nün bedene sosyolojik yaklaşımı, sözünü ettiğimiz karışıklığın giderilmesine olanak sağlayabilir. Bourdieu bu yaklaşımında; bedeni toplumsal sınıflandırmada başat bir konuma oturturken, bedenin önemini, bireyin sosyal konumuyla, '*Habitus*'ün cisimleşmesiyle ve de beğeni oluşmasıyla ilişkili olarak üç noktada ortaya koyar; '*Habitus*' kavramında beden, bir yandan kendi kendisini oluştururken, diğer yandan sosyal konumunu oluşturur. '*Habitus*', bireyi eyleme yöneltten, onu motive eden kurulu yapılar düzeneğidir, farklı varoluş koşulları farklı '*Habitus*'leri gerektirir. Eş deyişle '*Habitus*' koşullanmaların ürünüdür.¹⁰ Bu anlam çerçevesinde Bourdieu, bireyin kültür ürünleri ve pratikleri - sanat, yiyecek, tatil, hobi vb. - bakımından sahip olduğu beğenin uygunluğu ve geçerliliği konusunda; belirgin bir biçimde görünen bilinçdışı eğilimlere, sınıflandırma şemalarına, sorgulanmaksızın kabul edilmiş tercihlere göndermede bulunup, altını çizer. Bu bağlamda bedende özümsemiş '*habitus*'; bedenin hacmi, şekli, duruşu, yürüyüş ve oturuş biçimi, yeme ve içme tarzı, bireyin talep etmeye hakkı olduğunu düşündüğü, duyumsadığı toplumsal uzam ve zaman, bedene gösterilen özen ve bedensel jestler, kişinin bedeniyle barışıklığının açığa çıkmasıdır.¹¹

⁹ Bkz.(5), Akay, s. 59-60.

¹⁰ İ. Emre Işık, *Beden ve Toplum Kuramı*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 138.

¹¹ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 152 -153.

Bourdieu'nün seçkinlik - ayırım - (distinction) analizinde beden başat bir yeri vardır; seçkinlik arayışının başlangıç noktası bedendir. Kişinin doğrudan bedenini ilgilendiren beğeni anlayışı ise her sınıfın kendi beden anlayışına göre farklılıklar gösterir.¹² Bourdieu, bu farklılıklardan oluşan toplumsal konumlar, elverişlilikler (ya da *habitus*'ler) ve tavır almalar arasındaki ilişkiyi bir diyagramla ortaya koyarken; toplumsal eyleycilerin, pratiğin farklı alanlarında - mutfak ya da sporda, müzik ya da siyasette olduğu gibi - yaptıkları "tercihler" arasındaki ilişkinin çözümlemesine girer. Bourdieu, çözümlemesinde: Toplumsal Uzamda yer alan eyleycilerin ya da grupların, iki farklılaştırma ilkesine, yani ekonomik sermaye ve kültürel sermayeye göre yapılan istatistiksel dağılım içindeki konumlarına bağlı olarak dağıldıklarını gösterir. Dağılımın sonucunda eyleyciler, bu iki boyutta birbirlerine ne denli yakınlarsa, o denli çok, ya da ne denli uzaklarsa, o denli az ortak şeylere sahiptir.¹³

Diyagramda ortaya konan karşılıklı ilişkilerde; yüksek ekonomik sermaye hacmine sahip sanayiciler, tüccarlar ve işverenler tenis oynamaktan, su kayağı yapmaktan, avcılıktan hoşlanan sağ seçmenler olarak; yüksek kültürel sermaye hacmine sahip olanlar - üniversite profesörleri, sanat üreticileri, orta-lise öğretmenleri, bürokratlar - satranç oynamaktan, gitar dinletilerine ve modern dans gösterilerine gitmekten, dağcılıktan hoşlanan sol seçmenler olarak; ekonomik ve kültürel sermayeleri düşük olanlar - vasıflı, vasıfsız işçilerle, tarım işçileri - ise futboldan, sıradan kırmızı şaraptan, spor karşılaşmalarını izlemekten ve balık tutmaktan hoşlananlar olarak kesin ayrımların yapılması, Featherstone tarafından eleştirilir. Featherstone, böylesi örneklerin seçilip, ortaya atılmasının, toplumsal uzamdaki konumların, tikel grupların beğeni tercihlerindeki karmaşıklıkları göz ardı edip, alanın bağıntısal dinamiklerini maskeleydiğini ileri sürer. Ona göre; alt grupların, üst grupların beğenilerini taklit etmesi ya da gasp etmesi, yüksek grupların aradaki ilk mesafeyi yeniden oluşturacak şekilde yeni beğeniler benimsemeleri-

¹² Bkz.(10), Işık, s. 139.

¹³ Pierre Bourdieu, *Pratik Nedenler*, Çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 19-21.

ne neden olur ve bunun sonucunda ya yeni beğenilerin ortaya konusu, ya da beğeni enflasyonu gündeme gelir. Featherstone tüketim mallarından edinilen doyumun, toplumsal olarak onaylanmış kültürel mallara sahip olunmasına ve tüketilmesine dayandığını, bu nedenle beğenilerin haritasını yalnızca gelir düzeyi çerçevesinde ele almanın, bu işleyişteki çifte ilkeyi gözden kaçırmak olacağı eleştirisini de getirir. Çünkü kültürel sermayenin kendi değer yapısı vardır ve bu da gelirden ya da paradan bağımsız olarak kültürel sermayenin, toplumsal iktidara dönüştürülebilme olanağını ortaya koyar.¹⁴

Bourdieu'nün diyagramında eyleyiciler sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermayelerinin göreceli ağırlığına göre dağılmışlardır. Bu dağılımı Bourdieu: "Toplumsal konumların uzamı, *habitus*'lerin uzamı aracılığıyla, bir tavır almalar uzamında yeniden ifade bulur."¹⁵ diyerek yorumlar. Featherstone'un diyagramdaki ayrımların kesin biçimde yapılmasına karşı çıkması ve aşağı sınıfların beğeni anlayışlarını yüksek sınıflara göre - onlara yaklaşacak biçimde - değiştirmesi, taklit etmesi, kimi zamanda onların beğeni anlayışlarını gasp etmesi; buna karşın yüksek sınıfların, aradaki - sınıflar arası- uzaklığı korumak için yeni beğeniler oluşturmalarının, bir beğeni enflasyonu yaratacağı eleştirisi; iktidarın, şekilsiz, akışkan özelliği içinde hegemonyasını oluşturma yöntemlerini adeta yadsımaktadır. Yani gücü/iktidarı elinde bulunduran sınıfların kendilerine ait "merkezi" pratikler ve anlamlar sistemini oluştururken, buna karşıt "halkın" yarattığı anlamlar ve değerleri kendi hakim kültürüne uyacak, destekleyecek en azından karşıt olmayacak biçimde yeniden üretmesi göz ardı edilmektedir.¹⁶ Diğer yandan Bourdieu'nün yukarıdaki yorumunda gösterdiği gibi, *Habitus*'lerin uzamı aracılığıyla toplumsal uzamların, yeniden tavır almalar uzamında - dönüşerek - ortaya çıkması; Featherstone'un ileri sürdüğü ayrımların kesinliği bir yana, ayrımlardaki geçişgenliği vurgular.

¹⁴ Bkz.(11), Featherstone, s. 149-151.

¹⁵ Bkz.(13), Bourdieu, s. 22.

¹⁶ Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 79 - 80.

Her sınıfın beğeni anlayışının, beden anlayışına göre farklılıklar gösterdiğini savlayan Bourdieu analizinde: Bedenin güçlü olmasına önem veren işçi sınıfları, ucuz ama besin değeri yüksek gıdalara yönelirken, profesyonellerin oluşturduğu sınıflar, sağlıklı , şişmanlatmayan hafif gıdalara yönelir yorumunu yapar ve "Beğeni" doğallaşmış sınıf kültürüdür; bu sınıf kültürü beden- de cisimleşir sonucunu çıkartır.¹⁷ Sınıfsal beğenin bedende cisimleşmesi ve beğenin toplumsal varoluş koşulları tarafından üretilmesi, bizi toplumdaki sınıflar arasındaki farklılıkların oluşmasında - giyimden beslenmeye, sanattan spora dek hemen her alanda - bedenin araçsallaştırıldığı düşüncesine getiriyor.¹⁸ Bu bağlamda Baudrillard'ın "En güzel tüketim nesnesi bedendir" yaklaşımı, bedenin iktidar odakları tarafından kullanımına önemli bir açılım sağlıyor. Baudrillard'ın yaklaşımında beden, bir kültür varlığı gibi çekip çevrilerek düzenlenebilir ve sayısız toplumsal statü göstergelerinden biri olarak güdümlenebilir. Statü güdümlenmesinde, bedenin biçimlendirilmesi ve denetlenmesi bağlamında Baudrillard'ın yorumu şöyle:

"Kırk yaş: Modern uygarlık ona genç kalmayı emrediyor. Eski- den toplumsal başarı simgesi olan göbek, şimdi güçten düş- meyle, iskartaya çıkmakla aynı anlamı taşıyor. Üstleri, altın- daki, karısı , sekreteri, çocukları... Hepsi, onu üstündeki kıyafe- tin niteliği ve tarzıyla, kravat ve koku seçimiyle, bedeninin es- nekliliği ve narinliği ile yargılıyor. Her şeyi yakından takip etmek zorunda; pantolon plisi, gömlek yakası, sözcük oyunları, dans ederken ayakları, merdiven tırmanırken nefesi, sert bir hareket yaparken beli... Daha dün işinde etkili olmak yetiyordu, bu gün ise aynı sıfatla ondan fiziki form ve şıklık talep ediliyor. Ken- dinden emin, bedeni ile barışık, fizik ve ruh olarak dengeli, yarı James Bond yarı Henry Ford sağlıklı iş adamı söylemi uygarlı- ğımıza yerleşti. Kırk yaşındaki adam bu imgenin yardımcısıdır. Toplumsal başarısının tümüyle başkalarının kendisi hakkında sahip olduğu imgeye bağlı olduğunun, fizik formunun oyunda- ki kozu olduğunun bilincinde olarak, kırk yaşındaki adam

¹⁷ Bkz.(10), Işık, s. 140, 141.

¹⁸ A.g.e., s. 140, 141.

*ikinci soluğunu, ikinci gençliğini arar."*¹⁹

Baudrillard'ın da altını çizdiği bu dayatmacı düzenekte beğeni oluştururken ya da beğeniye yönlendirirken, bedeninin nesnel bir araç olarak kullanılmasını sağlayacak yapılar bulunmaktadır; örneğin reklam ve moda sektörü. Bu iki sektör de günümüzün kapitalist sisteminin omurgasında önemli bir konumdadır; çağımızın gücü bilgiyi ve teknolojiyi etkili kullanımları sonucu, bu sektörler güç ve iktidar odakları için yaşamsal öneme sahiptirler. Baudrillard, reklam ve modada, kadın ve erkek bedeninin, tensel olarak arzunun erekselliğini reddettiğini ve bedeninin birbirinden ayrılmış parçalar olarak araçsallaştırıldığını ileri sürer. Ona göre mankenin bedeni, arzunun nesnesi değil, işlevsel nesne modanın ve estetiğin birbirine karıştığı göstergeler formudur.²⁰ Eş deyişle mankenin bedeni, askı niteliğinde bir biçimdir.

Reklamlara gelince; Berger'in dikkati çektiği gibi, gelecek zamanla konuşulan bu dünyada geleceğe bir türlü ulaşamaz, bu an sürekli olarak ertelenir durur. Böylesi bir düzenekte reklamları inanılır kılan şey; söylenenlerin doğruluğu ya da söz verilen şeylerin gerçekleştirilebilirliği değil, uyandırdığı düşlerin seyirci-alıcının düşleriyle örtüşmesidir. Yani reklamın temelinde, gerçek değil düşler vardır. Bu nedenle reklam, büyük bir ele geçirme gücüne sahiptir.²¹ Reklamın diğer bir özelliği ise asla insanları tüketime zorlamamasıdır. Zeytinoğlu'nun vurguladığı gibi; "o, insanları vahşi çıkar koşullarından koruyan, barışı özleyen, ırkçılığı ve savaşları lanetleyen, toplum-üstü yaklaşımla ütopyalar kuran bir 'şey'" dir.²² Kurduğu ütopyanın imgesi olarak sunduğu işaretler, yoğun biçimde ard arda sıralanarak, bizi her hangi bir ürüne yönlendirir.²³ Kısaca reklamın ele geçirme ve yönlendirme gücü, bütün öbür insan yetilerini ya da gerek-

¹⁹ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Çev. H. Delicaylı - F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 159, 160.

²⁰ A.g.e., s. 161.

²¹ John Berger, *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 146.

²² Emre Zeytinoğlu, "İstanbul Bienalleri Üzerine", *Toplumbilim Dergisi*, sayı: 8, 1998, s. 177

²³ A.g.m., s. 177.

sinmelerini kontrolü altında tutabilmektedir. Bu bağlamda birbirine uydurulmuş ve yalınlaştırılmış tüm umutlar, her ürünle birlikte, büyüü bir albeniye sahip ama belirsiz, yinelenen umutlar olarak sunulur.²⁴

Featherstone'nun tüketim kültüründe beden ilişkilerine yaklaşımı, Baudrillard'ın 'Bedenin araçsallaştırılması' düşüncesiyle örtüşürken, Bourdieu'nün 'Beğenin bedende cisimleşmesi' düşüncesine vurgu yapar. Featherstone'da beden ve tüketim ilişkisi, bir yandan bedenin korunmasına yönelik pratikler, diğer yandan ise bedenin görünümü bağlamında ele alınır; iyi görünmek ve bedeni korumak tüketici yaşam tarzıdır.²⁵ İster beden sağlığını koruma amacını gütsün, isterse toplumsal yaşamda görünümüyle - göreceli de olsa - iyi bir izlenim edinme amacını taşıyın, tüketim kültürüne bağlı bu yaşam tarzının oluşması; toplumun onayladığı, meşru tüketim mallarına sahip olunmasına ve de tüketilmesine bağlıdır.²⁶

Featherstone'nun beslenme alışkanlıkları ve sporu "tüketici yaşam tarzı" olarak ele alması, Bourdieu'nün beslenme biçiminin oluşmasında ve spor pratiklerinin seçiminde, sınıf kültürünün bedende cisimleştiği görüşü ve Baudrillard'ın iktidarların bedeni kültürel bir varlık gibi ele alıp, eğip bükmeyle üzerinde oynayarak, beğeniyi oluşturduğu ya da yönlendirdiği düşüncesi, toplum yaşamının oluşmasında, biçimlendirilmesinde, bedenin iktidar odakları için ne denli önemli olduğunu göstermektedir.²⁷ Acaba iktidar odakları tarafından bedende cisimleşmiş araçsal varlıklar olarak değerlendirilen insansoyu, kendini varetme savaşımını nasıl veriyor, bu savaşımındaki iktidar oluşumları nasıl gelişiyor?

²⁴ Bkz.(21), Berger, s. 153.

²⁵ Bkz.(10), Işık, s. 161.

²⁶ Bkz.(11), Featherstone, s. 150.

²⁷ İktidar-beden ilişkisini tek yönlü olarak değerlendirmemelidir. Daha önce belirttiğimiz gibi, insanların bir yandan iktidar odaklarında yer alırken, diğer yandan onların nesneleri konumunda olmaları, kimin özne kimin nesne olduğu sorusuyla birlikte, bunların var olup olmadıklarını da gündeme getiriyor. Bu nedenle iktidar-beden ilişkisini "nesneleştirme süreci" olarak daha geniş bir perspektifte ele almakta yarar var. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akay, *Konu-m-lar*, Bağlam Yayıncılık İstanbul, 1991.

Beden İlişkileri Ve Cinsler Arası Güç İstenci

Her beden içinde yer aldığı nesnel dünyada kendi düzenlediği bir beden ufkuna sahiptir ve başka bedenlerle cisimsel-eylemsel ilişkiye girmesi bu "beden ufkunda" gerçekleşir. Yani bedenler, birbirlerinin uzamları içinde yer aldıklarında ilişkide bulunabilirler. Diğer bir deyişle kişilerin beden ufuklarının birbirine girdiği, herkesin ortak olduğu bir ufuk vardır ve ilişkilerle, etkileşimler bu ortak ufukta gerçekleşir.

Bedenlerin birlikte varoluşları sürecindeki ilişki ve etkileşimleri Nietzsche, güç edinimi bağlamında ele alıyor ve bunu bir anlamda iktidarın paylaşımı olarak değerlendiriyor. Ona göre; her beden, bulunduğu mekanın tamamına egemen olmaya ve gücünü geliştirmeye, sonra da uzamına direnen her şeyi ite kaka uzaklaştırmaya çaba gösterir. Ancak benzer uğraşı veren başkalarıyla karşı karşıya geldiğinde; bu karşılaşma sırasında kendisiyle yeterince ilişki kuranlarla iktidar için iş birliği yapıp, yeni bir düzenleme içine girer.²⁸ Bu bağlamda iktidar paylaşılır.

Uyum sağlayanın türünü devam ettireceğini savlayan Darwinçi görüşe karşı, Nietzsche'nin uyumsuz olanın türünü sürdüreceği görüşü; güç istencinin, bedene bağlı ve bedene işlevsel olduğu düşüncesini de olumluyor. Bedene bağlı güç istencini açtığımızda, karşımıza insanın özgürlük ve güven arayışları çıkıyor. Bu arayışlar bağlamında, insanın kendisine bir özgürlük alanı yaratabilmesi, başkalarına egemen olabilmesiyle koşutluk gösterir. Bir başka deyişle, insan başkalarına egemen olduğu ölçüde kendi özgürlük alanını da oluşturur. Taftalı, bu alanın oluşumunu Nietzscheci bir yaklaşımla ele alıyor;

*"Başkaları üzerinde egemenlik kurmak isteyen insan, başkalarının bunu gönüllü kabullenmesi için yetkinliğini, öteki insanlarla olan ayrıcalığını, irrasyonel (akıl dışı) alanda temellense bile, kendi üstünlüğünün onaylanmasını sağlayacak nitelikleri sergilemek zorundadır. Bu aynı zamanda kendisine egemen olmayı zorunlu kılar."*²⁹

²⁸ Bkz.(4), Işık, s. 37.

²⁹ Oktay Taftalı, *Medya Çağında Düşünce*, Era Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 132.

Bedenin kendi dışındaki bedenlerle ilişkilerindeki güç savaşımı, gerek cinslerin kendi içinde, gerekse cinsler arasında özellikle de toplumsal cinsiyetin oluşmasında başat konumdadır. İnsanoğlunun bu güne dek oluşturduğu uygarlıkların kurulmasında, biyolojik farklılıkların anlamlı olmadığını, "dişi" lik ve "erkek" liğin, biyolojik sınıflandırmalar olduğunu ileri süren Connell'a göre:

*"İnsanlar, hayvan ve bitki türlerinin büyük bir bölümüyle bu ayrımı paylaşırlar... Çilek ve orkide gibi karmaşık bazı türler hem eşeyli, hem de eşeysiz üreme özelliğine sahiplerse de genellikle diğerlerine göre gelişkin olan türler cinsel yollarla ürerler. Öyle görünüyor ki üremede cinsiyet temelinde karşılaşılacak bölümü, yaşamın evrimi açısından temel bir özelliktir."*³⁰

Yine Connell, üreme ikiliğinin günlük yaşamda toplumsal cinsiyet ve cinselliğin temeli olduğu varsayımının, tüm kültürler için geçerli olmadığını; ama toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, "Batı" kültüründe biyolojik bir temele dayandırıldığına dikkati çeker. Yaygın olarak kabul gören bu yaklaşımın, erkeklerin ve kadınların temelde farklı olduğu savına dayanan cinsel politik tartışmaları, kısırlaştırdığını söyleyen Connell'a göre; bu varsayımdaki rol teorisi, psikanaliz ve feminizm gibi düşünsel akımları biyolojizm içine çekmektedir.³¹

Bedenin biyolojik yapısının, toplumsal cinsiyeti oluşturan toplumsal ilişkilerin temeli olduğu varsayımını sorgularken Connell, "doğal farklılık" öğretisindeki iki farklı yaklaşımın altını çizer. İlkinde toplum, doğanın gölge olayı (epiphenomenal) olarak ele alınır; ikincisinde ise her ikisi de birer eklenti, katkı olarak görülür. Buna göre birinci teoride, biyoloji toplumsal cinsiyeti belirler. Toplum, doğanın buyurduğunu kayda geçirir veya bunu yapmazsa rahatsız olur. Teorinin yandaşlarından Desmond Morris ve ondan farklı bir imgelem geliştiren Leonel Tiger'ı örnek gösteren Connell, bu teori tipinin temeldeki bakış açısını, bu yazarların ağzından şöyle özetliyor:

³⁰ R.W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 100.

³¹ A.g.e., s. 101.

"Modern şehir yaşamının görkemli görüntüsünün ardında aynı eski çıplak maymun vardır. Değişen yalnızca isimler; 'avlanma' yerine 'çalışma', 'av sahaları' yerine 'iş mekanı', 'barınak' yerine 'ev', 'çiftleşme' yerine 'evlilik', 'çiftleşilen eş' yerine 'evlenen eş' vd. sözcükleri geçirilmiştir (...) Uygarlığın toplumsal yapısını şekillendirmiş olan, bilinen her şeyden çok bu hayvanın biyolojik doğasıdır." (D.Morris)

"Doğal ayıklanma, kültürel biçimde davranmak, roller icat etmek, mîller yaratmak, diller konuşmak ve gruplar kurmak zoruunda olan bir hayvan üretmiştir (...) Tarım ve endüstri uygarlıkları insan hayvanın donanımına hiç bir şey eklememiştir. Avlanmak için donatılmışız (...) Ve temelde bir primat (maymunu) modele bağılı olarak donatılmışız." ³² (L.Tiger)

Connell, teoninin mantıksal kaydırmalarla doğruymuşcasına kabul edilen olgulara dönüştürülmüş, belirsiz bir analojiye dayandığına dikkati çeker ve toplumsal yaşamın yorumunun, kurgusal bir tarih öncesine yönelerek yapıldığı eleştirisini getirir. Evrimi anlamının kendisi demode olmuştur diyen Connell, bu yazarların "evrim"i, toplumsal yaşamdaki örüntülerin onaylanması için açıklayıcı bir kavram olarak el altında tutmalarını ironiyle karşılar ve bildik olanı "bilim"olarak geri yansıttıklarını öne sürer.³³

Connell, "doğal farklılık" öğretisi içinde E.O. Wilson öncülüğündeki bilimsel sosyobiologların görüşlerini de irdeler. Bu grup, insan cinselliğinin kesin biçimde tanımlanabilmesi için genetik üstünlük hesaplarının yapılmasını savunmaktadır. Grubun önderi Wilson'un argümanında, cinsiyet farklılıklarında ortama - çevreye - ilişkin tüm açıklamalara karşı çıkılır. Bu karşı çıkışı doğrulamak için sporda performans farklılıkları, ikizler üzerine çalışmalar ele alınıp, ailenin evrenselliği savunulırken, eşcinselliğin genetik bir açıklaması olduğu ileri sürülür. Connell, sosyobiologların argümanlarının, insan eylemini kolektif anlamda fazla yapılandırdığını; bu nedenle de bağlam dışı bireysel eğilimlerle değil, karşılıklı etkileşimlerle oluşturulduğunu gözardı ettiğini vurgular ve savaş örneğini verir: "Savaş, ta-

³² A.g.e., s. 102 - 103.

³³ A.g.e., s. 103.

rih içinde toplumsal ve kurumsal bir süreçtir, yoksa saldırganlığa yönelik yüz binlerce gencin toplamı değil."³⁴ Biyolojik indirgemeci yaklaşımlarda ele alındığı gibi cinsler arasındaki farklılıkların toplumsal cinsiyetin oluşmasında belirleyici olamayacağı anlaşılmaktadır. Asıl önemli olan etken "çocuğun yetiştirilmesini kuşatan toplumsal olaylardır; yani 'toplumsal cinsiyet' kimliğinin gelişmesi, büyük ölçüde çocuğu yetiştirenin cinsiyetine bağlıdır, hormonal belirlenimlere değil."³⁵ Bu çerçevede, 'çocuğu doğuran, yetiştiren kadındır' yaygın görüşü pratikte geçerliliğini yitirip, tartışmalı bir konuma geliyor. Çünkü tüm yaşamsal alanların, örgütlenmesinden yönetimine dek erkeklerin elinde olması, diğer bir deyişle, çocuğu yetiştiren mekanizmaların erkekler tarafından kullanılması, "çocuğu yetiştirenin cinsiyetine bağlı olarak toplumsal cinsiyetin geliştiği" düşüncesine koşut, erkek- egemen dünyanın oluşmasıdır.

Dünyanın bilinebilen tarihi içinde erkek-egemen görüşün, her zaman iktidarını güçlendirecek, koruyacak paradigmaları oluşturduğu bilinmektedir. Yabancı yaşam biçimlerini ve ortaçağın karanlıklarını bir yana bırakıp, insanın en değerli varlık olarak kabul edildiği, onun düşünce ve bilgisinin ön plana çıkartıldığı, kısaca dünyanın bir anlamda kabuk değiştirdiği "Aydınlanma" çağına bakalım. Bu çağın paradigmalarını oluşturan liberal kuramcılar, dünyayı kamusal ve özel alan olarak ikiye ayırıp, erkekleri her türlü etkinlik, üretkenlik, anlaşılabilirlik gibi olumlu nitelermelerle kamusal alana ait ilan ederken, kadınları; belirsiz, anlaşılamayan, edilgen öteki olarak özel alana kapatmışlardır. Dünyaya düşünsel anlamda yeniden biçim veren bu erkek kuramcılarının evreninde; kadınların kapatıldıkları özel alanda bile yaşam serbestliğinden uzak olmaları ilginçtir. Ne mülkiyet hakları ne de çocukları üzerinde kontrol hakları vardır; onlar yalnızca kocalarının kimliği altında var olabilirler."³⁶ "Öyle ki, evlilik sırasında kadının varlığı ve kanuni var oluşu belirsizdir ya da en azından onu kanatları altında her şeye karşı korumaya almış

³⁴ A.g.e., s. 104.

³⁵ A.g.e., s. 106.

³⁶ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, Çev. A. Bora - M. Ağduk - F. Sağlam, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 18 - 19.

erkeğinkiyle birleşiktir."³⁷

İki bin yıllık bir tarihi geride bırakırken, en büyük gücün "bilgi" olduğunun söylendiği günümüzde, kadınların toplum yaşamındaki statüsü - evlilik yaşamında görev ve sorumlulukların paylaşımı, iş yaşamına katılım, toplum yaşamında birey olarak algılanmak gibi - göreceli bir iyileşme süreci geçirmektedir. Ancak çağımızın gücü "bilgi"nin kullanımını elinde tutan erkek egemenler, bu kozlarını daha incelikli biçimde kullanıp, kadınların en azından bir adım arkada kalmalarını sağlayacak düzenekleri oluşturuyorlar. Bu düzenekler içinde, kadınların yönetim kadrolarında yükselmeleri kontrol altında tutulmaya çalışırken, dünyanın sürekli bir savaş tehdidi altında bırakılması - "erkek yapısı" ve "erkek görüş açısı" ile savaş olgusunun kolayca örtüşebilmesi - dikkat çekicidir. "Erkeklik" ve "kadınlık" kavramlarının hakimiyete dayanan yapılar içinde oluşturulduğunu ileri süren Lloyd, bu yapılardaki üstünlük ve aşağılık, norm ve farklılık, olumlu ve olumsuzluk, tamamlayıcı olan ve özsel olan gibi tanımlamaların öznel olduğunu, betimleyici bir sınıflandırma ilkesi olarak kabul edilemeyeceğinin altını çizer.³⁸ Bu değerlerin, erkek - egemen bir dünyada üretilmesi ve erkek - egemen düzenekte anlamlandırılması, güç istenci savaşımında - şimdilik - kadınları geri bıraktırmıştır.

Cinsler arası farklılıkların, toplumsal yaşamın her alanında yeniden üretilmesi, yinelenmesi, spor alanında da kendini göstermektedir. Beden - Spor ilişkisi, ilk anda cinsiyetsiz bir yaklaşımı çağrıştırıyorsa da bu "cinsiyetsizliğin" içinde "erkekçe" ve heteroseksüel içerikle doldurulduğu bilinmektedir. Şimdi bu oluşumu tarihsel süreç içinde ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve sportif açılardan ele almaya çalışalım.

Beden Ve Spor

Beden ve spor ilişkisini ortaya koyarken Merleau-Ponty'nin fenomenolojik yaklaşımındaki beden anlayışını ele alıyoruz. Yani bedeni yalnızca fiziksel bir nesne olarak değil, aynı za-

³⁷ A.g.e., s. 20.

³⁸ Genevieve Lloyd, *Erkek Akıl*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 132.

manda bilincin cisimleşmesi olarak duygu, düşünce bütünlüğü içinde ele alıyoruz. Bu bağlamda insan bedeni; fizyolojik, anatomik ve psikolojik olarak devingen bir yapıya sahiptir. Spora gelince; ister tek başına isterse başkalarıyla birlikte yapılsın, spor, bedenlere yeni biçimler kazandıran, bu biçimlere anlamını veren şeydir.

Sporun bedeni biçimlendirip kendimizi somut olarak algılamamıza katkısının yanında, başkalarıyla ilişkilerimizde saygı-sevgi, hoşgörü, sevinç-üzüntü paylaşımı gibi toplumsal değerleri oluşturma, geliştirme özelliği de vardır. Spor yoluyla edinilen bu değerler, toplumsal uyum mekanizmalarının düzenlenmesinde önemli bir konuma sahiptir. Bu noktada, iktidar odaklarının politikalarını yerleştirme uğraşında, sporun oynayacağı rolün ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyor.

Spor alanındaki iktidar odaklarının, bedenin kendisini ve kullanımını yasallaştırmak için gerekli ortam ve alanları oluşturmaları³⁹ ile bu bedenlere sahip insanlarda spor zevkinin ya da spora yönelmenin oluşturulması⁴⁰ arasında bir ilişki olduğu görülüyor. Bu ilişkinin ortaya konmasında eyleyicilerin "çıkartıcı"ları belirleyici bir rol oynamaktadır; ancak insanların spor zevkini nasıl edindiklerini, herhangi bir spora nasıl yöneldiklerini, sportif alanda bu pratiklerden yararlananların çıkarlarıyla onlara bu olanağı sağlayanların çıkarlarının neler olduğunu sağlıklı biçimde irdeleyebilmek için, sporun günümüzdeki anlamını kazanıncaya dek içinden geçtiği sürece bakmak, toplum yaşamındaki konumunu ortaya çıkartmak gerekiyor.

Spor Nedir Toplum Yaşamındaki Yeri

Spor olgusunu, içeriğinin çeşitliliği ve karmaşıklığı nedeniyle tek bir tanımlama ile betimlemek olası değildir. Kurthan Fişek, sporun - çeşitli bakış açılarından - beş ayrı tanımını yapmıştır:

"İlk tanıma göre spor; insanın doğasında bulunan saldırganlık için sağlıklı ve barışçı bir emniyet subabı(...) Dostça rekabet

³⁹ Bkz.(8), Bourdieu, s. 164 -167.

⁴⁰ A.g.e., s. 147-178.

ortamı, savaşın barışçı ikamesidir. İkinci tanıma göre spor; kişinin ruh ve beden sağlığını güvence altına alan, günlük hayatın gerginlik ve sürtüşmelerini gideren bir araçtır. Üçüncü olarak; Ludwig John'nın yaptığı 'yurtsever, hiyerarşik ve otoriter bir devlet eliyle ulusal birliği örgütleyen bir eğitim aracıdır' spor. Bu tehlikeli tanımın temsilcileri arasında Baron Pierre de Coubertin, 'sporun gerçek işlevi insanları savaşa hazırlamaktır' diyen Eisenhower gibi bildik isimler vardır. Dördüncü tanıma göre spor, kitlelerin afyonudur. Bu tanım sporu Marksist bakış açısıyla değerlendirirken; kapitalizmin bunalımı ile sporun konu olduğu kitlesel ilgi arasında ters bir orantının olduğu görüşünü ileri sürer. Ancak bu tanımın, taban tabana zıt karşıt düşünen başkalarınca da aynı biçimde algılanması ve bir 'toplumsal gereklilik' olarak uygulanması ilginçtir. Francisco Franco'nun Bernabeu stadyumu konusunda 'Bana 150 bin kişilik bir uyku tulumu yapın'; Antonio Salazar'ın 'Portekiz'i kırk yıl süreyle 3 F'le, fiesta (şölen), fadima (örgütlü din) ve futbol ile yönettim' sözleri bunun çarpıcı örnekleridir. Son tanımlama ise öteki dört tanımı da kapsayan niteliktedir. Buna göre spor; oyunla yarışmayı birleştiren, bedensel yeteneği fazla olduğu için kazananları ödüllendiren, üst düzeyde oyun, mücadele ve ağır kas çalışması gerektirdiği için, yoğun çabayı zorunlu kılan bir uğraştır.⁴¹

Yukarıdaki tanımlamalara yenilerini eklemek olasıdır ama bu durum farklı bir yaklaşım getirmekten çok "körün fili tanımlaması"nı andıran bir uğraşa benzeyecektir. Son çözümlemede; gerçekten sporun içeriğinde savaşım ve yarışım vardır; tarihi süreç içinde de spor, kitlelerin afyonu ve savaşa hazırlık olarak kullanılmıştır. Ancak tek başına ele alındığında "spor"olgusunun olduğu gibi algılanması olası gözüküyor. Bu nedenle sporu, toplumsalın oluşması bağlamında - günümüzdeki içeriğini oluşturuncaya dek geçtiği süreç içinde - insanın doğa ile giriştiği varolma savaşımının barışçı benzetimi olarak betimlerken, "boş zaman" ve "para" kavramlarıyla eklemlenerek çağdaş bir olgu olarak ortaya çıkışını irdelemeye çalışacağız.

⁴¹ Kurthan Fişek, *Spor Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 445, Ankara, 1980, s. 27-30.

Sporun tarihi gelişimine baktığımızda ilk sporların "Savunma-Saldırı kökenli"olduğunu görüyoruz. İlkel insanın yırtıcı hayvanlarla boğuşması, önceleri çıplak elle sonraları sopa, ok, yay, kılıç gibi aletlerle olmuştur. Bu savaşımın barışçıl benzetimi güreş, boks, cirit, eskrim gibi temas sporları olarak biçimlenmiştir. Arkeolojik kazılar sonunda ortaya çıkan belge ve bulgular dan İ.Ö. 3000 yıllarında tarihin ilk devletleri olan Mısır ve Sümer'de bu sporların yapıldığı biliniyor. Daha sonra insan soyunun doğayı kontrole almasına koşut olarak "Taşıma-Ulaştırma kökenli" sporlar ortaya çıkmıştır. Bu sporlar, insanların bir yerden bir yere gitmek, doğa güçlerinden, yırtıcı hayvanlardan kaçmak için baş vurdukları araçlı- araçsız yöntemlerin barışçıl benzetimiydi; Atletizm, kürek, kano, binicilik sporları bu tür sporlardır.

Yukarıda anlattıklarımız sporun, insanların doğaya karşı verdikleri varolma savaşımı içinde, bedensel ve zihinsel olarak sürdürdükleri eylemlerinin barışçıl benzetimi olduğu düşüncesine getiriyor. Ancak bunun çağdaş anlamdaki sporu tanımlamak için yeterli olmadığı da açıktır. Günümüzdeki "Spor" kavramını her yönü ile oturtup, toplum yaşamındaki yerini sağlıklı biçimde belirleyebilmek için, sporun olmazsa olmaz koşulu "boş zaman" ve "para" kavramlarını irdelememiz gerekir. Bu iki kavram, spor olgusu içinde birbiriyle o denli iç içedir ki birini diğerinden ayrı ele alma olasılığı yok denecek kadar azdır. Çünkü her şeyden önce insanların spor yapabilecek boş zamana gereksinimleri vardır. Bu zamanı kazanabilmek için de kendilerine yetenden fazla bir gelire sahip olmaları gerekir ki bu fazla değer nedeni ile elde ettikleri zamanı spora harcayabilsinler.

Boş zamanın oluşma sürecini incelerken, Neolitik öncesi dönemi hatırlamakta yarar var. İnsanların henüz yerleşik düzene geçmedikleri bu dönemde, hiç kimsenin ne spor yapacak bilinci ne de zamanı vardır. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için doğa ile girdikleri savaşım da kendi gereksinimleri kadar ürünü toplayıp, avlamaktadır. Varkalma mücadelesinde insanlar doğal olarak tüm güçlerini bu uğraşa yöneltmiştir.

Mezopotamya'da insanların yerleşik düzene geçmesi ile ilk aşamada bir bölüm insan hayvancılığa yönelirken diğer bir bö-

lüm de tarımla uğraşmaya başlamıştı. İ.Ö. 3200-3000 yıllarında, hayvan gücünün üretime sokulmasıyla, yeni araç ve tekniklerin geliştirilmesi ve de tunç madeninin bu tekniklerde kolay kullanımı, insanlara kendine yetenden fazlasını üretme dolayısıyla boş zaman edinme olanağını veriyordu. Ancak çok değerli tunç madeninin doğada az bulunur olması ve zor elde edilmesi, bu teknolojiyle oluşan ürün fazlası ve boş zaman dağılımında eşitsizliklere neden oluyordu. Daha sonraları, demir madeninin doğada bol miktarda bulunması ve kolayca elde edilmesi bu sorunu ortadan kaldırdı. Demirin üretim teknolojisinde başarılı bir biçimde kullanılması, yeni tekniklerin gelişmesine ve yeni tarım alanlarının oluşmasına yol açtı; bu da üretimin artması demekti. Ancak ekim alanlarının genişlemesi bu kez de ek insan gücüne gereksinimi arttırdı. Demir madeninin savaş teknolojisine uygulanması ile etkili yeniliklerin - özellikle de silahların - kullanımıyla, Anadolu, Mezopotamya ve Irak'taki tunç krallıkları yok edilerek, elde edilen esirlerle bu sorun da çözüldü. Kölelerin çalıştırılması, köle sahiplerine boş zaman kazandırdı. Onlar da köle emeği ile elde ettikleri boş zamanlarını, spora ve güzel sanatlara yönelterek kullanmaya başladılar. Tarihin ilk sporcularının her iki kişiden birinin köle olduğu Yunan -Site devletlerinde görülmesi, bu bakımdan son derece doğaldır.⁴²

O dönemde bütün maddi işleri kölelere bırakan Yunan yurttaşları, yalnızca kültürlerini yetkinleştirmeyi amaçlayan şeylerle uğraşıyorlardı; onlar için okul ("skhole"), boş zamanı değerlendirme yeri idi. Çocuk yedi yaşından ondört yaşına dek okula gidiyor; dilbilgisi öğretmeni ona okuma yazma, kitaracı da uyum ve ölçü anlayışının gelişmesi için şarkı ve müzik öğretiyordu; sonra Atinalı genç, on sekiz yaşına dek eğitimini "*Palaistra*"larda sürdürüyordu. *Palaistra*'da öğretim, çoğunlukla beden çalışmalarına ayrılmıştır; gençler burada spor karşılaşmalarına, bizim atletizm ve güreş adını verdiğimiz 'agonistik'e başlatılırlardı. *Palaistralarda* top oyunlarına verilen önem dikkat çekicidir; büyük atletik oyunların programlarında asla yer verilmeyen top oyunları, buralarda uygulanan yoğun çalışmaların başındadır. Yunan anıtlarında çok rastlanan top, gençliğin ya

⁴² A.g.e., s. 15-19.

da tedavi etme sanatının simgesidir. Atletlere karşı sert eleştirilerde bulunan ünlü hekim Galenos top oyunlarını öğütlemiştir. *Palaistralarda* uygulanan *phenindes* adlı oyun, pas ve çalıma dayanır; *harpaston* ise günümüzün futboluna benzer.⁴³

İlk örgütlü spor karşılaşmalarından sayılan Antik Olimpiyat Oyunları, Yunan-Site devletlerinde, bir efsaneye göre Elis kralı İphitos tarafından başlatılmıştır. Oyunların bütün dallarının bireysel özellik taşıması ve hiç bir takım yarışına yer verilmemesinin yanında en önemli özelliği, "Olimpiyat barışı" geleneğini beraberinde getirmiş olmasıdır. Birbirleri ile sürekli savaş halinde bulunan Site devletleri, Olimpiyatlara üç ay kala silahlarını bırakarak savaşa ara verirler, özgür yurttaşlar arasından seçtikleri sporcularını Olimpiya'ya yarışmalara gönderirlerdi. Yarışmalar beş gün sürer, daha sonra sporcular site devletlerine dönünceye dek barış devam ederdi.⁴⁴ Büyük bir ilgiyle izlenen oyunlar süresince izleyicilerin -yakıcı sığa karşı- başlarının açık olması ise önemli bir kuraldı. Bu kural, oyunları izlemek isteyen yaşlılar için sıkıntı yaratmasına karşı, yoğun ilgiyi engellemiyordu; çünkü özgür bir Yunanlı yurttaş için Olimpiyat Oyunlarını izlemeden ölmek, yaşamın boşa geçirilmesi anlamına gelirdi. Ünlü filozof Miletos'lu Thales, oyunları izlerken sıcak havaya dayanamayarak ölmüştür.⁴⁵ Antik Olimpiyat Oyunları'nın bir başka önemli özelliği, sporun "erkekçe" niteliğinin ne denli eskilere dayandığının göstergesidir; oyunlara yalnızca Yunanlı olduğunu kanıtlayan "erkek" yurttaşların katılması, kadınlarinsa seyirci olarak bile oyun alanına sokulmamasıdır.⁴⁶

Batı dünyasındaki bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerle birlikte değişen dünya siyaseti Olimpiyat Oyunlarını da etkilemiştir. Önce dışarıdan Sicilyalılarla, Giritliler Olimpiyatlara katılırken; arkasından Romalıların zorla Olimpiyatlara katıldıklarını görüyoruz. Romalıların gelişi ile Olimpiyat Oyunları

⁴³ Bernard Gillet, *Spor Tarihi*, Çev, Mustafa Durak, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975, s. 25-27.

⁴⁴ Çiğdem Dürüşken, *Eski Çağda Spor*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1995, s. 10 -11.

⁴⁵ Bkz.(43), Gillet, s. 35.

⁴⁶ Modern Olimpiyatlar'ın 100. Yılı anısına Arçelik firması adına 1996'da hazırlanmış ajanda, Der. Cüneyt Koryürek.

bir anda nitelik değiştirmeye başlamıştır: "Artık İmparatorluk sınırları içinde yaşayan herkes oyunlara katılabilir."⁴⁷ Ancak bu kez de özgür yurttaşların yerini ölümüne dövüşen gladyatörler almış, Olimpiyatlar bir avuç insanın eğlendiği vahşi dövüşler haline gelmiştir. Bu durum İ.S. 393 yılında Romalı Theodisius'un Antik Olimpiyat Oyunları'nı kapatması ile sona ermiştir. Daha sonra kilisenin artan gücü, bilim, kültür ve sanatta olduğu gibi sporda da karanlıklar çağını başlatmıştır. Bu dönemde her türlü spor çalışması yasaklanmış, sadece şövalyeliğin yedi becerisi sayılan ata binme, eskrim, yüzme, ok atma, satranç ve iyi şiir okuma yeteneklerinin geliştirilmesi için yapılan çalışmalara izin verilmiştir.⁴⁸

Aydınlanma çağı bilim, kültür, sanat ve sporun kilisenin etkisinden kurtulup laikleşerek yeniden doğuşunu simgeler. Bu çağda, toplumun tüm kesimlerinin aydınlanması, dinsel baskılardan kurtularak yeniden gelişme yoluna girmesi, 19. Yüzyıl başlarında sanayi devriminin etkisi ile tamamen sağlanmıştır. Bu dönemde, özellikle buhar gücünün üretime katkıları ile hem ürün fazlası artmış hem de daha çok sayıda insanın, daha fazla boş zamana sahip olması gerçekleşmiştir. Bunun spor alanına yansması, seyirci - sporcu ayrışması biçiminde görülmüştür: Egemen sınıf üyeleri hızla tribüne çekilirken, bir takım kişiler sporu meslek edinerek profesyonelleşmiştir. Ancak bu dönemde - seyirci, sporcu ayrışması gerçekleştiği halde - spor, henüz büyük kitlelerin ilgisini çekecek düzeyde bir popüleriteye sahip değildir. Bunun en önemli nedeni, devlet erkinin sporu hâlâ savaşımlara hazırlanma aracı olarak görmesi ve insanları buna zorlamasıdır. Bu noktada spor, laikleşmesine karşın henüz bağımsızlığını kazanamamıştır.

19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise gerçekleştirilen teknolojik ve bilimsel gelişmelerin katkısıyla, emeğin üretkenliği ve buna bağlı olarak da kitlesel boş zaman büyük oranda artırılmıştır. 1871 ekonomik bunalımı, insanların - zorunlu - boş zamanlarını bir yere yöneltmelerinde, yapısal değişikliklere neden olacak denli yardımcı olmuştur. Bunalımın etkilerinin en

⁴⁷ A.g.k.

⁴⁸ Bkz.(44), Dürüşken, s. 11.

fazla duyulduğu kömür ocakları ve fabrikalarda grevler sırasınca, zaman geçirmek için futbol oynayan işçilerle, onları izleyen grevci işçilerden oluşan büyük kalabalıklar, fabrika patronları tarafından fabrika takımlarının kurulması ve büyük kitleleri içine alabilecek stadyumların yapılması biçiminde değerlendirilmiştir. Büyük kitlelerin stadyumlara çekilmesiyle birlikte spor malzemesi üreticilerinin devreye girmesi, Ford'un "daha çok otomobil satabilmemiz için daha çok otomobil yarışı düzenlememiz ve bunları iletişim kanallarıyla duyurmamız gerek" düşüncesine koşut spor olgusu, günlük yaşamın vazgeçilmezleri arasında başat bir konuma gelmiştir. O dönemin spordaki beşiği İngiltere'yi Rowe anlatıyor:

*"Britanya'da inşa edilen spor modelleri, tüm öncekileri önüne katıp sürmüş ve hakikaten evrensel bir modern kültürel biçim olarak ortaya çıkmıştır(...). Modern rekabetçi sporun doğuşuna ve büyümesine ilişkin ortaya çıkan tutarlı izlek; Viktorien bireysel katılım ve kendi kendini yetiştirme ideallerinden uzaklaşılması ve spordaki yüksek başarının, hem kitlesel eğlencenin evrensel bir vasıtası olarak, hem de uluslararası politik/ideolojik mücadelenin simgesel temsili olarak kamu önünde sergilenmesinin bir değer olarak yerleşiklik kazanmasıdır."*⁴⁹

Sporun meşru, yerleşik simgesel bir değer kazanmasının arka planını, "Gelişmiş" ülkelerle "Az gelişmiş" ülkelerdeki farklılıklarıyla ortaya koyarak incelersek, bu toplumlardaki yerini daha sağlıklı biçimde değerlendirme olanağı bulabiliriz. Günümüzün gelişmiş, teknoloji üretebilen ülkeleri - daha az çalışma saati uygulayıp, daha çok gelir edindirdikleri - insanların istedikleri gibi kullanabilecekleri "boş zamanı" sağlayabilirler. Dahası bu ülkelerde; pazar ekonomisini ve sanayii organize eden güçler, boş zamanı da aynı mantıkla organize ederler. Yani boş zaman olarak nitelenen yaşam dilimi - dinlenmek, tatil yapmak gibi - tüketmekle eş anlamlı olarak değerlendirilir. Az gelişmiş ülkelerde ise durum farklıdır. Bu tip ülkelere işsizlik sorunu, "boş zaman" ediniminde ön plana çıkar; gelişmiş ülkelerde, insanların yaşam düzeylerinin yüksek olmasıyla elde ettikleri boş

⁴⁹ David Rowe, *Popüler Kültürler*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 173 - 174.

zamanı, az gelişmiş ülke insanı işsizlik sonucunda bulur. Bu durumda sporun işlevi bir anda değişerek, toplumda daha iyi statü ve kazanç sağlama yoluna dönüşür.

Bilindiği gibi çağdaş , gelişmiş toplumlarda kişilerin statüleri doğuştan değil, sonradan eğitimle edinilir. Aldığı eğitimle toplumdaki yerini bulan insan, spora veya başka kültürel çalışmalara yönelerek yaşamına değişik bir boyut kazandırmaya çalışır. Az gelişmiş ülkelerde ise; statü edinimi, eğitim yetersizlikleri söz konusu olduğundan, spor ve sanattaki doğal yeteneklerin kullanılması yolu ile sağlanabilir. Her iki dalda da eğitimin önemi yadsınamazsa da gelişmemiş toplumun genel kültür ve genel eğitim düzeylerinin yetersizliği, insanların doğal yeteneklerini kullanıp, spor ya da sanat yolu ile kendilerine statü edinme olanağı sağlar.

Güney Amerika ülkelerinde genç erkeklerin büyük bölümünün futbola yöneldiği ve futbol yıldızlarının eğitim düzeylerinin düşük olduğu bilinmektedir. Ülkemizde ise spor denilince yalnızca futbol anlaşıldığı için, araştırmalar da bu dalda yapılmıştır. Elde edilen bulgular birinci ligde oynayan futbolcuların eğitim düzeylerinin orta derecede yoğunlaştığını göstermektedir.⁵⁰ Yine son yıllarda ülkemizde futbolcuların astronomik paralar kazanmaları -Galatasaraylı Hakan Şükür'ün bonservis bedeli 15 milyon dolardır.⁵¹ Bu paranın üstüne Şükür'e ödenecek yaklaşık 7-8 milyon dolar da eklenecektir - kulüplerin alt yapılarına olan ilgiyi patlama noktasına getirmiştir. Temmuz 1994'de Galatasaray kulübünün alt yapısına tam 8.000 öğrenci baş vurmuş, bunların içinden yalnızca altmış kişi seçilmiştir. Bu yoğun ilgi insanların uzun yıllar süren eğitimler sonunda edinecekleri meslekler yerine, kısa yoldan bol gelire sahip olup, yaşamını kurtarma düşüncesini yegledikleri biçiminde yorumlanabilir.

Dünyadaki hızlı teknolojik gelişmelerin ve bilginin serbest dolaşımının uzaydan dolayısıyla, iktidar odaklarının küreselleşme politikaları, toplumlar üzerindeki etkisini giderek arttırmaktadır. Yer kürenin neresinde olursanız olun, diğer insanlar

⁵⁰ Milliyet gazetesi, 11 Ocak 1995.

⁵¹ Bu ücretler, içinde bulunulan 1997-1998 Futbol sezonunda geçerlidir. Geçmiş yıllardaki uygulamalardan, ücretlerin artan oranlarda değiştiğini biliyoruz.

ve ülkeler hakkında anında bilgi sahibi olmanız olasıdır. Körfez krizi ve eski Yugoslavya'daki Arnavut sorununda olduğu gibi naklen savaş bile izleyebilirsiniz. Kapitalizmin küreselleşme rüzgarı, gerçekten de dünyayı televizyon ekranı boyutuna indir-gemiştir. Bu küçük ekrandaki - veri - bilgi bombardımanı, tek düze düşünen insanlardan oluşan, manipölasyona açık toplum-ların oluşmasını kolaylaştırmaktadır. Televizyonlardaki M.T.V. Müzik ödüllerinin, Hollywood'daki Oscar ödöl törenlerinin, Avrupa ve Dünya şampiyonalarının, bizim toplumumuzdaki et-kisini, insanların günlük konuşmalarında hatta çocukların oyunlarında gözlemek olasıdır. Moda ve reklam dünyasının iç içeliğinde; her türlü ürünün tanıtımının, dünyanın her yerinde aynı anda ve aynı filmle yapılması, beğenilerin küresel düzeyde aynılaştırılmasına örnektir. İktidar odaklarının küreselleşme politikaları içinde uzaydan dolayimli iletişim teknolojisi yardımı ile ülkelerin sınırlarının önemi kalmamıştır. Bilginin serbest ve hızlı dolaşımı her türlü engeli kolayca aşır, sınırsız etkileşimde bulunabilmektedir.

Spor; insanların günlük pratiklerinde, gelecekle ilgili düşünce-lerinde, iktidarların güçlerini yaygınlaştırmaya ve daha etkili kılmaya dönük politikalar üretmelerine sağladığı kolaylıkla, toplum yaşamında önemli bir yer tutuyor. Ölümsüzlük olmasa bile, uzun yaşama ve "iyi yaşama" sırrının sporla olabilirliği; ye-rel ya da kültürel öğelerin - müzik, moda, sinemanın - spor ile iç içeliği, sporun eğitimdeki ve ülkelerin güç gösterilerindeki önemi - ki bu onlara ekonomik ve kültürel pazar bakımından büyük olanaklar sağlar - onu, çağın önemli olgularından biri konumuna getirmiştir. Öte yandan spor, iktidar ve direniş odaklarına sağladığı geniş hareket alanı nedeni ile toplumsal yaşamda başat bir yere sahip olmuştur.

Sporda Cinsiyet Ayırımı

Spordaki bireysel rekabet sistemi, Olimpiyat Oyunları ve Spor Kültürü analizlerinin de gösterdiği gibi gelişmiş kapitaliz-min içinde belirli bir biçim alırken, cinsiyet ilişkilerindeki ikti-dar yapısı ikincil konumdadır.⁵² Cinsiyetlerin iktidar savaşımın-

⁵² Bkz.(30), Connell, s. 123.

da spor, erkekliğin kas gücünü ve beden dokusunu, kadınlığa karşı kullanırken,"açık seçik bir kültürel iktidar hiyerarşisi sunacak şekilde, erkekliğin kadınlığa karşı inşa edildiği belli başlı araçlardan biri olmuştur."⁵³ Spor dünyasındaki cinsiyet savaşımında; erkeğe özgü fiziksel kahramanlığa gönderme yapılarak, kadının atletik yeteneklerinin küçümsendiği, kadının dışlandığı ayrımcılık, doğal biyolojik farklılığa indirgenmektedir. Farklı kültürlerde, spora ayrılan toplam yer içerisinde kadınların çok küçük oranda yer aldığını gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır.⁵⁴

Spor ve toplumsal cinsiyetin iç içe geçmiş yapısı içinde özellikle kitle iletişim araçlarında kadın sporları ve kadınlar, cinsel bir nesne konumuna getirilerek sunulmaktadır. Kadın sporcuların - atletler, basketbolcular, voleybolcular, yüzücüler - gazetelerde yer alan resimlerinde, televizyonlardaki görüntülerinde, yaptıkları sporun oyunsal pozisyonlarından çok, vücut hatlarının öne çıkartılması, erkek egemen bakış açısının kendi politikalarını oluştururken bir yandan cinsiyet farklılaşmasını derinleştirip, diğer yandan sporu nasıl araçsallaştırdığının göstergesidir. İktidar odaklarının politikalarını ortaya koyarken, sporu ve kadını kullanma biçimlerini, Jennifer Hargreavas şöyle dile getiriyor:

*"Spor yapan dişi bedenin çok daha açıktan cinselleştirilmesi ve erotikleştirilmesi söz konusudur. Aerobik, cimnastik, buz pateni ve senkronize yüzme kadınlara uygun olarak nitelenir. Çünkü bu spor dalları, popüler dişilik imajlarını onaylar ve popüler erilik imajlarından farklı olduğunu tanır. Bu farklılıkta vurgulanan, erilin güçlü ve aktif olduğu, dişilin ise incinebilir pasifliğidir (...) Medyada, ciddi spor haberlerinde kadın sporcuların büyük ölçüde mevcut olmayışı ve sporcu kadınların bedenlerinin cinsel açıdan değer biçilecek nesneler - erkeksi/çekici ya da kadınsı/çekici - olarak mevcut oluşu, kültüre kök salmış iş gücü ve ev gibi alanlardaki toplumsal, maddi eşitsizliklerin anlamlı yeniden üretimidir."*⁵⁵

⁵³ Bkz.(49), Rowe, s. 220.

⁵⁴ A.g.e., s.220.

⁵⁵ A.g.e., s. 222.

Yarışmacı sporlar, gerek kamuoyuna sunulmuş biçimleriyle gerekse yaşamın diğer alanlarıyla ilişkilendirilme biçimleriyle, "ideal erkek imajı"nı oluşturma yollarından biridir. Daha çocukluk döneminde yapılan sporlar, bu alanda kazanılan başarılar çok önemlidir. Çocuklar bir yandan kendi varlıklarını anlamlandırıp, kişilik gelişmelerini tamamlamaya çalışırken, bu alandaki başarıların ne denli önemli olduğunu da öğrenirler. Böylece spor, oyun olmaktan çok, bedensel eylem modeli haline gelir. Kısaca bu tür yetenek, kişinin erkeklik derecesini değerlendirme aracıdır.⁵⁶ Güçlü erkek imajı, medyanın katkısıyla sporla ilişkilendirilerek, moda ve reklamlar yoluyla bu örtük ideolojiyi topluma dayatır. Connell, bu çerçeveyi biraz daha genişletip; gazetecileri, reklamcılarını, politikacıları, moda tasarımcılarını, oyun yazarlarını, film yapımcılarını, aktör ve aktristleri, romancıları, müzisyenleri ve akademisyenleri, cinsel ideolojinin kurulmasında etkin gruplar olarak değerlendirir.⁵⁷ Bu grupların üç temel noktada birleştiğini ileri süren Connell, birinci nokta olarak; toplumsal cinsiyet rejimlerinin düzenlenmesini, ikinci olarak; toplumsal cinsiyet ilişkilerinde belirli gruplara ait bakış açılarının oluşturulmasını, son olarak da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin teorileştirilmesini gösterir.⁵⁸ Bunun yanında spor ve erkeklik arasındaki yoğun bütünselliğin, toplumsal olarak onaylanan heteroseksüellik bağlamında ele alınması, erkek-egemen sistemin koruyucu damarlarından biridir:

"Cinselliğe büyük önem veren 'meşru' cinselliği heteroseksüellikle ve aileyle sınırlandıran toplumumuzda... güçlü olarak herkesin heteroseksüel olduğu varsayılır. Söz gelimi kadınların ve erkeklerin soyunma odalarının daima birbirinden ayrıldığı atletizmde bu durum neredeyse evrensel olarak geçerlidir. Burada erkek ve kadın atletler birbirlerini çıplak olarak gördükleri takdirde erkeklerin ve kadınların heteroseksüel arzularının uyarılabileceği varsayımı söz konusudur. Başka çıplak erkek atletlerle dolu bir soyunma odasında bulunmanın erkekler için cinsel

⁵⁶ Bkz.(30), Connell, s. 123.

⁵⁷ A.g.e., s. 332.

⁵⁸ A.g.e., s. 334.

açıdan uyarıcı gelebileceği gerçeği ya tamamen atlanır ya da saldırgan, homofobik ve cinsiyetçi şakalarla arıtılır."⁵⁹

Sporun cinsiyete dayalı dışlayıcılığı karşısında eş cinseller ve lezbiyenler, sporun başat heteroseksüel kültürü içinde rezil olma ve bu alandan dışlanma korkusuyla kendi cinselliklerini bastırmak zorunda kalmışlar; bir yandan da en geniş anlamıyla eril iktidara karşı direniş odakları oluşturup, eşcinsel onurunu ve eşcinsel haklarını güçlü bir şekilde savunmuşlardır.⁶⁰ 1982 yılında San Francisco'da yapılan uluslararası Eşcinsel Oyunları, direnişin somut örneğidir. Eşcinsel sporseverler, kurdukları takımlarla ve yayınladıkları dergilerle, bir araya gelip, örgütlenerek - eşcinsel futbol taraftarları derneği gibi - önemli ölçüde karşı duruşlar gerçekleştiriyorlar. Londra'da çıkan *The Football Pink* dergisinin birinci sayfasında "Her yerdeki lezbiyenler ve eşcinsel ayaktopu hayranlarının dergisi" deyişi yer almaktadır. Dergideki konular arasında eşcinsel futbolcuların tanıtılması, eşcinsel ve lezbiyen futbol hayranlarının birbirleriyle haberleşmelerini sağlamak için yayımlanan adresleri; ve eşcinsel medyasının futbola az yer vermesini eleştiren yazılarla, günlük gazetelerde kadın futbolu hakkında çıkan yazılar yer almaktadır.⁶¹ Dergide kullanılan "malzemelerin çoğunun eşcinsel erkekler tarafından, eşcinsel erkeklerin futbolu hakkında olduğu"na dikkati çeken Rowe, bunun heteroseksüel spordaki eril baskının, incelikle örtülmesi olduğunu vurgular. Ona göre bu nedenle kadınlar da *Against the Tide: the Voice of Women Who Just Love Football* gibi - kendi dergilerini yayımlamışlardır.⁶² Son çözümlemede; beden ilişkileri çerçevesinde, cinsler arasındaki ilişki ve etkileşimler - aynı cins ve karşı cins arasında - kültürel farklılıklar bağlamında değişkenlikler gösterse de mikro düzeydeki karşı duruşların, sporun "erkek" yapısını ya da heteroseksüel sınırlarını zorladığı söylenebilir.

Örgütlü toplumsal pratiklerden sporun, toplumsal cinsiyetin oluşmasında kullanılan düzeneklerden ayrı tutulamayacağı, ter-

⁵⁹ Brian Pronger'den aktaran Rowe, bkz. (49), s. 232.

⁶⁰ A.g.e., s. 233.

⁶¹ A.g.e., s. 234.

⁶² A.g.e., s. 234.

sine bu oluşumlarda önemli bir rolü olduğu anlaşıyor. Var olan cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında spor, - geniş kitlelerin katılımı da düşünüldüğünde - önemli bir katkı sağlayabilecek olgu olarak değerlendirilebilir. Ancak sporu, toplumsal yaşamın ekonomi, kültür, siyaset gibi diğer alanlarından ayrı olarak ele almak, sağlıklı bir yaklaşım olmaz. Çünkü toplumsal yaşamın tüm alanlarının, birbiri içine karışarak oluşturduğu örüntüsel yapı, tekil çözümlerle kalıcılığını engelleyecek karmaşık işlemlere sahiptir.

Spor Evreninde İktidar Odaklarının Oluşumu

İnsanların toprağa bağlanıp, toplumsal bir yaşam düzeni kurmaları, bedeninin o zamana dek açık biçimde sınırlandırılmayan yapısını, toplumsal kuralların oluşturduğu bir kuşakla kavrayıp, gelenek, görenek, kültür oluşumları içinde onu biçimlendirmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte hızlı teknolojik gelişmelere bağlı olarak, fabrikalaşmanın hızlanması ve hızlı kentleşme ile toplumun yeniden yapılanması; kapitalizmin ortaya çıkıp, eğitim ve öğretimi kendi felsefesi doğrultusunda kullanarak gerek ev yaşamını gerekse iş yaşamını belli sınırlamalar içine alması; kısaca insanların günlük yaşamlarının saat saat planlanması, beden üzerinde uygulanan politikaların sonucudur. Bu bağlamda spor, yalnızca kapitalizmin dünya çapındaki yayılmasının bir sonucu olarak değerlendirilemezse de profesyonel spor ile kapitalizmin yakından bağlantılı oldukları yadsınamaz.⁶³ Bu ilişki ve etkileşimin eklemlenme düzeyi; spor kulüpleri ve dernekleri, profesyonel sporcular, spor donanımı üreticileri, spor olaylarını organize edenler, spor medyası, reklamcılar, sponsorlar, acen-talar, modacılar ve hükümetler arasında spora yüklenen anlamın çeşitliliğinde gözlenebilir.

Spor dünyasında güç odaklarının bu alandaki yönlendirme çalışmaları genellikle "spora politika karıştırıyorsunuz" eleştirisiyle karşılaşır. Oysa sporun kendisi, gerek teknik gerekse düşünsel bağlamda politikanın ta kendisidir. İçinde bulundukları rejimin türü ne olursa olsun, siyasi partilerin ve onların kurdu-

⁶³ Bkz.(49),Rowe, s. 175.

ğu hükümetlerin spor politikaları vardır. "Aslında spor kuruluşlarına yapılan yardımlar (Milletvekillerinin seçim bölgelerine ödenek ayırmaları gibi), hükümetlerin popülerlik ve saygınlık kazanmak için başvurdukları önemli bir araçtır."⁶⁴ Örneğin Türkiye'de 1997-1998 futbol sezonunda birinci ligden ikinci lige düşen ekiplerin Doğu ve Güneydoğu illerinden olması, bu bölgelerin milletvekillerini harekete geçirmiş ve yalnızca bu sezona özgü olmak üzere, liglerden küme düşmenin kaldırılmasını içeren bir yasa teklifi meclise sunulmuştur. Teklifin gerekçesi; ülkede yaşanan eşitsiz gelir dağılımının ve terörün, o bölgeler için yarattığı dışlanmışlık duygusunun giderilmesi idi. Bu durum, sporun özündeki basit yarışma ve yarışıcılık ilkesinin eğip bükmelerle politik arenada siyasallaştırıldığının göstergesidir.

Siyasi iktidarlar sporu hem "içerde" hem de "dışarıda" kullanıp , yararlanırlar. Uluslararası karşılaşmalarda, ülkelerin göreceli güç gösterileri çoğunlukla siyaset yüklüdür. Örneğin Amerika ve İran arasındaki - çözümlenmesi güç gözüken - düşmanlığın yumuşatılıp, perde arkasındaki ilişkilere meşruluk sağlanması, 1998 Dünya Kupası'ndaki karşılaşmaya bağlanmıştır.⁶⁵ Bourdieu'ün, sporun siyasetteki yerini ve ilişkilerini - bu kavramın en geniş anlamıyla ekonomik, politik, toplumsal bağlamda - ele alışı, farklı değerlendirmeleri ortaya çıkartıyor:

"Halk sınıflarında - çocuklar dahil - gençlerin spora karşı duyduğu ilgide ya da spor yapmanın, özellikle de futbol gibi kolektif sporlar yapmanın öneminin oluşmasında, popüler denen

⁶⁴ A.g.e., s. 204.

⁶⁵ Bu karşılaşmada İran'ın yengisi, ülkede "büyük zafer" olarak kutlanırken, Amerikalılar yenilgiyi "sportmence" karşılamışlardır. İki ülke futbolcularının alanda (nedense) kavga edeceklerini varsayan dünya kamuoyu, sporun "her soruna çözüm bulucu" özelliği karşısında bir kez daha saygıyla eğilirken, iki ülkenin siyasetçileri ise hem kendi kamuoylarına hem de dış dünyaya özellikle de "düşman" ülkeye verdikleri olumlu mesajlarla olumlu puanlar topladılar. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorununda ise farklı bir yaklaşım izledik. Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, bu ülkeye dünya çapında ambargo uygulayanların (müslüman ülkeler de dahil), her türlü resmi-özel sportif karşılaşmanın yasaklanmasını ilk sıralara koymaları; spordaki "sorun çözücü şöhretli gücün" aslında sporun dışında oluştuğunu gösteren önemli bir örnektir.

*sporların, bisiklet , futbol, rugby'nin seyirlik olma işlevlerinin payı büyüktür. Bu işlev; gerçek bir pratiğe hayali katılımı olanaklı kılar. Popüler sporların 'popüler'liği, kitle için üretilen otomobiller, mobilyalar, şarkılar gibi aynı anlamı taşımaktadır. Bu noktada 'halk tarafından üretilmiş' oyunlardan doğmuş olan spor, 'halk için üretilmiş' seyirler biçiminde halka geri döner. Eğer spora verilen kolektif değer, - özellikle spor karşılaşmaları ulusların görece güçlerinin ölçütlerinden biri olarak siyasal hedef haline geldiğinde - pratik ile tüketim arasındaki ayrımı ve aynı zamanda basit pasif tüketicinin işlevlerini maskeleyemeye katkıda bulunmuyorsa, seyirlik spor, çok açık olarak kitleye yönelik bir meta, sportif seyirlerin düzenlenmesi de 'showe business'ın kollarından biri olarak ortaya çıkar."*⁶⁶

1998 Yılında Fransa'da yapılan Dünya Futbol Şampiyonası, sporda "gösteri" ve "iş" olgularının ne denli başarılı bir biçimde kullanıldığının somut örneğidir. Bir ay süren bu turnuvada dönen paranın yaklaşık 25 katrilyon TL. olması,⁶⁷ pasta'nın büyüklüğü hakkında bilgi veriyor. Şampiyona sırasındaki televizyon reklamlarını hatırlayalım; her türlü ürün - otomobil markasından makarnaya dek - futbolla ilişkilendirilirken, bu ürünlerin etiket kimlikleri, ulus kimliklerinin ötesinde bir düzeyde anlamlandırılıp, pazarlanmaktaydı. Örneğin Brezilyalı ünlü futbolcu Ronaldo, Amerikan spor malzemesi üreticisi Nike'nin tanıtımını yaparken, "iş" mantığı herkes tarafından doğal karşılanmıştır. Çünkü Nike de Ronaldo da "biz"dendir. Dünya lastik piyasalarının dev şirketi Pirelli'nin reklam filminde Ronaldo'yu kolları iki yana açık biçimde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinin üstünde - bu kentle özdeşleşmiş İsa heykelini andırır biçimde - görüntülemesi, din dahil her türlü olgunun, sınır tanımaksızın araçsallaştırıldığını göstermektedir. Yine dünyanın ünlü tenorları Carreras, Pavarotti ve Domingo'ya Eyfel kulesi'nin altında verdirilen klasik müzik konseri, iş ve gösteri mantığının, "kolektif değer" kültür bağlamında, spor evreninde pazarlanmasıdır. Bu konserin cd, video ve kasetlerinin satış rekorları kırması genelde sporun, özelde futbolun "popüler" niteliğindeki

⁶⁶ Bkz.(8), Bourdieu, s. 168.

⁶⁷ Hürriyet gazetesi, 10 Haziran 1998.

ekonomik, kültürel ve siyasal periferinin etki alanının ne denli geniş olduğunun göstergesidir.

Yukarıda da altını çizmeye çalıştığımız gibi spor alanında bir ürünün başarısı, iç içe geçmiş çok sayıda kurumla, bunların birbirleriyle eklemlenerek, uyumlu biçimde çalışmalarına bağlıdır. Her şeyden önce söz konusu sporun, büyük kitleler tarafından tanınması, bilinmesi, kısaca popülaritesinin olması gerekir; eğer bu yoksa ya da yeterli düzeyde değilse, yüksek basınç yaratan promosyonlarla, medyada çok yer vererek; çeşitli gösteriler ve organizasyonlarla gerekli ilgi ve destek kışkırtılmalıdır. İkinci önemli koşul, sporun güvenilir bir yönetim organına, özellikle ticari sektörün albenilerine ve maddi desteklerine uyumlu olan, bölgesel dernekler ağı üzerinde etki yaratabilecek bir yönetim organına sahip olmasıdır. Bu tip organlar ulusal ve uluslararası olabilir. F.İ.F.A., Uluslararası Olimpiyat komitesi, Türkiye Futbol Federasyonu ve federasyonun il, ilçe örgütleri bunlara örnektir. Diğer yandan gerek tek başlarına gerekse beraberlikleriyle sporun her dalında belirleyici bir etkiye sahip olan sponsorlar, reklamcılar ve televizyon şirketlerinin, o sporu yatırım yapmaya değer olarak nitelemesi gerekir.⁶⁸

Bu üçlü yapının birbirleriyle eklemlenerek, çoğu zamanda birbiri içinde kaynaşarak uyguladıkları düzeneği, günlük yaşamda izlemek, gözlemek olasıdır. Örneğin televizyonlarda alkolü içki ve tütün reklamları yasaktır. Ancak bu ürünleri üreten şirketler, bu yasakları spora verdikleri desteklerle kolayca aşarlar. Örneğin Efes Pilsen bir bira şirkettir ve - takım kurarak - basketbole yaptığı yatırımla televizyonlarda bu sektörde adından söz ettiren tek kurumdur: Efes basketbol takımı oynadığı tüm karşılaşmalarda medyada - haber programları dahil - geniş ölçüde yer bulur. Televizyondan yayınlanan karşılaşmalarda Efes Pilsen adını, kameranın döndüğü her noktada, oyuncuların formalarında, salonun zemininde, maçlara gidiş-gelişleri kulüp tarafından ücretsiz karşılanan izleyicilerin - yine kulüp tarafından bedava dağıtılan - salladığı bayrak ve atkılarda görebilirsiniz.

⁶⁸ Bkz.(49), Rowe, s. 190 -191.

Efes Pilsen Spor Kulübü Başkanı Tuncay Özilhan, basketbolun kurumsal imajın geliştirilmesinde olumlu etkileri olduğunu doğrularken, doğrudan ürün reklamı yerine neden spora yatırım yaptıklarını şöyle açıklıyor: "Ancak böyle inandırıcı olabilir ve kamuoyunun desteğini alabilirsiniz. Ancak o zaman bu başarının ürün satışlarını da artırdığını görürsünüz"⁶⁹ Kısaca "Efes Pilsen basketbole harcamış olduğu paranın bir birimine karşılık on katı kazanç elde etmektedir."⁷⁰ Benzer biçimde Coca Cola, Mc Donald's ve Marlboro gibi mega sponsorlar, Olimpiyatlar, Avrupa ve Dünya Şampiyonaları gibi küresel spor gösterilerinin ayrılmaz parçalarını oluştururlar. Bu dev şirketlerden Coca Cola 1960 Roma, 1968 Mexico City, 1972 Münih, 1984 Los Angeles Oyunları, 1988 Seoul Olimpiyatları'nda sponsorluk yapmıştır. Şirket son altmış beş yıldır dünya sporuna yaptığı 1milyar dolardan fazla harcamanın olumlu sonuçlarını, önemli miktarda gelir elde edip, dünya pazarında etkinliğini arttırarak almıştır.⁷¹ Aydemir Okay'ın *Business Week* Dergisi'nden alıntı yaptığı, "Hiçbir şey Spor Kadar Satamaz" başlıklı yazıda vurgulandığı gibi spor, sponsorlar için zengin, çekici bir kaynaktır. Çünkü;

*"Reklamcılar bir spor gösterisi sırasında 30 saniyelik yayın süresi satın almaktansa, olayın sponsorluğunu yaparak kendi pazarlama sıçrayışlarını arttırmayı hedeflemektedirler(...). Standart bir satış alanı vasıtasıyla bir müşteriyi ikna etmeyi denemenin yerine spor pazarlaması, müşterinin hoşlandığı bir şeyle ürün arasında ortaklık kurar."*⁷²

Sporun kâr getiren bir "iş" olarak algılanması, yapısal/işlevsel örgütlenme biçimini ve toplumsal ilişkilerini dönüştürmüştür. Bireylerin alan içindeki konumlarının seçimi, bilinçli bir tercihe dayanmaz. Özellikle sınırları kesin olarak belirlenmiş ödül dağıtımının hiyerarşik yapısı, profesyonel sporcular ta-

⁶⁹ Hürriyet gazetesi, 8 Temmuz 1999.

⁷⁰ Aydemir Okay, *Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sponsorluk*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.339.

⁷¹ VYV. Simpson - A. Jennigs, Olimpiyatlar, *Sahtekârlık ve Medya, Güç Para ve Doping*, Çev. Mehmet Harmancı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984, s. 143 -157.

⁷² Bkz.(70), Okay, s. 80 - 81.

rafından oluşturulup, her defasında yeniden üretilir. Bu bağlamda kapitalist kültür endüstrileri, kârların büyük kısmını bir kaç kişinin elinde toplayan ödül yapılarıyla dikkati çekerler. Bu nedenle kulüp sahipleri, sponsorlar, medya, reklam örgütleri ve seçkin sporcular, geride kalan, seçkin olmayan büyük kitlelerin - ki spordan hiç kazanç sağlayamayan ihtiyari oyuncuları ve izleyicileri içerirler - kazandığının çok üzerinde değeri olan ödül-lerin alıcısıdır. ⁷³ Onların bu konumu, sınıf atlamanın, statü kazanmanın yollarından biri olarak kitle iletişim kanallarıyla sunulur ve "Siz de başarabilirsiniz " mesajı verilir.

Sosyal hareketliliğin spor yoluyla gerçekleşebileceği, yukarıda sözünü ettiğimiz ödül dağıtımı ve ünlü sporcu modelleri öne çıkartılarak, büyük kitlelere pazarlanır. Bu yaklaşımın görünürdeki amacı, - bireysel sosyal başarı, o gerçekleşmez ise uzun yaşamanın sporla olabilirliği bağlamında- kitlelerin spora özendirilerek, ömür boyu tüketici konumuna getirilmesidir ve bu ikili amaç birbiri içinde kaynaştırılıp, gizlenmeye çalışılır. Özellikle gelişmiş ülkelerde, ırk ve etnik ayrımların, dikine sosyal hareketlilikle toplumla bütünleşmesi değil, onların aykırılıklarının derinleştirilerek, bulundukları yerde kalmaları ve topluma yayılmaları önlenir. "Sporla bağlantılı kariyerlere ne kadar fazla rağbet edilirse, eğitim, hukuk, tıp ve maliye gibi daha güçlü ve prestijli 'meslekler' de sağlanacak ilerleme derecesi o kadar az olacaktır." ⁷⁴ Rowe'un, spora katılım üzerine Avusturya'da McKay'in yaptığı araştırmadan alıntıladığına göre; spora çoğunlukla iyi eğitimden geçmiş, ekonomik durumu iyi olan erkekler etkin olarak katılmaktadır. Yine bu çalışmada ABD istatistikleri, spor yoluyla yukarı doğru gerçekleşen toplumsal hareketlilik şansının, kadınlarda binde 4, erkeklerde binde 7 olduğunu bulgulanmıştır. ⁷⁵ Cashmore, Amerika'da çok sayıda yoksul siyah insanın atletizm, basketbol ve boks gibi spor dallarında önemli düzeyde başarı göstermelerine karşın, buna koşut düzeyde ödüllendirilmediklerini gözlemlemiştir:

⁷³ Bkz.(49), Rowe, s.178.

⁷⁴ A.g.e., s. 181.

⁷⁵ A.g.e., s. 180.

*"Feth edilmek istenen zirvelere pek azı erişiyor ve çok daha az sayıda olanı da bu zirveleri ezip geçiyor. Sporda başarılı olmak için (...) azim ve sarsılmaz bir bağıtlılık belki zaruri değerlerdir ve bu değerlere sahip olanların bir çoğunun bir düzeye kadar sivrilebilmesinin nedeni budur. Ama ünvanlar tanımı gereği ancak pek az sayıda seçkin için tahsis edilmiştir ve siyahların yarıştukları tüm spor dallarında seçkinler arasında daima iyi temsil edilmelerine karşılık, peşinde koşulabilecek yeterli sayıda şampiyonluk asla olmamıştır(...). Siyahların sporda gösterdikleri başarı etkileyici görülebilir, ama spora bulaşan gençlerin sayılarıyla karşılaştırıldığında(..), şansları ve diğer ırkçı manevralarla etkilendiği zaman bile sağladıkları başarı o kadar büyük değildir."*⁷⁶

Diğer yandan sporun çekici özellikleri, alanın hakim grupları tarafından, pratiğin dışında kalan edilgin kitleler üzerinde hiç bir ayırım yapmadan kullanılır. Sağlıklı yaşam, sağlıklı beslenme ve doğal güzellik kampanyaları, bu kitlelerin içindeki bedenleri bireysel olarak kullanırken, moda ve reklamcılık gibi sektörlerle de toplumsal olarak kuşatırlar. Spor pratiklerine katılanlarla, bu pratikleri izleyen - edilgin - kitle arasındaki nicel farklılık, sporun izler kitlenin yaratılmasında ve kitle içinde marka isimlerinin, etiket bahlılıklarının oluşturulmasında işlevi olduğunu göstermektedir.⁷⁷ Bu anlamda "ticari varsayımlar bir kez sporun yönetim yapılarına yerleştikten sonra, sporun taleplerine uygun olan varsayımlardan ayırt edilemezler."⁷⁸ Spordaki "iş dünyası"nın gelişimi, kültürün rasyonelleşmesi ve metalaşması ile koşut düzeydedir. Spor endüstrisinde oluşan tikel sonuçlar ne olursa olsun, kapitalist üretim içinde kültür ve ekonominin aynı çizgiye oturmasının ayrılmaz bir parçası olarak, imajların dallanıp budaklanmasının ve dolaşımının taşıdığı önem yadsınamaz.⁷⁹

Kapitalist dünyadaki iktidar odaklarının maddi kazanç sağlamaya yönelik spor söylemi, Sosyalist ülkelerde farklı bir "ka-

⁷⁶ A.g.e., s. 180.

⁷⁷ A.g.e., s. 200.

⁷⁸ A.g.e., s. 200.

⁷⁹ A.g.e., s. 201.

zanç" edinme yöntemi olarak kullanılır.⁸⁰ Beden eğitimi ve spor, kimi -eski - Sosyalist bloku ülkelerinde, örneğin Doğu Almanya anayasasında ayrıntılı olarak ele alınırken, Polonya anayasasında ise bir cümleyle yer alır ve bu ülkelerin yurttaşlarının kişiliğine bağlı vazgeçilmez birey hakkı olarak ama yerine getirilmesi zorunlu bir devlet ödevi olarak tanımlanır. Yine eski SSCB Komünist Parti'si programında, partinin bedensel ve düşünsel bakımlardan uyumlu, rejime bağlı genç bir kuşağın, erken çocukluktan başlayarak eğitilmesini en önemli görevlerinden saydığını görüyoruz. Öte yandan parti, kitle sporu ve beden eğitiminin okullarda özendirilmesi gerektiğinin altını çizerken, kentlerdeki tüm yerleşme birimlerinde, tarım ve sanayideki iş yerlerinde, kamu kuruluşlarında spor tesisi yapılmasını, spor araç-gereçlerinin sağlanmasını başlıca görev olarak vurgular.⁸¹ Eş deyişle "Sosyalist düzen" içinde iktidarın devlet örgütlerinde toplanması; vatandaşlara siyasal erkin sağladığı, izin verdiği sınırlar içinde kendi için beden eğitimi ve spor yaparken, devlete, rejime hizmeti ana amaç olarak dayatıyor. Böylece sistem toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal tüm yaşam alanlarıyla eklemlenerek, spor alanında da kendi söylemini yeniden üretiyor.

Sonuç

Görüldüğü gibi iktidar odakları, ister kapitalist, ister sosyalist, ister totaliter isterse de radikal dinci olsun, etkinliklerini oluşturacak, arttıracak her türlü nesneyi, olayı ve olguyu kullanabiliyorlar. Bir başka deyişle; "her ortamda ve koşulda kendini oluşturmak onların doğasıdır" yorumu yapılabilir. Bu yoruma tersinden bir bakışla yaklaşacak olursak, insan bedeni fiziksel ve tinsel bir bütünlük içinde yaşamını oluştururken ve bu yaşam içinde benliğine anlam kazandırma uğraşı verirken, kimi zaman "uygarlık" makinesinin bir parçası, kimi zaman ise kullandığı ürünü oluyor.

⁸⁰ Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla, günümüzde dünya tek kutuplu hale gelmiştir. Ancak SSCB ve Doğu bloku ülkelerinin dünya siyasetinde oynadıkları rol nedeniyle, ideolojik yapıları içindeki iktidar odaklarının spora bakış açıları, karşıt ideolojik kampların birleştiği veya ayrıldığı noktaların belirlenmesi bakımından ilginç olabilir.

⁸¹ Bkz.(41) Fişek, s. 232.

"Gücü" elinde bulunduranların en verimli hareket alanlarından olan, insanlık tarihi kadar eskilere dayanan spor içinde, öyle bir tanesi vardır ki ırk, dil, din, kültür ayrımları ne düzeyde olursa olsun, yüzyıllardır insanların ilgisini çekmiş ve peşinden koşturmuştur. Bu spor futboldur. Futbol günümüzde iletişim araçlarının da katkısıyla, dünyanın her yerinde, milyarlarca insan için görkemli bir ritüel özelliğini edinmiştir. Bu büyük ilgi, "spor"un her türlü tanımını ve çeşidini bir yana atan, *spor futbol demektir* anlayışının oluşmasına dek uzanmaktadır. İnsanın yapıp etmeleri olarak niteleyebileceğimiz "uygarlık" sürecinde önemli bir yeri olan spor alanında, futbolun ortaya çıkışı ile günümüzdeki anlamını ve değerini edininceye dek geçirdiği süreci, toplum yaşamındaki etkileşimleriyle birlikte dünya genelinde ve Türkiye özelinde ele almaya çalışacağız.

FUTBOLUN GELİŞİM SÜRECİ

"Yüzyılın oyunu" olarak nitelendirilen futbolun kesin olarak ortaya çıkışı hakkında belirli bir tarih - dönem - olduğu saptanamamıştır. Ancak insanoğlunun devingen - ruhsal ve fiziksel - yapısı içinde özellikle yuvarlak cisimlerle oynamaya, kendini eğlendirmeye dönük bir yönelimi olması, bu oyunun insanlıkla eşit bir tarihe sahip olabileceği düşüncesini oluşturuyor.

*"Mısır'da Memlûka mezarlarındaki duvar resimlerinde çeşitli sporcu figürlerinin yanı sıra ayakla top oynayan insan şekilleri bulunmaktadır. Hatta Mısır'ın kurak iklimi, bu topların bir kısmının günümüze dek ulaşmasını sağlamıştır. Yaklaşık 2500 yıl öncesinden kalan bu topların örnekleri; Kahire, Berlin ve Londra müzelerinde sergilenmektedir. Toplar; 7,5 santimetre çapında, deriden veya sık dokunmuş ketenden yapılmış ve zikzak dikişlerle dikilmiş, içleri kepek ve yosun kurusu doldurulmuştur(...). Homeros, "Odisea" da top oyunlarından söz ederken, 30 yaşına kadar delikanlıların sınıflara ayrılarak deneyimli oyuncuların gözetiminde top oynadıklarını anlatır. Sümerlilerin de ayakla oynadıkları top oyunundan söz eden tarihi belgeler bulunmaktadır."*⁸²

İlk top oyunları Çin'de düzenlenmiştir. Oyunlar sırasında, sahanın ortasında bulunan çitin iki tarafındaki oyuncular, ellerini kullanmadan ve topu yere düşürmeden karşı alana atmaya çalışırlardı. Bu gelenek, hanedandan hanedana aktararak sürdürülmüştür. Milattan sonra yapılan kabartmalarda Ming Hanedanı'na mensup Çinlilerin, bu gün Adidas'ın ürettiği toplara benzeyen toplarla oynadıkları bilinmektedir.⁸³

Milattan 1500 yıl önce Meksika ve Orta Amerika'da kauçuk topa, kutsal bir törenin güneşymiş gibi değer verilirdi ama yine

⁸² Erdoğan Arıpınar, *Türk Futbol Tarihi*, Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, İstanbul, Cilt:1. s. 7.

⁸³ Eduardo Galeano, *Gölgede ve Güneşte Futbol*, Can Yayınları, İstanbul, 1997, s. 33.

de Amerika'nın bir çok yerinde futbolun ne zamandan beri oynandığı kesin olarak bilinmiyor. Bolivya'nın Amazon bölgesi yerlileri için bir yuvarlak lastik topu, iki sopanın arasından elle-rini kullanmadan geçirmek çok eski ve heyecan vericiydi. XVIII. Yüzyılda Cizvit tarikatına mensup İspanyol rahibin, Pa-rana yükseltisinde yaşayan Guaranilerin eski bir geleneğinden söz ederken; "Bu insanlar, topu bizler gibi elle atmıyorlar, topa çıplak ayaklarının üst kısmıyla vuruyorlardı" diyerek anlattığı, bu günkü futbola yakın bir oyunsal ritüeldir. Öte yandan Teoti-huacan ve Chichen - Itza'nın resimleri, belli oyunlarda topa ayakla ve dizle vurulduğunu ortaya koyarken Meksika ve Orta Amerika yerlileri arasında topa genellikle kalça veya kolla vu-rulduğu bilinmektedir.⁸⁴

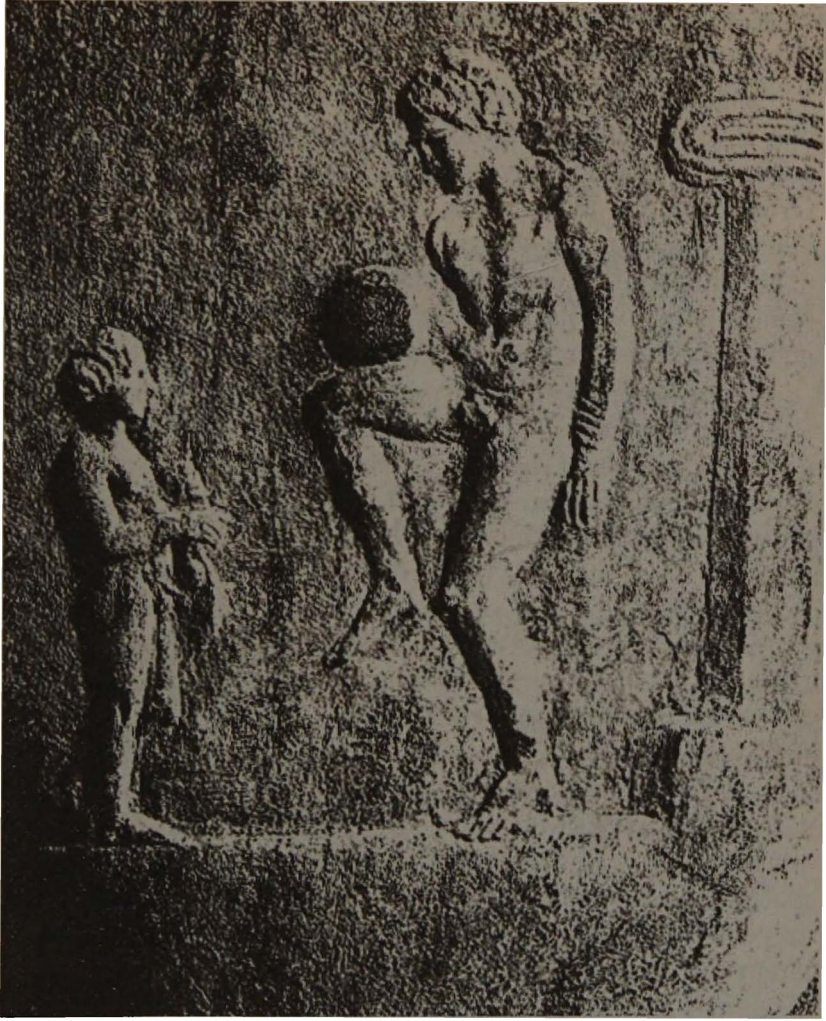
Milattan beş yüz yıl öncesine ait bir Helen mezarının mer-merinde, bir adam topa diziyle vururken görülür (Resim:1). Antifanes'in komedilerinde, günümüz futbolunda kullanılan "uzun top", "kısa pas", "ileriye uzatılan top" gibi tanımlamaları ortaya koyan parçalar vardır. Söylenene göre imparator Jül Se-zar, her iki ayağını da ustalıklı kullanabiliyordu, Neron ise yal-nızca birini. Kesin olarak bildiğimiz, İsa ve havarileri çarmıhta eziyet çekerek ölürken, Romalıların futbola çok benzeyen bir oyun oynadıklarıdır.⁸⁵

Orta Asya Türkleri'ni anlatan "La Tartarie" adlı eserde, Tsang kentinde, kız ve erkeklerden kurulu karma takımların ayak topu oynadıkları, bu meraklı ve heyecanlı oyunu izleyen Hiuan adlı Çinlinin şunları anlattığı yazılıdır⁸⁶: "Büyük mabet-lerde sık sık ayak topu müsabakaları yapılır. Bu oyunda topa el-le dokunulmaz, ya ayakla ya da başla vurulur ve böylece topu hasım kaleden içeri sokmak için uğraş verilir."Kaşgarlı Mah-mut' un ünlü eseri "Divan-ı Lûgat-it Türk" de eski Türk boyları-nın "Tepük" adında bir ayak topu oynadıkları anlatılır. Seyid Ali Ekber'in yazdığı "Hatay-ı Name" de sözü edilen 'ayak topu' günümüzün futbolu ile büyük benzerlikler gösterir:

⁸⁴ A.g.e., s. 35.

⁸⁵ A.g.e., s. 33.

⁸⁶ Bkz.(82), Arıpınar, s. 8.

**Resim:1 Pire'de bulunmuş İ.Ö. V. Yüzyıldan kalma bir kabartma
Atina Ulusal Müzesi**

"...ve top oyunu Hatay'da güzeller işidir. Ve dahi harabeti (düzensiz kalabalık) çok olan ve sığır kursağından top yüzmüşler (yapmışlar) ve mahbub (erkek) ve mahbubeleri (kadınları) durdurmuşlar. Ve topa ayak ile ururlar (vururlar). Şöyle ki, elin ol topa değdirmeye ve ol topu yere düşürmeye ve nazik

ayak ile dürde (ite), saklara (baldırlara) ve usulsüz vurmak ve yer düşürmek ve direden taşra (dışarı) çıkmak vaki olamaz."⁸⁷

Ortaçağda Romalı askerler ve Fransızlar tarafından oynanan la soule günümüz futboluna çok benzer. Bu oyun Romalı askerler tarafından Galya'ya götürülmüş ve oradan yayılmıştır. Oyun içinde her türlü sertlik serbesttir; oyun alanı kimi zaman kilometrelerce uzağa dikilmiş kazıklarla sınırlandırılır. Bu nedenle la soule iki köyün oluşturduğu ekiplerle oynanmaktadır. Zaman zaman köyler arasında kanlı mücadelelere neden olduğundan, bu oyun Fransa'da yasaklanmıştır.

Futbolun İngiltere'de ortaya çıktığı görüşü tartışmalıdır. Fransızlar bu oyunun Normanlar tarafından İngiltere'ye götürülen *la soule*'dan türediğini, İtalyanlar ise futbolun kendi ülkelelerinden çıktığını ileri sürerler. Nerede doğduğu tartışmalı da olsa, futbol önceleri soyluların arasında kabul görmüş, daha sonraları halk tarafından da çok sevilmiş ve giderek toplumun tüm kesimlerine yayılmıştır. 12. yüzyılda İngiltere adalarının birinci sporu konumunda olan futbol, o dönemde bu günkü anlamda kurallara bağlı değildir ve oyuncu sayısında herhangi bir kısıtlama yoktur. Köyler arasındaki oyunlara kadın, erkek, yaşlı, genç herkes katılır ve önlerindeki topa amaçsız vururlardı (Resim:2). Yüzlerce insanın katıldığı bu eğlence, doğal olarak kısa sürede bir karmaşaya döner; çıkan çatışmalar, kavgalar sonucunda ortalık iç savaştaymışçasına harabeye çevrilirdi. Bu çatışmaların maddi manevi büyük zararlar vermesi üzerine futbol, 13 Nisan 1314'de İngiltere kralı II. Edward tarafından yasaklanmıştır:

" (...) Futbol oynanarak şehir içinde büyük gürültülere ve karmaşaya neden olunmaktadır. Bu tür oyunların Tanrı korusun bir çok kaza ve hasara sebebiyet vereceği anlaşılmıştır. Tanrı ve Kral adına, şehir ve kasaba içinde top oynanmasını yasaklıyorum. Yasaklara karşı şehirde top oynayanlar en şiddetli cezalara çarptırılacaklardır."⁸⁸

⁸⁷ A.g.e., s. 8.

⁸⁸ N. Elias - E. Dunning, *Sport et Civilisation*, Librairie Artheme Fayard, Paris, 1994, page: 240.

O dönemdeki yasaklamaların altındaki düşünce, salt ortaya çıkan kargaşa değildir; halkın futbol oynamayı bahane edip toplanarak isyan çıkartma olasılığı, kralların en büyük korkularındandı. Onların isteği; halkın bu düzen bozucu oyunlarla ilgilenmek yerine askeri silahlarla ilgilenip, kendini - savaş için - yetiştirmesiydi.⁸⁹ Yüzlerce yıl sonra Abdülhamit'in de aynı korku nedeni ile Türklere futbol oyununu yasaklaması ilginçtir.

Resim: 2 14. Yüzyıl başlarında Londra sokakları
("Jols du football", Librairie Hachette et Societe d'Etudes et de
Publication Economique, 1973, s.11-12)

1592'de Shakespeare, "Yanlışlıklar Komedi"nde bir karakterin şikayetini dile getirirken futbolu kullanır: "Sizin için bu şe-

⁸⁹ A.g.e., s. 240.

kilde dönüp duruyorum... Beni futbol topu mu sandınız? Bir o tarafa, bir bu tarafa tekmeleyip duruyorsunuz. Bu görevim sürecekte, beni deriyle kaplamanız gerekecek." Bir kaç yıl sonra, ünlü eseri 'Kral Lear' da, kent kontuna söyledikleri ise futbol oynayanlara ne denli olumsuz yaklaşıldığının göstergesidir. Kont karşısındakine hakaret ederken şöyle bağırır: Sen ! Aşağılık futbol oyuncusu !⁹⁰

Futbolun çeşitli düzeylerde böylesine küçümsenmesi, lanetlenmesi, İngiltere'de halkı fazla etkilememiş, tersine futbol giderek artan bir tutkuyla, büyük kitlelerin ilgi odağı olmuştur. Bu büyük ilgi karşısında futbolu yasaklayan fermanlar kaldırılmak zorunda kalmıştır.

17.Yüzyıl İngiltere'de futbolun dönüm noktalarından biridir. Artık krallar, soyluları ve halkı futbol oynamaya özendirerek için özel çaba göstermektedirler. Bu çıkışı açan hükümdar kral II. Charles olmuştur. İtalya'ya sığınan II. Charles ve beraberindeki soylular ülkelerine döndüklerinde, İtalya'da gördükleri *Giuocco del calcio* oyununu, İngiltere'de, adalarında da oynatmak, yaymak için büyük uğraş vermişlerdir. *Giuocco del Calcio* belirli kuralları olan ve günümüz futboluna çok benzeyen bir oyundur (Resim: 3). Siena'da doğan ve Floransa'ya giden bu oyunun, bu kentlerde yılda iki kez oynandığı bilinmektedir. İki eşit parçaya ayrılmış geniş bir alan üzerinde yirmi yedişer kişilik takımlar arasında oynanan *Calcio* oyununda amaç, ayakla vurularak götürülen topun, rakibin kalesine sokulmasıdır. Bu oyun, günümüzde de büyük şölenler halinde ve o devrin giysilerine bürünmüş gençler arasında oynanmaktadır.⁹¹

İtalya'daki futbol tutkusunun İngiltere'dekinden aşağı kalmadığı biliniyor; Floransa'da futbol bu gün bile *Calcio* olarak adlandırılır. Dönemin ünlü bilim adamı, düşünür ve sanatçılarından Leonardo da Vinci, koyu bir futbol taraftarı, Machiavelli ise iyi bir *Calcio* oyuncusudur. Floransa'dan uzakta Vatikan bahçelerinde Papa VII. Clemente, Papa IX. Leo ve Papa VIII. Urban'ın, *Calcio* oynamak için resmi giysilerinin kollarını ve paça-

⁹⁰ Bkz.(82), Arıpınar, s. 9.

⁹¹ A.g.e., s. 9.

larını sıvamayı alışkanlık haline getirdikleri bilinmektedir.⁹²

Resim: 3 16. Yüzyıla ait bir gravür.

Calcio'nun İngiltere'ye gelmesinden sonra, burada futbolun bu günkü haline yakın bir biçime dönüştüğünü görüyoruz. Artık oyun alanı, 120x80 metre olarak sınırlandırılmış⁹³ ve top için üzeri deri ile kaplanmış, içi şişirilmiş hayvan mesanesi kullanılmıştır. Önemli bir değişiklik de, topun aralarında birer metre uzaklık bulunan kalelerin arasından geçirilmesiyle, takımların sayı kazanmalarıdır. O dönemde sayıların hesabı, özel görevlilerce kale çubukları üzerine atılan çentiklerle tutulmaktadır.⁹⁴

⁹² Bkz. (83), Galeano, s: 34 - 35.

⁹³ Günümüzde oyun alanı; dikdörtgen bir şekilde ve uzunluğu en çok 120 m., en az 90m.; genişliği de en çok 90m., en az 45 metredir. Uluslararası maçların oynanacağı alanların uzunluğu ise en çok 110 m., en az 100 m. genişliği de en çok 75m., en az 64 metredir. Her durumda uzunluk genişlikten fazla olmalıdır. Oyun alanı ve oyun kuralları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Futbol Federasyonu *Futbol Oyun Kaideleri ve Hakemler İçin Rehber*, Futbol Federasyonu Merkez Hakem Komitesi Yayınları, Ankara, 1979.

⁹⁴ Bkz. (82), Arıpınar, s. 9.

Geçmişin yabancı olarak nitelenen basit toplumlarından, günümüzün gelişmiş olarak kabul edilen karmaşık toplumlarına dek yüzlerce yıldır oynanan futbolun, gelişme sürecini izlemeye çalıştık. Büyük kitlelerin ilgisini -tarihin neredeyse her döneminde- çeken bu oyunun, günümüzdeki modern anlamda uygulanmasının arka planında, İngiltere’de geçirdiği teknik-taktik ve kural değişiklikleriyle, örgütsel yapısındaki dönüşümler bulunmaktadır. Bu değişim ve dönüşümler özellikle 1842-1890 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiş olup, 1878’de Almanya’da, 1880’de Hollanda’da, 1890’da İtalya’da, 1895’de İsviçre’de, 1906’da Portekiz’de uygulanmaya başlanmış, giderek dünyaya yayılmıştır.⁹⁵

Günümüzün futbolu, büyük ölçüde bu kurallar ve kararlar üzerine inşa edilmiştir. Dünyanın değişen ekonomik, sosyal ve siyasal yapısına göre, futbolun gerek oyun kuralları, gerekse örgütsel yapısı, "küreselleşme politikaları" kapsamında kimi değişikliklere uğramıştır. Örneğin daha çok gol olmasını sağlamak, izlenme oranını ve izlenme heyecanını yükseltmek için - ofsayt, faul gibi - oyun kurallarında değişiklikler yapılmış, "Şampiyonlar ligi" gibi yeni organizasyonlarla "ulus" kimliği heyecanı canlı tutulmuştur. Bu ve buna benzer değişiklikler, gelişmiş iletişim çağında futbolu bir anlamda "televizyon sporu" konumuna getirmiş; bu bağlamda futbolun izler kitlesi, TV yoluyla reklam ve moda sektörleri başta olmak üzere tüm tüketim sektörlerinin hedefi konumuna gelmiştir.

Futbolun Milliyetçi Yüzü ve Kıta Avrupasının İngiltere’ye Karşı Çıkışı

Britanya adalarında hızla gelişen futbol, yine İngilizlerin katkılarıyla kıta Avrupasına taşınmıştır. Ancak İngiliz Futbol Federasyonunun, kendisini futbolun oyun ruhunun ve geleneğinin tek koruyucusu olarak görmesi, adalıların kıta Avrupası takımlarına uzak durması sonucunu getirmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde ise futbol, İngiltere dışındaki Avrupa’da geniş halk kitlelerine ulaşırken, oyuncuların profesyonelleşme-

⁹⁵ Bkz.(88), N. Elias - E. Dunning, s. 174.

si, takımların fiziksel ve taktiksel gelişimleri için özel antrenörler çalıştırmaları, uluslararası maçların ve politik toplantıların yapılabileceği büyük stadyumların inşa edilmesi gibi dönüşümler gerçekleşmiştir. Futboldaki bu yapısal ve işlevsel yenilikler, kıta Avrupa'sı ile Büyük Britanya arasındaki farkı azaltmıştır.⁹⁶ Bu yarışım içinde savaş, futbol oyununun geniş kitlelerce tanınmasında önemli bir etken olmuştur. Futbol çalışmalarının, askeri eğitime jimnastik ve beden eğitimi hareketleri bakımından benzerliği yanında, takım ruhu, dayanışma, yaratıcılık gibi özellikleri ortaya çıkarması - ki bu değerler uzun savaş yıllarına dayanıklılığı arttırıyordu - futbolun savaş alanında ilgi görmesinin ve bu ilginin savaş sonrasına taşınmasının nedenlerindendir. Savaş sonrası yenilen Orta Avrupa ülkeleri ile kazanan müttefikler arasındaki çekişme, spor alanında da sürdürülmüş, kazananlar ve kaybedenler kendi grupları içinde yarışıp, birbirleriyle asla karşılaşmamışlardır. Örneğin Alman milli takımı, komşuları olan Fransız, Belçikalı veya İngilizlerle spor karşılaşması yapamadığından, - bu olanaksız olduğundan - yalnızca Finlandiya gibi zayıf takımlarla karşılaşabilmiştir.⁹⁷

Futbolun milliyetçi ideolojiyle birlikteliğinin hangi noktada oluştuğuna bakıldığında, aslında iki olgunun da birbirine zıt yaklaşımlara sahip olduğu, buna karşın birbirlerinden beslenen ve toplum yaşamını dönüştürecek bir "gücü"oluşturdukları görülür: Milliyetçiliğin savaşın saldırgan, şiddet içeriğiyle uyumlu politikaları, bir anlamda kendi hareket alanını sınırlamaktadır. Yabancı düşmanlığı üzerine oluşturulan bu politikalar, emek ve turistler dahil sermayenin serbest dolaşımı ile ters düşmektedir.⁹⁸ Öte yandan savaşın yıkıcılığını, yok ediciliğini daha yeni yaşamış Avrupa ülkelerinde bu deneyimden hızla uzaklaşıp, yeniden "normal" yaşama dönme özlemi toplumsalın yeniden oluşmasında temel oluşturmaktadır. Rowe'ın da vurguladığı gibi böylesi bir zeminde "uluslararası profesyonel spor, daha çokta futbol, ulusun olumlu ve dinamik bir tarzda temsil edilebile-

⁹⁶ Pierre Lanfranchi, "1920-1938 Döneminde Avrupa'da Futbol", R. Holak - W. Reiter - T. Bora, *Futbol ve Kültürü*, İletişim Yayınları, 1993, s. 263.

⁹⁷ A.g.m., s. 264 - 265.

⁹⁸ Bkz.(49), Rowe, s. 224,

ceği cazip bir araç sağlar."⁹⁹ Bu bağlamda ulusal takımlara yüklenen misyonun gerisinde bulunan ve içeriğini oluşturan bütün içsel farklılıkların, eşitsizliklerin yok sayıldığı, en azından ertelenip, öteki uluslarla ayrımların derinleştirildiği birlik duygusu oluşturulabilir.¹⁰⁰

Nitekim savaşta yaşanan tüm olumsuzluklara karşın futbol, kıtada yayılmayı sürdürmüş, İngilizler hesaba katılmadan - ki onlar da bunu istiyordu - gerek kulüp takımları gerekse ulusal takımlar düzeyinde, Avrupa kıtasında futbol ilişkisi, kapsamlı biçimde oluşturulmuştur. Özellikle Doğu Avrupa'dan Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya bu yeni anlayışın uygulamasında başı çekmişlerdir. Politik alandaki başarısızlığı silmek isteyen "Tuna Ekolü", futbolda yaptığı atılımla "İngiliz Ekolü"nü karşısına geçmeyi başarmıştır. Özellikle 20'li yıllarda Orta Avrupa'da yaşanan ekonomik bunalım, futbolun önemini arttırmıştır. Macaristan, Çekoslovakya ve Avusturya takımları, futbol alanında kazandıkları manevi başarıları paraya çevirip, profesyonelleşerek bir futbol piyasası oluşturmuşlardır. Artık yalnızca futbolcular değil, kulüpler de para kazanmaya başlamışlardır. Profesyonellik sisteminde maç biletleri ve yurt dışı turneleri, kulüplere önemli maddi kaynak sağladığı için, Orta Avrupa kulüpleri büyük paraların döndüğü sezon açılışı, ateşkes yıl dönümleri, yılbaşı gibi özel günlere yıllık maç programlarında yer açıyorlardı. Böyle günlerde yapılan karşılaşmaların resmi bir niteliği olmasa da gerek futbol takımları gerekse komşular arasında, milliyetçi duyguların ortaya döküldüğü stadyumlar için yeni, dinamik bir simgeydiler. İngilizlerin savaş öncesi endüstri devrimine sırtını dayamış şovenizmini de hatırlarsak, futbol - adayla arasına büyük mesafe koyan Orta Avrupa'da da - kitleleri kavrayan milliyetçileşme hareketine katkıda bulunacak denli karışmıştır.¹⁰¹

Kıta Avrupası'nda ada futboluna ve şovenizmine karşı bir tepki olarak futbol ya da spor olguları altında beslenen, beraberrinde ırkçılığı da getiren milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkı-

⁹⁹ A.g.e., s. 224.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 225.

¹⁰¹ A.g.m., s. 267-270.

şında, bu olgular biricik neden olarak değerlendirilemezse de siyasi evrende önemli bir silah olarak değerlendirildiği söylenebilir. "Milliyetçilik" hareketlerinin bizzat Britanya adalarındaki ülkeler arasında da yoğun biçimde görülmesi, bu değerlendirmenin geniş bir perspektif içinde ele alınmasını gerektiriyor.

Britanya Adalarında Futbolun Milliyetçi Kimliği

Futbolun beşiği Britanya adalarında futbol ve kimlik konuları, kıta Avrupa'sına göre daha büyük gerilimleri - İngiliz emperyalizmi çerçevesinde - içermiştir. İngilizlerin futbolunu sahiplenerek, onun tüm özelliklerini "İngiliz malı" olarak damgalaması, sanayi devrimiyle kazandıkları ekonomik gücü yayma politikaları içinde, kıta Avrupa'sı ülkeleriyle olan ilişkilerinde, siyasi ve kültürel sınırların eklemelenmesi bağlamında kullanılırken, Britanya adalarındaki Birleşik Krallıklar kapsamındaki devletler arasında yerel, etnik ve milli kimliklerin ilişkileri, futbol - ve onu egemenliği altında tutan İngiliz iktidarı - merkezde tutularak yapılandırılmıştır.

Britanya'da eğitim düzeyi ortalamanın üstünde olanlar, futbolla kimlik arasındaki ilişkiyi değişik yönleriyle, örneğin kötü tanımlanmış bir sınıf bağlamında, ya da cinsler arası ayrımcılığı ve ırkçılığı açıkça ortaya koyan bir "erillik" anlayışıyla ele alma eğilimindedir. Bu yaklaşım, Britanya'da futbolun toplumsal anlamını araştıran bilim adamlarınca da kimi kez örtülü ama çoğunlukla açık bir biçimde İngiltere'nin başatlığını - egemenliğini - "Britanyalılık"ı "İngilizlik"in eş değeri sayan, Birleşik Krallık'ın kültürel hegemonyasına bağlı görüş içinde vermeleriyle sonuçlanmıştır.¹⁰² Birleşik Krallık ülkelerinin kendi futbol federasyonları olmasına karşın, İngiltere'yi merkez olarak kabul etmelerinde, ekonomik ve siyasi bağımlılıkları ile periferi -çevre-konumunda olmaları, başlıca etmenlerdir.

Moorhouse, Birleşik Krallık'ta futbol etrafında oluşturulan kimliklerin, İngiliz iktidarına ve İngilizlerin hak iddialarına duyulan tepkilerden kaynaklanan bir yapılaşma olduğunu ileri sürer ve ülkeleri tek tek ele alarak bu savını irdeler. Moorhouse,

¹⁰² Herbert Moorhouse, "Bir Devlet, Birçok Ülke", bkz.(96), Holak-Reiter-Bora, s. 183.

Galler'de futbolun görece önemsiz olduğunu buna karşın "rugby"nin halk tarafından daha büyük bir ilgiyle karşılandığını söyler:

*"Profesyonel Gal kulüpleri çeşitli dönemlerde İngiltere'de oynamışlardır(...) ama İngiliz futbolunda öncü olamamışlardır(...) en büyük takımlar bile görece zayıftı. John Charles'tan Ian Rush'a kadar bütün ünlü Galli oyuncular, İngiliz, bazende kıta Avrupa'sı kulüplerinde şans aradılar(...) milliyetçilikleri sınırlıydı(...) kitlelerin oyunu rugby olduğu için, bu durum pek de önemli değildi."*¹⁰³

Moorhouse, İrlanda'nın bir kısmının bağımsız devlet olmasıyla durumun -futbolla ilgili olarak- karıştığını, çünkü neresinin İrlanda olduğu ve orada futbolu kimin örgütleyeceği sorununun ortaya çıktığı yorumunu yapar. İrlanda'da kurulan yeni futbol federasyonunun üyeliğe kabul edilme başvurusu ile somutlaşan karışıklık, uluslararası komisyonun oy birliğiyle aldığı, hiç bir ülkenin iki federasyonla temsil edilemeyeceği gerekçeli kararıyla geri çevrilerek açıklığa kavuşur. Moorhouse'un bu iktidar savaşımında daha doğrusu paylaşımında altını çizdiği toplumsal motifler -din ve kültür- öne çıkıyor:

*"Yeni kurulan federasyon, önce bütün İrlanda'nın hukuki temsilciliği üzerinde hak iddia etmiş; ama çok geçmeden 'Serbest İrlanda Futbol Federasyonu'adını alarak, kendisini adanın bu parçası üzerindeki hukukla sınırlamıştır... İki İrlanda'da futbolla yüklenen kültürel anlam farklıdır; Güney İrlanda'da futbol devletçe ve ahlaki otoritelerce başka spor türlerine göre az önemsenirken, Kuzey İrlanda'da kulüpler, 'protestan' veya 'katolik' yaftasını taşıyarak, toplumsal, dinsel ve ekonomik ayrılıkları ortaya koyar."*¹⁰⁴

İskoçya'daki profesyonel futbol yapısı içinde kulüplerin, toplumsal çevrelerini kuşatan "protestanlık", "katoliklik", "İrlandalılık" gibi etnik yapılarla ve çelişkilere bağlı olduğunu söyleyen Moorhouse, uluslararası düzeyde kabul görmese de İskoç futbolunun İngiltere'ye ait olduğunu ve İngilizliğin damgasını

¹⁰³ A.g.m., 185.

¹⁰⁴ A.g.m., s. 185-187.

taşıdığını ileri sürüyor. Bu aidiyete karşın, İngiliz ve İskoç ligleri arasındaki futbolcu alış verişinin, çoğu kez tek taraflı olarak, İskoçya'dan İngiltere'ye doğru gerçekleşmesi, bir anlamda İngiltere'nin merkez konumunu sürdürdüğünü göstermektedir. Moorhouse, bu ilişkinin İskoçlar üzerindeki olumsuz etkilerini şöyle özetliyor:

*"Anglo"ların (İngiltere'de oynayan İskoçlar için kullanılan bir terim) 'yurtseverlikleri' nden her zaman kuşku duyulurken, yıllardır en iyi İskoçların İngiliz kulüplerine satılması, gurur kırıklığı, yenilgi duygusu ve kadercilik karışımı bir ezikliğe neden olmuştur. (...) Bu durum İskoç futbolunun simgesel anlamı ve İskoçların 'kimliği' için de geçerlidir. (...) Yüzyıl boyunca Rangers ve Celtic kulüpleri, İngiltere'nin baskısına karşı duracak İskoç kulüpleri olarak görülmüşlerdir. Nitekim Rangers, İngiliz liginden yaptığı futbolcu transferleriyle ülke futboluna kalite getirirken, yeni bakış açıları da kazandırmıştır; sadakat veya forma aşkı için oynamak yandaşların yıldız futbolculardan beklediği şey iken, paranın gücüyle gittikçe eriyen bir gelenek olmuştur.*¹⁰⁵

Moorhouse'a göre iki büyük İskoç kulübünün - Rangers ve Celtic'in - temsil ettiği cemaatlere yönelik ayrımcı bakış, özellikle İngiliz TV haberlerinde gündeme getirilmektedir. Örneğin protestan Rangers takımı, 1989 yılında katolik futbolcu Maurice Johnston'ı transfer edince, Glasgow kenti haritası iki parçaya bölünmüş olarak gösterilmiştir. Parçalardan yeşil olan katolik Celtic'i simgelerken, mavi renkli parça protestan Rangers'ı simgelemektedir. Popüler bilimsel tarihçilerin de bu yaklaşımı sık sık gündeme getirdiğine dikkati çeken Moorhouse'a göre; Glasgow, evliliklerin çoğunun "karışık" olduğu, hemşehriler arasında toplumsal ayrışmanın görülmediği, iş gücü pazarında yaygın bir dışlamanın olmadığı modern bir kenttir.¹⁰⁶

Britanya adalarındaki ülkelerin futbolu sahiplenerek - ki bu, günümüz futbolunun örgütsel ve teknik yapısının çıkış noktası olmaları bakımından doğrudur - kıta Avrupa'sı ülkelerini uzun süre yok saymaları (Uluslararası Futbol Birliği'ne 1950'den

¹⁰⁵ A.g.m., s. 192 -193.

¹⁰⁶ A.g.m., s. 194.

sonra katıldılar) milliyetçi bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir; ama bu ülkelerin özellikle de İngiltere'nin 'sırtını kıta Avrupa'sına dönüp, Britanya adalarındaki ülkelerle yüz yüze geldiğinde de aynı yaklaşımda bulunması, "İngiliz"olmanın "Britanyalı" olmaya yeğlenmesi, İngilizlerin ekonomik siyasi ve kültürel hegemonyasının diğer ada ülkeleri üzerindeki etkisini gösteriyor. Buna karşın Britanya'nın diğer - "öteki" - ülkelerinin, baskısı altında bulundukları güce direnmek için ulus kimlikleri bağlamında bir karşı koyuş içinde oldukları değerlendirmesini yapmak olasıdır.

Ada Futbolunda Irkçılık

Batı kapitalizminin yayılışı ile birlikte 20.Yüzyıl sonunda ortaya çıkan "Yeni Dünya Düzeni" içinde, Batıda oluşan yaşam biçimlerinin başka kültürdekilerden üstün olduğu inancı hakim olmuştur. Bu inancın yandaş bulmasında, güçlenmesinde, insanlık tarihini evrim şemaları içinde sınırlayan - kapatan - toplumsal düşünürlerin etkisi olduğuna ve bu şemalarda batının sanayileşmesinin kaçınılmaz olarak en tepede yer aldığına dikkati çeken Giddens, evrim şemalarının - ki "evrim" sözcüğünü, toplumların maddi çevrelerini kontrol altına almak veya yönetmek anlamında kullanmaktadır - "ırk merkezci" görüşleri ifade ettiğini ve bu anlayışta, kişinin kendi toplum veya kültürünü ölçüt olarak ele aldığını ileri sürer.¹⁰⁷ Ancak İngiliz toplumunun siyah renkli yurttaşlarına, bunlar doğma büyüme bir kaç göbekten "İngiliz" olmalarına karşın, renkleri nedeniyle ırkçı bir düşünceyle yaklaşması, aynı toplumdan ya da aynı kültürden olmanın ötesinde bir değerlendirmenin, bir yargının varlığını düşündürüyor. Zenci ve köle sözcüklerinin tek bir kavram olarak ele alınıp, siyah ırkı nitelemesi, kapitalizmin yayılma sürecinde Afrikalı insanların, kendi ülkelerinde Batı için üretim yapması ve kendi ülkelerinde köle koşullarında çalıştırılması sonucunda oluşmuştur. Günümüzün "çağdaş" kapitalizminde, tarihsel süreç içinde Britanya adalarındaki ülkeler arasında "milliyetçi" yaklaşımların temelinde, maddi ve manevi toplumsal nedenler

¹⁰⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Çev. M. Ruhi Esengün - İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 29.

yer alırken, bu ülkelerin tamamında siyah renkli vatandaşlara karşı ırkçı tutum ve davranışlar dikkat çekicidir.

İngiliz futbolundaki ırkçı tutumlar ve ırkçı örgütlerin eylemlerinin eski bir geleneği olduğunu ileri süren Williams, daha 30'lu yıllarda Everton takımının oyuncusu Ralph'ın Londra'nın göbeğinde bir maçtan sonra yaşadığı ırkçı hakaretleri örnek gösterir. Yine Hill'in 1989'da yaptığı bir araştırmaya göndermede bulunarak 60'lı yıllarda Leeds United'in Güney Afrikalı oyuncusu Albert Johanneson'un uğradığı ırkçı hakaretleri hatırlatır.¹⁰⁸ Williams kendi deneyimlerini de aktardığı örneklerde Amerika'nın güney eyaletlerindeki ırkçı şiddetin benzerinin İngiltere'de de yaşandığının altını çizer:

"...Yaşadığım kentin kulübü olan Leicester City'nin taraftarlarının 80'li yılların başlarında pek sevdiği tezahürat (...) bugün de ara sıra duyulabiliyor; özellikle misafir takımın siyah bir oyuncusu gol fırsatını kaçırdığında (...) bir ağızdan 'Nigger, nigger, lick my boots' (yam yam pabuçlarımı yala) sloganını bağırırlar (...) Liecester'de ve başka yerlerde benzeri bir tezahürat, daha da açıktır: 'Asıl tetiğe yapıştır yamyamı yere' (...). Wolverhampton'ın 'Güney Tribünü Klanı', Leeds United taraftarlarının İngiltere'nin güney kıyısındaki bir deplasman maçına 'Ku Klux Klan' kıyafetleriyle ve kukuletalari ile gittiği, Merseyside'da kalecisi siyah olan rakip takım maça geldiğinde tahtadan haçların yakıldığı haberleri bunu düşündürüyor."¹⁰⁹

Williams'ın anlattıklarını uç örnekler olarak değerlendirmek olasıysa da, Büyük Britanya adasında futbol seyircisinin ırkçı davranışlarının hatırı sayılır ağırlıkta olduğu bilinmektedir: Siyah oyuncuların kafasına muz, hindistancevizi atılması, maymun gibi sesler çıkartılması; Nigger, siyah piçler diye küfürler edilmesi artık olağan kabul edilen, sıradan davranışlardır. Bu sıradan davranışların görüldüğü futbol alanlarının - stadyumların - özellikle 70'li yılların ortalarında seçim başarısı gösteren aşırı sağın ilgi alanını oluşturması, futbol/spor - politika ilişkisini somutlaştıran organik bağların ortaya çıkmasının so-

¹⁰⁸ John, Williams, "Lick My Boots!" Britanya Futbolunda Irkçılık, bkz.(96), Holak-Reiter-Bora, s. 207.

¹⁰⁹ A.g.m., s. 205, 206.

mut örnekleridir. Dunning ve arkadaşları özellikle "Süper Holiganlar" ve genç seyircilerin "Savaş Ekipleri" olarak adlandırdıkları gruplar üzerine yaptıkları araştırmalarda, bu şiddet yanlısı grupların kimi önemli ve büyük futbol kulüplerini desteklemek için oluşturulduğunu bulmuşlardır: Service Crew Leeds United'a, İnter City Firm West Ham United'a bağlı gruplar olup, Newcastle United ve Chelsea'nin de benzer gruplarla bağlantıları vardır. Bütün bu gruplar, aşırı sağın ırkçı örgütleri National Front "Milli Cephe" ve British Movement "Britanya Hareketi" organizasyonlarının üyeleridir.¹¹⁰ Bu örgütler eliyle aşırı sağın yükselişine sol politikalar aynı yolla karşılık vermiş; anti-ırkçı ve anti-faşist örgütler kurularak bir dizi eylemde bulunmuştur.¹¹¹

İngiliz polisinin Leeds, Chelsea, West Ham, Wolverhampton, Bolton ve Manchester taraftarlarını içeren gizli operasyonlarında, ırkçı örgütlerin ve partilerin, İngiliz futbolunda etkili biçimde örgütlenmiş olduğu ve şiddete yatkın holigan grupları üzerinde ideolojik etkisi ve katkısı olduğuna dair verilere ulaşılmıştır.¹¹² Aşırı sağdaki ırkçı örgütlerin eylemleri yalnızca Britanya adasıyla sınırlı kalmamış ve futbol bir anlamda nitelikli ırkçı hareketlerin uluslararası toplanma platformunu oluşturmuştur. National Front örgütü üyeleri, Avrupa'nın her yerinde futbolu kullanıp kendilerine yandaş bulmak için yoğun biçimde çalışmışlardır. Örneğin Luksemburg'da, Danimarka'da 82'Dünya kupasının yapıldığı İspanya'da İngiltere'nin maçlarından önce ve sonra sempatizan edinme arayışlarında bulunmuşlardır. İngiltere'nin 1987 ve 1988'de Almanya'da, 1989'da İsveç ve Polonya'da oynadığı maçlarda Hitler selamı, Nazi sloganları ve faşist simgeler ön plandadır. Avrupa Parlamentosu'nun Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına İlişkin Araştırma Komisyonunun raporunda "Dazlak ırkçılığının" Batı ve Doğu Avrupa'ya İngiltere'dan ihraç edildiğinin saptanıp, açıklanması¹¹³ aşırı sağ örgütlerin futbolda da çokuluslu bağlantılar içinde olduğunu göstermektedir.

¹¹⁰ Bkz.(88), Elias- Dunning, s. 339.

¹¹¹ Bkz.(108), Williams, s.211.

¹¹² A.g.m., s.215.

¹¹³ A.g.m., s. 216-218.

Aşırı ırkçı sağ örgütlerden beslenen, yaptıkları şiddet eylemleriyle dünya çapında ünlenen İngiliz Holiganlar, sözünü ettiğimiz uluslararası bağlantıları günümüzde internet ortamında çok hızlı biçimde kurup, örgütleyebiliyor, gittikleri ülkelerde kendi sempatzanları ile birleşip toplu eylemlere girişebiliyorlar. İngiltere dışındaki diğer Avrupa ülkelerinde de futbol holiganları bulunmasına karşın özellikle ve de çoğunlukla, İngiliz takımlarının uluslararası maçlarında şiddet eylemlerinin yoğunluk kazanması, İngiliz holiganizmini ilginç ve önemli kılıyor. Ancak bu hareketin giderek Avrupa'nın diğer ülkelerine de yayılması, futbola sporun dışında sosyolojik bir bakış açısı geliştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Holiganizim

Geniş kitlelerin yüzyıllardır futbolun peşinden koşması, iktidarlar ve güç odakları tarafından kendi politikaları doğrultusunda değerlendirildiği gibi, onlara karşı oluşturulan direniş hareketlerinde de kullanılmıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarının, bilimsel ve teknolojik gelişmelere koşut biçimde, bilgiyi hızla ve alabildiğine toplayıp dağıtması, futbol oyununun toplumsal niteliklerini bir anlamda ete kemiğe büründürmüştür. Futbolun gelişme süreci başlangıcında köyler, kentler arasında herkesin - kadın, erkek, çocuk, yaşlı ve gencin - oynadığı bu oyun, giderek değişim ve dönüşüme uğrayıp, bu günkü biçimini almıştır. Başka bir deyişle oyun alanı ölçülerinin belirlenmesinden oyuncu sayısına, oyunun kurallara bağlanmasından teknik-taktik gelişmelere dek uzanan bir dizi değişim ve gelişim yaşanmıştır. Batı'da bu gelişim içinde profesyonel sporcu ile seyircinin ayrışması sonucunda, futbolun olmazsa olmaz unsurlarından taraftarlığın ortaya çıkması ve de taraftarların aynı zamanda futbolu kullanan güç odaklarının müşterisi olması ki, İngiltere'deki fabrika takımlarının kuruluşu hatırlandığında taraftarların işçi- müşteri kimlikleri dikkati çekiyor, futbolun toplum yaşamındaki konumunu farklılaştırmıştır. Türkiye'de ise özellikle cumhuriyet döneminde, Türk spor basınının gelişim sürecinde, gazetelerdeki spor haberlerinin müşteri-taraftar'ın eğilimlerine göre nasıl oluşturulduğunu altıncı bölümde ayrıntı-

lı biçimde inceleyeceğiz. Öte yandan futbolun Batı dünyasında geçirdiği gelişme sürecinde, özellikle sanayi devrimi sonrasında sporun bu bağlamda değerlendirilmesiyle, Büyük Britanya adasında ve kıta Avrupa'sında taraftarlığın milliyetçi bir kimlik edinmesi, futbolun yalnızca futbol olmadığı düşüncesini ortaya çıkartan verileri oluşturmuştur.

Gerçekten de bu noktadan sonra büyük ölçüde kitle iletişim araçlarını yönlendiren güç odaklarının kendi çıkarları doğrultusunda futbolu kullandıkları; buna karşın güç odaklarının, üstü, spor/futbol ile örtülü dayatmaları karşısında, aynı silahı bu kez taraftar kimliği altında, kitlelerin direniş hareketlerini oluştururken kullandıkları görülüyor. Bütün bu iç içe geçmiş etkileşimler ve eklemlenmeler, oyuna - futbola - kendine özgü çekiciliğinin de ötesinde bir aura kazandırmıştır. Bu yaklaşımı tersinden ele alacak olursak, futbolda oluşan aura'nın özgünlüğü, oyunu izleyenlerin içinde bulunduğu toplumun profili ile koşutluk içinde biçimlenmektedir. Bu bağlamda taraftar, içinde bulunduğu toplumun sosyal profilinin futbol dünyasındaki küçük bir örneği olarak değerlendirilebilir. İspanya'dan Barcelona, Atletico Madrid ve Real Madrid, Türkiye'den de Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş takımlarının taraftar yapıları irdelendiğinde bu durum somut biçimde - uygulamada - görülecektir.

Futbol izleyicisinin - taraftarının - içinde yaşadığı toplumun tüm özelliklerini taşıması ve yaşantısındaki etkileşimleri, çatışmaları, koşullanmaları, bu dünyanın kendine özgü dokunulmazlığı içine taşıması, futbola oyun olmanın ötesinde farklı bir anlam kazandırıyor. Günümüzde futbol teröristleri olarak nitelenen Holiganların ortaya çıkışı irdelendiğinde, taraftarlık kimliği altında gizlenip futbol dünyası kullanılarak gösterilen toplumsal tepkilerin ortaya çıkması, bu oyunun sosyolojik başka yüzleri olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Holiganizm'in "çağdaşlaşma" aşamasında önemli bir yapı taşı olan sanayileşme devrimini ilk kez gerçekleştiren İngiltere'de ortaya çıkması ilginç olduğu kadar, günümüzün "modern"dünyasının sorunlarının, farklı bir uzamda ve alanda - futbolda - bir kutuda sıkıştırılmışçasına tutulduğunun göstergesi olarak kabul edile-

bilir; ve "çağdaşlaşma" tartışmalarına yeni bir boyut kazandırabilir.

Holiganizm'in başlangıç yılları 1. Dünya savaşı öncesine dek gitmektedir. İki dünya savaşı arasında yükselişini sürdüren Holiganizm, 50'li yılların sonlarına doğru düşüşe geçtiyse de 60'lı yıllarda yeniden yükselişe geçmiştir. Bu gün artık yalnızca İngiltere'de değil, dünyanın bir çok ülkesinde Holiganizm varlığını sürdürmektedir. Futbol alanında bir "izm" yaratacak denli etkili olan holigan kimdir ve taraftardan ne farkı vardır? Böyle bir ayırım yapılabilir mi? İlk kez İngiltere'de ortaya çıkan holiganlar, işçi sınıfının alt katmanlarındaki ailelerin çocukları; işleri yok, toplumsal güvenceleri yok, toplum içinde adam yerine konulmuyorlar, kendileriyle, aileleriyle kısaca içinde yaşadıkları toplumla sorunları var. Ve tepkilerini toplum normlarına karşı çıkarak; yakıp yıkarak, kırarak şiddet eylemleriyle ifade ediyorlar. Büyük kalabalıkların toplandığı futbol alanları ise - stadyumlar ve çevreleri dahil-, onlara kendilerini taraftar kimliği altında kolayca gizleyebilecekleri ortamı sağlıyor. Bu bağlamda holiganların, futbolu kullandıklarını söyleyebiliriz.

Galatasaray ile Leeds arasında İstanbul'da oynanan U.E.F.A. Kupası maçından önce yaşanan ve iki İngiliz'in ölmesiyle sonuçlanan olaylar Holiganizme 2000 yılında yeniden ivme kazandırdı ve bu maçlar sonrasına rastlayan Avrupa Futbol Şampiyonası'nda Türk - İngiliz taraftar/holigan çatışmaları ile doruk noktasına ulaştı. Spor alanlarının, özellikle futbol alanlarının teröristleri olarak nitelenebilecek holiganlar, İstanbul'da çıkan olaylar sonrasında - gerek İngiliz basınında gerekse Türk basınında - yeterli düzeyde tartışılmadı. Psikik ve sosyal etkenlere dayanan kanlı olayları çok dikkate almayan iki ülke basını da maçın sonucunu ön plana çıkararak "kim haklı" sorusuna yanıt arayan, bir anlamda gizli milliyetçi bir tutum sergilediler: Leeds'in ilk maçta alanda elde edemediği avantajı, çıkan olayları öne sürerek ikinci maçta edinme kaygısı, İngiliz basının ırkçı söylemleriyle olayı farklı bir yöne çekti. Türk basını ise benzer kaygıları güderek holiganların kötü ününü de kullanıp, basit bir sokak kavgasının futbol alanlarına taşınmaması gerektiğini öne sürüp holiganların Türk bayrağına, Türk parasına,

Türk değerlerine hakaretlerinin olaylara neden olduğunu "milliyetçi" bir yaklaşımla ele aldı.

Görüldüğü gibi Holiganizm'in gerçekleştiği sahne futbol alanları, çevreleri olsa da ortaya çıkış nedenleri ve eylemlerin oluş biçimleri, toplumsal uzamla ve toplumsal koşullarla doğru-
dan ilintili görünüyor. Özellikle uluslararası karşılaşmalar söz konusu olduğunda taraf olan toplumların kültürel farklılıkları ise ortaya çıkan şiddet eylemlerini milliyetçilik rüzgarlarını da arkasına alarak farklı noktalara taşıyabiliyor. Şimdi futbol sa-
nesinin ardındaki toplumsal yapıdaki etkileşimlerin oluşumunu ve sonuçlarını futbol ile ilişkisi bağlamında ele almaya çalışalım.

Futbolun Arka Planındaki Toplumsal Değişimler ve Dönüşümler

Futbolun ortaya çıkışı, insanlık tarihinin gelişim sürecinde oldukça eskiye dayanmaktadır. Yüzlerce yıldır büyük kitlelerin ilgisini çeken bu oyun, bilinebildiği kadarı ile dünyanın dört bir tarafında da oynanmıştır. Ancak, futbolun günümüzdeki biçimini - oyun kuralları ve örgütsel yapısı bakımından - kazanması, Avrupa kıtasında özellikle İngiltere adalarında gerçekleşmiştir. Adalarda öncelikle aristokrat ortamlarda - okullarda - yeşerip, zenginler arasında dal budak saldıktan sonra, özellikle sanayi devriminin gerçekleşmesi ile hızla gelişen fabrikalaşma ve buna bağlı olarak oluşan hızlı kentleşmenin, toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri değiştirmesi; toplumdaki egemen güçlerin spora ve futbola olan bakış açılarını da değiştirmiş, futbolun gelişimi değişen toplumsal koşullara koşut olarak yönlenmiştir.

Sanayileşme devrimini yapan ilk ülke olmanın avantajını kullanan İngiltere, toplumsal yaşamın her alanında sanayileşmenin nimetlerinden yararlanırken, ekonomik ve toplumsal örüntülerini, düzeneklerini teknolojiyi de kullanarak sağlıklı biçimde - en azından diğer Avrupa ülkelerine göre - kurmuştur. Sanayi devriminden sonra Orta çağın sonunu getiren bir diğer kırılmada, Fransız devrimi, siyasal iklimde yaptığı değişimlerle - 'özgürlük', 'kardeşlik' ve 'insan hakları'nı yaşama geçirerek - Sanayileşme çabaları ile birlikte özellikle Batı dünyasının hızla

kabuk değiştirmesinde ön almıştır. Bu bağlamda Fransız devrimi, modern dünyanın yaratılmasında, sanayileşmenin ortaya çıkışı kadar anlamlı bir fenomendir¹¹⁴ ve "ulusal devlet"in doğuşuyla da bağlantılıdır.

"Futbol", "Sanayileşme" ve "Ulus devlet" arasındaki ilişkileri, bu oluşumların gelişim süreci içinde irdeleyebilirsek, neden büyük kitlelerin futbolun peşinden böylesine büyük bir ilgi ile koştuklarını ve neden bu ilginin hiç azalmadan, yüzlerce yıldır sürdüğünü anlayabiliriz.

Uygarlığın bu gün ulaştığı noktadan geriye dönüp baktığımızda; insanoğlunun doğa ile girdiği varolma savaşını, özellikle yerleşik düzene geçtikten sonraki dönemlerde elde ettikleri boş zamanı değerlendirirken, doğayla savaşım yöntemlerini, benzetim yolu ile kullandıklarını biliyoruz. Bu benzetimlerde, sporun saldırgan ve barışçı özellikleri, değişik biçimlerde kullanılabilir.

Günümüz toplumlarının ortak dillerinden kabul edilen sporun, geçirdiği evrim sürecinde simgesel benzetimlerin kullanılması, kendisinin de simge özelliği kazanmasına neden olmuştur. Sporun tarihi gelişim sürecinde böyle bir oluşumu izlemek olasıdır:

*"Spor, kendine yetenden fazlasını üretecek bir ekonomik gelişkinliğe ulaşmış görece ilerlemiş toplumlarda, ilk insanların doğa ile ilişkiye girmede kullandıkları, araçlı-araçsız savaşım yöntemlerinin, doğayla savaştan arta kalan boş zamana uygulanmasından doğmuştu; bu yönüyle de - spor - oyun, oyalanma ve işten uzaklaşmanın da bir aracıydı. Benzetim modelinin benzetileni temsil ettiğinden giderek, sporunda doğayla savaşımı simgelediği sonucuna ulaşıyoruz. Aynı şekilde çeşitli spor dallarının, insanın doğa ve toplumla kurduğu ilişkinin değişik yönlerini yansıttığı; 'savunma-saldırı' kökenli sporların doğayla savaşımda güç ve dayanıklılığı, görece yeni takım sporlarının örneğin futbolun, toplumsal iş bölümü-iş birliği planlarını simgelediği görölmektedir."*¹¹⁵

¹¹⁴ Bkz.(107), Giddens, s. 26.

¹¹⁵ Bkz.(41),Fişek, s. 59 - 60.

Bu gün gelinen noktada sporu, toplumsal yaşamın öğelerinden - maddi ve düşünsel anlamda - iktidar yapılarından, onların (iktidarı elinde tutanların) söylemlerinden ayrı tutmak bir yana, tam da bu örgüsel yapı içerisinde güç odaklarının politikalarının üretimine katkıda bulunan bir olgu olarak değerlendirilebiliriz.

Foucault'nun iktidar yaklaşımındaki odakların, spor alanında da kendi düzeneklerini oluşturduklarını göz ardı etmeden, sporun toplumsal işlevine bakarsak; onun bedeni biçimlendirip, kendimizi somut olarak algılamamıza katkısının yanında, başkalarıyla olan ilişkilerimizde, saygı-sevgi, üzüntü-sevinç paylaşımı gibi toplumsal değerleri oluşturma ve geliştirme özelliğinin ön plana çıktığı görülür. Spor yoluyla edinilen bu değerlerin, toplumsal uyum mekanizmalarının düzenlenmesindeki önemi, iktidar odaklarının spora yaklaşımını etkilemiştir. Fişek, iktidar odaklarının spora yükledikleri anlamları; "Sporun eski Yunan'da ruh ve beden güzelliğini, Roma'da kana susamışlığı, katolik bağnazlığında şeytanlığı, Orta çağ krallıklarında şövalyeliği, Ludwig John gibilerinin öğretisinde savaşıklık ve militarizmi, öze dönük araştırmalarda da uluslararası barış, kardeşlik ve dostluğu simgelemesi"¹¹⁶ olarak değerlendirirken, sporun tarihsel dönemlerdeki dönüşümlerini de ortaya koyar.

Toplumsal yapı içindeki iktidar örüntülerinin, sporun simgesel dilini kullanıp, kendi politikalarını etkin bir biçimde yayma, geliştirme girişimlerine karşı direniş oluşturanlar, yine sporun bu özelliğini kullanmışlardır. Fişek'in şiirsel bir dille anlattığı anısına kulak verelim:

"Sınıflar simge kullanır... Bir 'haber filmleri toplu gösterisi' (...) bir futbol maçı anımsıyorum. Tulumlu işçilerle üniformalı polisler karşı karşıya geçmişler top koşturuyorlar(...) Çocuksu biçimde eğlendikleri yüzlerinden belli. Meğer 1926 yılıymış. Meğer İngiltere'de madencilerin büyük grevi sürüyormuş. Bir yanda devletin görevlisi oldukları için işçinin karşısına çıkan polisler, bir yanda hak isterken, devlet yerine onun memurunu karşısında bulan işçiler(...) Günlerdir çatışan, sürtüşen, daha da çatışacak olan, ama(...) günlerin getirdiğini, getireceğini bir

¹¹⁶ A.g.e., s. 61.

anda unutup, bir top çevresinde bütünleşebilen bu insanlar(...), genelde sporun, özelde futbolun barışı, dostluğu, yakınlaşmayı, dostça yarışmayı, eğlenceyi içerdigini simgeliyor."¹¹⁷

Ancak, bu güzel duyguların tersi durumlarda sporun, özellikle de futbolun simgeleştirildiği bilinmektedir: İspanya'nın Barcelona ve Real Madrid takımları, bir zamanlar kendilerine yüklenmiş "Kimlik"lerini günümüzde de taşımaları bakımından önemli örneklerdir. Gabriel Colome, "FC Barcelona ve Katalan Kimliği" başlıklı yazısında, bu iki kulübü İspanya'nın geri planındaki politik atmosferi ile birlikte değerlendirerek, futbolun simgesel gücünü, bir spor ve oyun olmaktan öte bir olgu olarak ortaya koyuyor: Katalan halkının bir futbol takımı görünümündeki epik yükselişi tanımlaması ile FC Barcelona'ya yüklenen görevin, kimliğin içeriği betimlenmektedir. Bir başka deyişle, kendini devlet olarak yapılandırmayı başaramayan - bir millet olarak - Katalan halkının düş kırıklıklarının, özlemlerinin, yüceltilişinin bir spor/futbol kulübünün başarılarıyla kahramanlık düzeyinde değerlendirilip¹¹⁸ simgeleştirilmesidir. Bir futbol kulübü ile içinden çıktığı toplum arasındaki sosyo-politik bağlamda, sporun dışına taşan ilişkinin nedenlerini anlayabilmek için, öncelikle Katalonya'nın ne olduğunu kavramak, İspanya'nın o dönemdeki koşullarını bilmek önem kazanıyor.

İspanya, pek çok milletten oluşan ve değişik dillerin konuşulduğu; bu durumun sadece 2. Cumhuriyet (1931-1936) yıllarında ve sonra ancak 1978 Anayasasında hesaba katıldığı bir devlettir. Ancak merkezi bir devlet olarak yapılanması ve ulus devlet olmaya çalışmasının başlangıcı, 18. Yüzyıldaki Veraset Savaşları sonrasına dek uzanır.¹¹⁹ Katalonya 1715 yılından itibaren ortaçağa dayanan özerk hükümet kurumlarını yitirmeye başlamış; "Nueva Planta" emirnamesiyle, yeni Bourbon devletinin birleştiriciliğini sağlayan Kastilya yasaları dayatılmıştır. 19. Yüzyılın başında Avrupa'daki romantizm akımından etkilenen ve bütün milletlerin yeni devletler kurmaya dönük hareketliliği-

¹¹⁷ A.g.e., s. 62.

¹¹⁸ Gabriel Colome, "FC Barcelona ve Katalan Kimliği", bkz.(96), Horak-Reiter-Bora, s. 125.

¹¹⁹ A.g.m., s.126.

ne bağılı olarak Katalonya geleneklerini canlandırmaya yönelik bir kültürel ve siyasal hareket olan "Renaixença" doğmuştur. Katalan burjuvazisi, tıpkı Bask burjuvazisi gibi sınai bir burjuvazidir ama Katalonya'nın sınai yapısı, anarşist ve anarkosendikalist ideallere yönelik özellikleriyle yarımadanın diğer kesimlerindeki sosyalist yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Sporun Katalonya'daki köklerine gelince, o dönemdeki Baron de Coubertin'in olimpiik ruhundan oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz. Avrupa'nın her tarafına yayılan beden ve ruha ilişkin yeni spor kültürü, burada da benimsenmiş, kabul edilmiştir. Hokey, su topu, basketbol başta olmak üzere bir çok değişik spor dalı İspanya'ya Katalonya üzerinden girmiştir.¹²⁰

FC Barcelona 29 Kasım 1899'da Barcelona'da yaşayan İsviçreli Hans Gamper tarafından kurulmuştur. Katalanların deyişyle 'Barça' kuruluşundan itibaren Katalonya'nın siyasi ve kültürel yaşamına katılmıştır. Primo de Rivera'nın diktatörlüğü sırasında kulüp ilk kez kapatılmıştır. Kapatılma nedeni, İngiliz gemisinin mürettebatının oluşturduğu Jüpiter takımı ile yapılan karşılaşma öncesinde, marşlar söylenirken, stadyumda bulunan 14 bin kişinin İngiliz milli marşını alkışlayıp, İspanyol milli marşını ıslıklamasıdır. Baskı rejimi altında böylesine bir tepki gösterilmesinin nedeni ise rejimin, kulüp ve diğer spor dallarıyla, boş zaman etkinliklerinde, protestoya ve hoşnutsuzluğu dile getirmeye kısmen de olsa hoş görüşle bakmasıdır. Ancak milli marşın ıslıklı protestosu 'Barcelona'nın kapatılmasıyla sonuçlanmış, başkan Gamper ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Sonrasını Artells şöyle anlatıyor:

*"FC Barcelona'nın durumunda bu önlemler, 'Barcelonacıların' ve Katalanların kimliğini genelde daha belirginleştirdi. Hiç bir üye, stadyumun kapalı olduğu sürede aidatını ödemeyi ihmal etmedi... Normal olarak futbolla ilgilenmeyen pek çok insan, kulüp kasasını ayakta tutmaya dönük çağrılara icabet ettiler (katıldılar). Birinci takımdan hiç bir futbolcu kulübü terk etmedi, hepsi de paralarını düzenli olarak almaya devam etti."*¹²¹

¹²⁰ A.g.m., s.127 -128.

¹²¹ A.g.m., s.129 -130.

Primo Rivera'nın diktatörlüğü sırasında sporun/futbolun simgesel gücü somutlaştırılmış, kamusal toplantılarda ve gösterilerde Katalonya bayrağı "senyra"nın yerini Barcelona'nın bayrağı almıştır. Bu iki simgenin özdeşleştirilip birbirinin yerine geçirilmesi, sonradan Franco'nun diktatörlüğünde bir kez daha görülecektir. 1939'da Katalonya'nın iç savaşı kaybetmesiyle, FC Barcelona için de karanlık günler başlar. Kulüp yönetimi merkezi hükümet tarafından atanır ve kulübün adı İspanyollaştırılarak Klub de Futbol Barcelona'ya dönüştürülür. Ama Franco'nun kırk yıl süren diktatörlüğü döneminde Barça ile Katalan milliyetçiliği adeta tek vücut olur. O günleri Perez de Rozas'dan dinleyelim: "Katalanlığa ram olmuş 100 bin insanın buluşabileceği, kulübün yüz binlik stadyumundan daha iyi bir yer yoktu; hele merkezi iktidarı cisimleştiren Real Madrid'e karşı bir maç söz konusu olduğu zaman."¹²²

Bugün İspanya'nın ve dünyanın sayılı takımlarından olan Real Madrid, Barcelona'nın en büyük rakibidir. İki ekip arasındaki bu yarışımı, salt oyun alanındaki beceri düzeyinin karşılaşması olarak değerlendiremeyiz. Savaşım alanı futbol gibi gözüксе de, Barcelona takımının 'kimlik' oluşumu dikkate alındığında 'öteki'nin - Real Madrid'in -konumlanması ya da tersi, bu yarışımda bizi 'maç kazanmanın' ötesinde bir noktaya getiriyor; ayrılıkçı Katalonya ve Kral(cılar).

Barça yandaşlarının - Katalanların-Real Madrid'i düşman olarak görmeleri; onu merkezi iktidarla özdeşleştirmelerinin sonucudur. Bunun iki göreceli nedeni vardır; birincisi, Barcelona'nın transfer ettiği Ajantinli yıldız futbolcu Di Stefano'nun tartışmalı bir biçimde Real Madrid'e geçip burada oynamaya başlaması, ikincisi ise Real Madrid'in Avrupa sahalarında çok başarılı olurken, rejim tarafından "özel elçi" gibi kullanılmasıdır.¹²³ Real Madrid'in, merkezdeki gücü ve merkezi iktidarı simgelemesi, Katalanların duygusal yaklaşımı olarak nitelene-meyecek denli gerçektir: 1930'lardan 1980'lere kadar İspanya'da faşist diktatör Franco'nun iktidarını sürdürmesinde, Real Madrid takımının özellikle son otuz yıldaki rolü büyüktür. Fut-

¹²² A.g.m., s.130.

¹²³ A.g.m., s.131.

bolun kitleleri kuşatan niteliğinin bilincinde olan Franco, bunu çok iyi kullanmıştır. Dünyanın her tarafından - Arjantin'den Di Stefano, Fransa'dan Kopa, Macaristan'dan Puşkaş gibi - en iyi futbolcuları transfer ederek Real Madrid'i dünya çapında yenilmez bir takım yapıp, İspanyol halkının tepkilerini uzun yıllar kontrol edebilmiştir.

1930'lu yılların sonunda Faşistlerin Cumhuriyetçileri yemesinden sonra futbol, Franco'nun Falanjist partisinin denetimi altına girmiştir. Sporun örgütlenmesinden sorumlu olan general Mascardo'nun "Siyasal hedeflerimizi gerçekleştirmede spor ve futbol en önemli araçlarımızdan biridir" sözleri, rejimin politikalarını sergilemesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Mascardo sık sık futbol maçlarına müdahalede bulunarak, beğenmediği sonuçları değiştirmeye kadar varan uygulamalarda bulunmuştur. Rejimin diktatöryen niteliğine halkın tepkisi, futbol alanında daha kolay ve yoğun biçimde oluşunca, yukarıda sözünü ettiğimiz futbolun kitleleri kuşatıcı niteliği, siyasi iktidarı yeni arayışlara itmiştir. Bulunan çözüm; bir futbol takımına verilecek destekle onu Avrupa ve dünyada yenilmez yapmaktır. Bunu gerçekleştirmek için Mascordo, güvendiği silah arkadaşlarından Kont Santiago Bernabeu'yu Real Madrid'in başına getirir. Gelişmeleri Yalçın Doğan anlatıyor:

*"Bernabeu, Real Madrid'i hızla geliştirmeye başlıyordu(...) Real Madrid yavaş yavaş önüne gelen takımı silip süpürüyor, İspanya'nın en gözde futbolcularını transfer ediyordu(...), her maçı olay haline geliyordu. Attığı goller, galibiyetler Madrid'i ayağa kaldırıyor, beraberlikte kentte sanki yas ilan ediliyordu. Basın ve radyo Real Madrid ile bütünleşiyor, halk 'biz' ruhunu Real'de alevlendiriyordu(...). Her hangi bir eleştiri yöneltildiğinde, Bernabeu ortaya çıkıyor 'Real Madrid'e yöneltilen eleştiriler rejime yöneltilmiş eleştiridir' diyordu."*¹²⁴

1956 ile 1960 arasında arka arkaya kazanılan Avrupa şampiyonlukları Real Madrid'i gerçek bir efsaneye dönüştürdü ve Franco istediğini elde etti. Artık göreceli de olsa "Real Madrid

¹²⁴ Yalçın Doğan, *Fenerbahçe Cumhuriyeti*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 285 - 287.

uğruna İspanyol halkı Franco ile özdeşleşmişti"¹²⁵ Futbolun bu denli etkili olduğunu yaşayarak gören faşizm karşıtları bu kez Franco'ya aynı silahla karşı çıktılar ve Madrid kentinin ikinci takımı Atletico'da buluştular. O yılların milyoner turizmcisi Vincente Calderon'un Atletico Başkanı seçilip, gözünü kırpmadan harcadığı paralarla güçlenen takım, ideolojik olarak da Cumhuriyetçi taraftarları bünyesinde topladı.¹²⁶ Bundan sonra futbol, olayın görünen yüzüdür: artık Real Madrid - Atletico Madrid maçları, faşizm ile demokrasinin futbol alanındaki karşılaşmasıdır. Tıpkı Barcelona'nın Real Madrid'i yenmesinin, Katalon ulusçuluğunun özerklik yolunda ilerlemesi olarak algılanması gibi, spor sahnesindeki bu siyasal çekişmeye tanık olan Colombe anlatıyor:

*"Basel'de 1979'da oynanan Avrupa Kupa Galipleri Şampiyonası finalidir. İspanyol halkının yeni anayasayı kabul etmesinden aylar sonra, özerklik statüsü talebi gündemdeyken, 30 bin taraftar Basel yollarına düşerek, zaferi kutladıkları o geceye karşıtılar. Aynı saatte onlarla birlikte bir milyon Katalan, bir ağızdan 'kupayı aldık, sıra özerklikte' tezahüratıyla, özerklik statüsünün verilmesini istiyordu."*¹²⁷

Katalanların "milliyetçi"yaklaşımlarını ayrı tutmadan, spor alanında, futbolda güç/iktidar, içinde bulunduğu rejimin türü ne olursa olsun, ister totaliter ister demokratik; eş deyişle ister merkezde toplansın, isterse toplum yaşamında dağınık olarak bulunsun, alandaki aktörler (tabi olanlar ve tabi olunanlar) tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılıyor.

Yeniden günümüz futbolunun biçimlendiği İngiltere'ye dönersek; futbolun burada çığ gibi büyümesinde, fabrika takımlarının katkısını da belirtmemiz gerekiyor. Ekonomik kriz döneminde, grevci işçilerin uzun direniş saatlerinde futbol oynayarak zaman geçirmeleri ve onları izleyen kitlelerin büyük ilgisi-nin patronlar tarafından fark edilmesi, genelde sporun, özelde futbolun simgesel gücünün sonucudur. Başka bir deyişle, bu gücün paraya çevrilebilir olduğunun anlaşılmasıdır. Buna kar-

¹²⁵ A.g.e., s.287.

¹²⁶ A.g.e., s.287-289.

¹²⁷ Bkz.(96), Horak-Reiter-Bora, s. 131 -132.

şın, dokuma işçilerinin Manchester United, silah fabrikası işçilerinin Arsenal, liman işçilerinin Liverpool, kömür işçilerinin Nottingham Forest, Derby Country ve Blackpool futbol takımlarıyla özdeşleşmesi; fabrika patronlarının futbolun simgesel özelliğiyle işçilerini kontrol altına alıp, kendi politikalarını uygulama yöntemine, işçilerin aynı silahla - oluşturdukları birlik ve beraberlikle - yanıt vermeleridir. Bu anlamda, gücü elinde bulunduran odaklar kendi erklerini oluştururken, direnç noktalarının da oluşmasına yine politikaları gereği olanak sağlarlar.

Sonuç

Çağdaş dünyanın oluşmasında önemli yer tutan "sanayi devrimi" ve "Fransız devrimi" yarattıkları dinamik değişimlerle, Batı Avrupa gibi dünya genelinde de model olarak kabul edilen yeni bir yapı oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu iki olgunun birbirini tamamlayan yapısı içinde gelişen, dönüşen toplumsal yapı ve teknolojik ilerlemeler, doğal olarak spor alanında da kendini göstermiştir. Kitlelerin spora olan ilgisi, teknolojinin yönlendirdiği ekonomik düzeneklerin bakış açılarının, önceleri genel anlamda spor - çünkü kapitalizmin endüstrileşmesiyle birlikte daha çok üretim ve dağıtım, satış ana amaç olunca, bu üretimi yapacakların da bu hedef doğrultusunda bilinçlendirilmesi, eğitilmesi kısaca yönlendirilmesi gerekiyordu. Kamusal alan ile özel alanın ayrılması yani kamusal alanda iş yeri ve okul, özel alanda da bunlara bağlı olarak günlük yaşamın planlanması; sabah dokuz, akşam beş mesai saatleri bağlamında, spordan da yararlanılıyordu - daha sonraları ise sporun özel dalları, kitlelerin ilgisini çekme boyutlarına göre değerlendirilmiştir. Yeni sporların oluşması, spor malzemesi üreticilerinin ortaya çıkmasıyla koşutluk gösterirken, spor sanayisinin de doğuşunun belirtisidir. Sanayi kapitalizminin bu yeni alanı içinde insan bedeni, doğal olarak başat bir konuma gelmiştir. Çünkü *"kapitalizm, bedenin, üretim sürecine denetimli bir biçimde girmesini ve nüfusun ekonomik süreçlere uygun kılınmasını gerektirir."* Foucault'nun bu görüşü; onun bio-iktidar kavramını tanımlarken vurguladığı, bedeni bir makine gibi değerlendiren disiplinci, denetleyici, uysallaştırıcı iktidar özelliklerinin bedeni, üretim biçimi gereği

emek gücüne dönüştürürken nasıl kuşattığının da göstergesidir: İktidar(lar)ın disiplin anlayışında, uygulamasında asla zorlama yoktur; tersine bio-iktidar yasaları arka plana itip, kendi normlarını öne çıkartarak toplumdaki normalizasyonu oluşturur.¹²⁸ Normalizasyonu oluşturan okul, aile, ordu, hastahane, hapishane vb. toplumsal kurumların hepsinde de sporun özellikle de futbolun yer alması, bu olgunun iktidarlar için ne denli işlevsel olduğunun bir başka göstergesidir.

Sporun, futbolun dünyadaki gelişim sürecine koşut olarak Türkiye’de de izlediği evrim çizgisi, benzer düzeyde sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında özellikle II. Meşrutiyetle hızlanan "Batılılaşma"hareketi, futbolun Türkiye’ye girmesinde ve de tıpkı İngiltere’de olduğu gibi okullarda gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. İmparatorluğun son dönemlerinde ilk tohumları atılan futbol, genç Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte gelişip, kurumlaşmış ve kitlelerin ilgisini çekerek Türk Sporunun lokomotifi niteliğini kazanmıştır. Cumhuriyetin yüzünü "Batı"ya dönüp, onu tüm kurum ve kuruluşlarıyla, "aydınlanmacı" düşünce yapısıyla örnek alması, spor alanındaki değişim ve dönüşümlere damgasını vurmuştur. Bu yapısal değişikliğin oluşumunda, iktidar odaklarının ve aktörlerinin daha başlangıçta nasıl bir etkileşim içinde var olduğunu irdelemek, günümüzdeki iktidar ilişkilerini ve iktidar paylaşımını sağlıklı bir yere taşımamıza olanak sağlayacaktır.

¹²⁸ Ferda Keskin, "Foucault'da Şiddet ve İktidar", Cogito, Kış-Bahar'96, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 121 - 122.

TÜRKİYE'DE FUTBOLUN GELİŞME SÜRECİ

Osmanlı Döneminde Sporun Örgütlenmesi ve Kulüpçülük

Osmanlı öncesi Anadolu toplumlarındaki spor anlayışı, Osmanlı dönemindeki spor örgütlenmesinde etkili olmuştur. O dönemde spor, daha çok savaşa hazırlık amacı güden beden alıştırmaları biçiminde yapılmaktadır. Bu nedenle, örneğin Hititler'deki "Kaptuti", Selçuklulardaki "Yiğitlik-Alplik" kurumları, savaşçı becerileri geliştirmeye dönük yapılar olup,¹²⁹ bu yapılarda gençlere verilen eğitimi, bağımsız bir spor eğitimi olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Çünkü savaşa hazırlıkla, spor çalışmaları arasındaki çizgi yok denecek denli belirsizdir. Bu belirsizlikte spor bilincinin henüz oluşmasının etkisi büyüktür. Dönemin asker devletlerinin, savaşa dayalı yayılmacı politikalar yürütürken, sporu "bedeni eğiten bir araç" olarak değerlendirmeleri, onun -açıkça- özgün bir örgütsel yapıya sahip olmasını engellemiştir. Bedensel eğitimlerin bütünüyle savaşa hazırlık amacı gütmesi, insanların savaşçılık becerilerini arttırmaya yönelik, emir-komuta zincirine uyumlu, hiyerarşik düzende, sporun askeri örgütsel birimlerde önemli bir yer almasına neden olmuştur. "Ekonomileri savaşla beslenen, kültürleri 'at-avrat-pusat' üçgenine dayanan, 'askeri devlet' makinelerinde sporun, hem 'savaş eğitimi' hem de 'eğlence' olarak gelişmesi doğaldır."¹³⁰

"Pehlivan tekkeleri", Osmanlı döneminde savaş eğitiminin

¹²⁹ Kaptuti: Pankuş adı verilen komutanların yönettiği gençlik taburu. Hititler, çocukluk - gençlik aracı yaşlardakilere beden ve kafa güçlerini geliştirecek alıştırma verirdi; daha ileri yaşlarda yaya ve at sırtında her türlü silah kullanmayı, savaşmayı öğretirdi. Alplik-Yiğitlik: Selçuklular her erkek yurttaşta "yiğit", Ortaçağ Avrupası'ndaki "şövalyeliğin yedi becerisi"ne benzeyen dokuz koşulu (cesur, güçlü, gayretli olmak, özel elbise, çok sayıda dost, iyi ok-yay atma, kılıç kullanmak ve sevgilisi olmak) yerine getiren yiğitlerine de "Alp" adını verirdi.

¹³⁰ Kurthan Fişek, *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 25.

ayrılmış ilk özgün spor örgütleri olarak kabul edilirse¹³¹ de Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmacı siyaset anlayışına koşut olarak, her alınan yerde yörenin güçlü kuvvetli gençlerinin toplanıp, pehlivan olarak yetiştirilmesi, bu tekkelerin çatısı altında gerçekleşmiştir. Her ne kadar doğrudan bir savaşa hazırlık amacı güdülmese de dönemin savaş tekniğinin - vücut vücuda mücadeleyi içeren - güreş sporu ile yakınlığı, bu tekkelerde yapılan çalışmaların açıkça olmasa da örtülü amacının, "savaşçı beceri kazanma" olduğunu düşündürüyor. Yine de İmparatorluk döneminde her kentte ve kasabada güreş tekkelerinin kurulması, Anadolu'da sporun gelişmesine katkıda bulunmuştur İmparatorluk topraklarındaki güreş tekkeleri; İstanbul'da iki tane olmak üzere Tokat, Edirne, Ankara, Tire, Kütahya, Bergama, Manisa, Akhisar, Yenice, Üsküp, Gelibolu, İpsala, Usturumca, Ablomya, Diyarbakır, Konya, Balıkesir, Bursa, Urfa Halep, Belgrad, Bağdat ve Mısır'da bulunuyordu.¹³² Bu coğrafyada yığılmaların daha çok "Batı"ya yakın bölgelerde oluşması, Osmanlı'nın örgütlenme temelinde, batıdan ilk etkilenmeleri olarak değerlendirilebilir. Öte yandan pehlivan tekkelerinde sporcuların yeme, içme, yatma ve antrenman gibi tüm gereksinimlerinin karşılanması, günümüzdeki spor kulübü işlevlerine benzerliği bakımından ilginçtir.

İlk spor tekkelerinin açılışının Orhan Gazi döneminde gerçekleştiğini ileri süren Atıf Kahraman, Evliya Çelebi'nin anlatılarında güreş tekkeleriyle, tarikat tekkelerinin aynı şeymiş gibi değerlendirildiğini belirtir ve bunun doğru olmadığını altını çizer. Ancak yine onun kendi açıklamalarından¹³³ Şeyh, Halife gibi din görevlilerinin bu tekkelerde sürekli olarak görev yaptığını ve spor tekkeleriyle, tarikat tekkelerinin mimari yapılarının - tekke yakınında küçük bir mezarlığın bulunmasına dek - aynı olduğunu öğreniyoruz. Yine de bu çerçevede spor tekkeleri, "doğa -üstü destek bulan 'dünyevi' bir otorite sistemi"¹³⁴ olarak kabul edilebilir.

¹³¹ A.g.e., s.30.

¹³² Doğan Yıldız, *Türk Spor Tarihi*, Eko Matbaası, İstanbul, 1979, s. 199.

¹³³ Atıf Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, T.C. Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s. 189-190.

¹³⁴ Bkz.(41), Fişek, s. 32.

Osmanlı döneminde spor tekkeleri, spor örgütlenmesinde temel birimdir. Ancak İmparatorluk sınırlarının geniş olması, bu tekkelerin kurulacağı yerlerin belirlenmesinde sorun yaratmıştır. Örneğin aralarında uzak mesafeler bulunan küçük yerleşim birimlerine tekke kurmak masraflı olurken, çok büyük yerleşim merkezlerinde bir tekke, ihtiyaca karşılık veremiyordu. Bu sorunlar, tekke örgütlenmesine imece, vakıf gibi yapıların eklenmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Böylece Osmanlı'da spor örgütlenmesi; köylerde, yönetim sorumluluğu köy esnafının oluşturduğu "Ahi örgütü"nde olan, halkın yardımına dayanan imece düzeni ile sağlanmış; daha kalabalık yerlerde ise vakıf yönetimleri ile oluşturulmuştur.¹³⁵ Bir anlamda coğrafi ve demografik yapıların dayatması ile oluşan bu örgütlenmenin, kendine özgü bir yapısı olduğu söylenebilir. Göreceli de olsa kendi kaynaklarını kullanması ve - yine göreceli olarak - savaşa yönelik hazırlık amacından uzaklaşılması, bu yapıyı Batıdaki kulüplere yaklaştırıyor. Ama hâlâ sporcuların batıdakilerin tersine yönetimlerde yer alamaması - ki bu, imparatorluğun dinle sarmalanmış hiyerarşik düzeninde olası değildir - onu farklı kılıyor.

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'nın siyasal ve toplumsal yaşamında gerçekleşen kavramsal-kurumsal yenilikler, spor alanında da kendini göstermiştir. Örneğin güreş gibi geleneksel, bireysel sporların yerini, futbol gibi takım sporları almıştır. Yine kendi kendini yönetme alışkanlıkları olmayan toplumlara özgü himayeci- otoriter örgütlenme biçimleri bırakılmış, Batı'nın öz yönetimci "kulüp" modeli benimsenmiştir. Bu bağlamda Tanzimat Batıcılığı'nın, Osmanlı'nın yerleşik kurumlarını yeni koşullara uyarlama yerine, eskiyle ilgisi olmayan yeni yapılar oluşturması,¹³⁶ biçimsel de olsa, spordaki "büyük" dönüşümdür. Biçimseldir; çünkü Osmanlı'nın Tanzimatla Batı'ya açıldığı ve "Batı'da ne varsa iyidir, alalım" düşüncesinin öne çıktığı dönemde; Batı dünyasında da henüz spor kulüpleri, futbol ligleri ve ulusal ölçekte örgütlenmiş sporlar, kurumsal ve işlevsel olarak oturmamıştır. Diğer yandan Tanzimat sonrası gelişmeler,

¹³⁵ A.g.e., s. 31-32.

¹³⁶ A.g.e., s. 36.

Osmanlı Yönetim yapısını Vilayet Nizamnamesiyle, yerelliği tanımayan Bonapartçı bir merkezçiliğe dönüştürmüştür.¹³⁷ Bu nedenle örgütlenmelerin, yerel dayanaklardan ve geleneklerden yoksun oluşu, getirilen yenilikleri içi boş, biçimsel düzeyden öteye götürmemiştir.

Tanzimat Batıcılığı'nın spor üzerindeki en çarpıcı ve somut etkisi, "Mektebi Harbiye, Mektebi Bahriye, Kuleli idadisi ve öteki askeri idadilere lüzumlu alet ve tesislerin yapılması suretiyle jimnastik dersinin konulmasıdır."¹³⁸ Beden eğitiminin önce askeri okullara sonra da sivil okullara ders olarak girmesi, Osmanlı'nın - son dönemlerinde - sporun ivme kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönüşüm, Aydınlanma çağında sporun anlamını kazandığı bedenle birlikte dinin etkisinden kurtulup, laikleşmesinin ve genel eğitim sistemiyle bütünleşmesinin Osmanlı'daki etkisi olarak değerlendirilebilir.

Beden eğitimiyle sporun beraberliğini bir zorunluluk olarak değerlendiren Fişek, bunu Tanzimat yenilikçiliğinin başka bütün alanlarda olduğu gibi sporda da Fransız modelini ithal etmesine bağlar:

*"Bu beraberlik zorunluydu, çünkü 'Batılılaşma gereği' Osmanlı okullarına beden eğitimi dersinin girmesiyle birlikte, futbol (Mekteb-i Sultani) ve basketbol (Robert Koleji) gibi Batılı sporlar da gelmişti. Hem ilk sporların, hem ilk sporcuların, hem 1903 sonrasında kurulan ilk kulüplerin (Galatasaray, Vefa, İstanbulspor) büyükçe bölümünün 'mektepli' oluşu, her türlü örgütlenmenin ve kalabalıklaşmanın yasak olduğu bir II. Abdülhamit döneminde, okul duvarlarının arkasında ve biçimsel eğitim programları çerçevesinde yapılmanın spora sağladığı güvenceyle açıklanır."*¹³⁹

Bu güvence, sporun bağımsızlığını kazanmasında ve geniş kitlelerce tanınmasında önemli bir etken olmuştur. Ancak genel eğitim içinde verilen beden eğitimi dersleri, John-Amoros

¹³⁷ A.g.e., s.37.

¹³⁸ F. Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 137.

¹³⁹ Bkz.(130), Fişek, s. 44.

jimnastiği'ne ¹⁴⁰ dayanmaktadır. Amoros jimnastiği, "tam bir askeri talim egzersizlerine benzeyen, kişide sıkı disiplin ve körü körüne itaati amaçlayan programlardır."¹⁴¹ Sporun oyun, oylanma, yarışma ve yarışmacı özellikleriyle, kendini ifade etme ve çevreyle "özgürce" iletişim kurma -paylaşma- gibi özelliklerini hatırladığımızda; onun böyle bir anlayıştan farkı ortaya çıkmakta, iki anlayış arasında çatışma kaçınılmaz olmaktadır. Okulların güvenceli duvarları arasında yaşanan bu çatışma sonunda spor, bağımsızlığını öğrencilerin kurduğu futbol kulüpleri üzerinden kazanmış ve "halk"la tanışmıştır.

Futbolun Türkiye'ye Gelişi ve Sporun Gelişmesine Katkısı

Tüm dünyada olduğu gibi modern futbolun Türkiye'ye gelişini İngiliz denizcilerin, diplomat ailelerinin, tüccarlarının katkısıyla olmuştur. O yıllarda (1890) batı ülkelerinden gelen gazete ve dergilerden çeviri yaparak haberler yayınlayan Osmanlı gazeteleri de Fransa ve İngiltere'de oynanan futbol oyunu konusunda yazılar basmışlardır. Bu tür yazılardan birisi *Musavver Cihan* isimli dergide "Ayak ile Top Oyunu" başlığıyla yayınlanmıştır. Yazıda futbolun tarihi ve nasıl oynandığı hakkında bilgi verilmektedir.¹⁴² Osmanlıya yabancı bu yeni oyunun ilk günlerini ni Dağlaroğlu şöyle anlatıyor:

"Yeni nizam ve kaidelere uygun olarak, modern futbol memleketimizde ilk defa yabancılar tarafından oynanmıştır. Bunlar İzmir'de Bornova'da muhkim ve ticaretle meşgul İngilizlerdir. Bu İngilizler her hangi bir kulüp üyeleri olarak değil; fakat, akşamları işlerinden çıktıktan sonra zevk için oynamışlar ve mo-

¹⁴⁰ Friedrich Ludwig John; militarist, hiyerarşik ve otoriter bir Prusya devlet modelini savunan Pan-Cermenik Turner Akımı'nın kurucusudur. Spor, saldırgan Alman yurt severliğini uygulamaya geçirecek "temel eğitim aracı" olarak kullanmış ve onun önderliğinde spor, yoğun ideolojik ve askeri eğitime dayanan, içinde saldırgan amaçlar taşıyan, kitlesel jimnastik gösteleri özelliğini kazanmıştır. Don Francesco Amoros; Fransa'da jimnastiğin kurucusudur. F.L. John'dan çok etkilenmiş ve askeri jimnastiğin otuz yıl süreyle Fransa'da beden eğitimi olarak yayılmasına öncülük etmiştir. "John-Amoros Jimnastiği" için bkz. Cemal Alpman, *Eğitimin Bütünlüğü İçin- de Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi*, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972.

¹⁴¹ Ali Gür, *Spor ve Sosyal Sınıflar*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1974, s. 36.

¹⁴² Bkz.(133), Kahraman, s. 674.

derm futbolu 1894 yılında yurdumuza sokmuşlardır. İzmirliileri takiben İstanbul'daki İngiliz aileleri de 1897'de futbole başladılar(...). Mr. James Lafontain(...) 1899'da İstanbul'a gelince İngilizler arasında bir Rugby-Association takımı kurdu(...). Bu takım Moda çayırında antrenman ve Kadıköy çayırlarında da İngiliz gemiciler arasında maçlar yapmaya başlamıştır."¹⁴³

James Lafontain, Horace Armitage ile birlikte 1902 yılında İstanbul'un Kadıköy semtinde Futbol-Association'u kurdu. Daha sonra birer yıl arayla Moda Football Club ve Rum Elpis kulüpleri kurulmuştur.¹⁴⁴ II. Abdülhamit döneminde her türlü toplanma ve örgütlenmenin yasak olması, Türklerin-müslümanların- böyle kulüpler kurmak bir yana, bu kulüplerde yer almalarını bile engelliyordu. Nitekim 1899 yılında Reşat Danyal, Fuat Hüsnü ve bir kaç arkadaşının kurduğu Black-Stoking Football Club ancak birkaç ay yaşayabilmiştir.¹⁴⁵ Türkler üzerindeki baskıların örneğini Kahraman'dan dinleyelim:

"Sonraki yıllarda sine-i kemani adını alan Nuri efendi o günleri şöyle anlatıyor: (...) Futbola başladıktan sonra ilk zamanlar Rum, Ermeni ve İngilizlerle egzersiz kabilinden Moda çayırında oynardık... Sonra bir Türk kulübü kurmaya kalktık. Elbiselerimiz şıktı (...) Baba Tahir'in Fransızca Servet gazetesi bizi övücü bir makale yazmış. Bunu fırsat bilen Köçeoğlu Andon isminde birisi bizi jurnal ediyor. Reşat Bey içimizde olduğu için Kadıköy'ünde Velihat Reşat Efendi himayesinde bu kulüp teşekkül etmiştir diyerek yukarı çıktık. Kuşdili karakolu komiseri Azmi Efendi bir sabah bize geldi. Top oynayanların isimlerini tutanağa yazacakmış. Daha çok üye var (...) Arkasından Reşat Danyal, MehmetAli Emcet Beyleri Zaptiye nazır Şefik Paşa çağırdı. Başka şehirlere gönderilmeleri için 'irade' çıkartılmış. O zaman Reşat Paşa'nın iyiliğini inkar edemeyiz. Mesele oyun-dan ibarettir, önemli bir şey yoktur diye işi halletti."¹⁴⁶

¹⁴³ R. Dağlaroğlu - H. San, *Türkiye Futbol Tarihi*, 1890-1923, Türk Ticaret Bankası Yayınları, Ankara. 1973, s. 4 -5

¹⁴⁴ Rüştü Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi*, 1907-1957, s. 13.

¹⁴⁵ Bkz. (143), Dağlaroğlu - San, s. 5.

¹⁴⁶ Bkz. (133), Kahraman, s. 672.

Osmanlı'nın baskıcı rejiminin yasakları, futbol oynama girişimlerini alt düzeyde tutarken, takım kurulmasının engellenmesiyle, bu takımların tarafı olacak geniş kitlelerin oluşması önlenmiştir. Yasaklamacı anlayış için oyununun teknik özelliklerinin ya da kişisel zevkler yaratmasının fazla bir önemi yoktur. Önemli olan oyunun toplumsal yönüdür: Çünkü futbolun oynanabilmesi için en azından iki takımın karşılaşması gerekir. Böylece karşılaşmayı izleyecek kalabalıklar kolayca toplanabilmekte, takımlar ve kalabalıklar kulüp çatısı altında örgütlenmektedir. Kalabalıkların toplanması, örgütlenmesi ise Abdülhamit döneminin "isyan çıkma olasılığının büyüklüğü" nedeniyle patolojik düzeydeki korkusudur. Bu korku salt Türkiye'ye özgü değildir. İktidarlar, genelde sporun özelde de futbolun yarattığı kalabalıklardan ürkmüşlerdir. Futbolun ilk yıllarındaki İngiltere'yi hatırlayalım; halkın sokaklarda gelişi güzel futbol oynaması ve ne yapacağı belli olmayan heyecanlı kalabalıkları oluşturması iktidarın yasaklamalarıyla sonuçlanmıştır. O dönemde futbol, yalnızca üst sınıf çocuklarının okullarda kontrol altında tutulmalarını ve yönlendirilmelerini sağlamak amacıyla, özellikle Aristokrat okullarında serbest bırakılmıştır.¹⁴⁷ Osmanlı'da da siyasal iktidarın tüm yasaklamalarına karşın futbol, yine iktidara yakın -saraya ve orduya adam yetiştiren- okullarda yerleşmiş, buralardan da topluma yayılmıştır.

Futbolun Amoros jimnastiğine tepki olarak okullarda ortaya çıkması ve öğrencilerin batı örneğindeki gibi kulüpler kurması, geniş kitlelerin spora ilgisini canlandırmıştır. Öğrencilerin girişimleriyle kurulan ilk futbol kulüplerinden sonra semt ve işyeri kulüplerinin ("Türkiye'de Beşiktaş, İtalya'da Genoa denildiğinde semt, Türkiye'de M.K.E Ankaragücü, İngiltere'de Arsenal denildiğinde işyeri kulüpleri akla gelir"¹⁴⁸) de kurularak -bir anlamda örgütlenmenin yaygınlaşması - sporun futbolla özdeşleştirilip, yayılmasında etkili olmuştur.

Sporun futbolla özdeşleştiği ve futbolun ulusal bir tutku haline aldığı ülkelerde kimi takımlar arasında "ezeli rekabet" (yarışım) vardır. Bu yarışım içinde ülkedeki genel siyasal, toplumsal,

¹⁴⁷ Bkz.(8), Bourdieu, s. 164 -165.

¹⁴⁸ Bkz.(130), Fişek, s. 58.

ekonomik çekişme ve çelişkileri gözlemek olasıdır. Bu nokta bize - üçüncü bölümde incelediğimiz - sporun "simge" özelliğini ve Bourdieu'nün "sportif faaliyet alanının oluşumunda siyasal türde bir spor felsefesi olduğu" düşüncesini hatırlatıyor. Sporun simge olma özelliği, bu felsefenin toplum yapısına tuttuğu bir ayna işlevi görüyor. Örneğin küçük bir ülke olmasına karşın, iki dünya, iki olimpiyat futbol şampiyonluğu kazanan Uruguay'ın futbol yapısı, tıpkı eski parlementer yapısı gibi ikilidir. 1900'lerin başındaki büyük iç savaşının 'milliyetçi-cumhuriyetçi' bölünmesi, Uruguay'ın iki büyük kulübü, Penarol (cumhuriyetçi) ve Nacional (milliyetçi) arasında da rekabetle sürmektedir.¹⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve onun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, sanayileşme sürecine çok geç girilmesi nedeniyle bu tip ayrımları kesin olarak yapmak olası değildir. Ancak futbolun, sporun gelişmesinde - dünya genelinde - oynadığı lokomotif rolünün, Türkiye'de de izlenebilirliği, özellikle ilk futbol kulüpleri; Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe'nin kuruluş aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Türk Futbolu'nun temel taşları diye nitelendirebileceğimiz bu kulüpler, halkın değişile "üç büyükler", Futbol İktidarı savaşımında acaba nasıl bir süreçten geçtiler? Acaba gerçekten Türkiye'deki spor/futbol dünyasının iktidar odaklarını oluşturuyorlar mı ? Eğer böyleyse, iktidar odaklarının hedef kitlelerindeki aktörler arasındaki ilişkilerde, etkileşimlerde nasıl bir rol oynuyorlar?

Türk Sporunun Temel Taşları; Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe

Sporun, dünya genelinden Türkiye'deki özeline yansıyan ortak noktaları; oyuncular tarafından kurulan ilk kulüplerin öz yönetimle yönetilmesi, toplumun üst sınıflarının spor üzerindeki tartışmasız egemenlikleri, sporun ilk yıllarındaki sınıfsal ayırımın yöneticiler tarafından paraya dayandırılarak sürdürülmesi ve ülkenin iktidar yapısının spor evreninde de yinelenmesidir.¹⁵⁰ Tüm bu ortak noktaların yaşama geçirilmesi, genelde sporun özelde futbolun yapısal ve işlevsel olarak gelişimi, "ku-

¹⁴⁹ A.g.e., s. 58.

¹⁵⁰ Bkz.(41), Fişek, s. 268.

lup" örgütlenmesi ile ivme kazanmıştır. Bu sürecin yaşanmasında Türkiye'de de spor/futbol kulüplerinin katkısı büyüktür.

Sporun Türkiye'de bağımsızlaşmasında öncü rol oynayan ve başta futbol olmak üzere bir çok spor dalının halka sevdirilmesinde pay sahibi olan ve sporun içeriğini bir anlamda 'futbol' olarak değiştiren ilk futbol kulüplerimizin bu gününü sağlıklı değerlendirebilmemiz için, kuruluş aşamalarında içinde bulundukları koşulları irdelememizde yarar var;

Beşiktaş

*"Memlekette söz, yazı, toplanma hürriyetlerinin topyekun kaldırıldığı, cemiyet teşekkülü bir yana, iki kişinin bir araya gelmesinin korkulduğu, suç sayıldığı Abdülhamit devri ! (...) Bütün bu zor şartlara rağmen 1902 yılının kasım ayı ortalarında, Serencebey semtinde bir araya gelen muhitin güzide gençleri, yaptıkları bir kaç müzakereden sonra, bir spor kulübü kurma fikrini benimsediler. 1903 yılının mart ayına gelindiğinde sayıları 26'ya çıkan bu gençler, sporun bir suç, bir kabahat telakki edildiği böyle bir zamanda her türlü riski göze alan başta Osmanpaşa oğulları Hüseyin Bereket, Şamil (Şaplı), Ahmet Fetgeri, Mehmet Ali Fetgeri, Nazım Nazif (Ander), Tayyareci Feti Bey, Behçet, Haydar, Şevket Beyler, Serencebey'deki Osmanpaşa Konağı'nın selamlığında 'Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü'nü kurmuşlardır."*¹⁵¹

Çalışmalarını yine bu konakta sürdüren gençler, çevredeki gençlerin de ilgisini çekince, bir süre sonra Yıldız sarayına jurnal edilmişlerdir. Ancak Seryaver Mehmet Paşa, Abdülhamit'e çıkarak kulüp hakkında açıklamalarda bulunmuş, bunun sonucunda da "Padişah özel ferman çıkartarak 'Osmanlı Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye Mektebi' nin sportif faaliyetlerine izin vermiştir."¹⁵² Her türlü örgütlenmenin yasak olduğu dönemde böyle bir iznin verilmesi, yalnızca sportif açıdan değil, siyasal açıdan da önemlidir. Çünkü aynı tarihten dört yıl önce Türkler tarafından kurulmuş Black Stockings ile iki yıl önce kurulmuş bu-

¹⁵¹ Valâ Somalı, *Beşiktaş Spor Tarihi*, Be-Ka Basımevi, İstanbul, 1978, s. 9.

¹⁵² A.g.e., s. 10.

lunan Kadıköy futbol kulüpleri kapatılmıştır.¹⁵³ Baskıcı yönetimin bu ayrıcalıklı davranışının nedenini, dönemin toplumsal ve ekonomik profiline Fişek'in anlatımından bakarak saptama olanağı bulabiliriz:

*"On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı sarayı, merkez bölgenin dışına, önce Dolmabahçe'ye, oradan da Yıldız'a taşınmıştı. Bu taşınmanın ardında yatan neden, aynı sıralarda, ülkenin ekonomik hayatının odaklaştığı 'merkez bölge' Galata'da, her iş bölgesinde olduğu gibi, bir periferinin hızla oluşması ve genişlemesiydi. On dokuzuncu yüzyıl süresince, Galata'nın bu periferisi, önce Tophane'yi, sonra kıyı boyunca Salıpazarı ve Fındıklı'yı, içeriye doğru da Cihangiri yutarak yayıldı. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde bütün bu semtler niteliksiz işçilerle, yarı başı-boş kalabalıklarla doluydu artık (...). Dönemin başlarında, Beşiktaş semti, büyük-küçük memuruyla, esnafla ve pazarcısıyla 'güvenilir' bir kitlenin yaşadığı, ticaret merkezi Galata ve periferisiyle, yönetim merkezi Yıldız arasında bir tampon bölgeydi. Ama bu 'güvenceli' durum uzun sürmedi. İstanbul'a gelen malların Galata dışında da boşaltılmaya başlanması, özellikle Beşiktaş iskele ve pazarındaki ticaret hayatını olabildiğince canlandırdı. Bu gelişmede iktidarların okolofobilerini öteden beri depreştiren işlisi, işsizi, çırağı, hamalıyla 'periferi insanını' getirdi, Yıldız sarayının yakınlarına dayadı."*¹⁵⁴

Beşiktaş'ın tampon bölge özelliğini yitirmesi ve sarayın hoşnut olmadığı halkla yakınlaşması, sarayı rahatsız etmiştir. Ancak Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü'nün sporu gençliğe sevdirmesi ve halkın ilgisini çekmesi, saray tarafından yeni bir "tampon" olarak değerlendirildiğini gösteriyor. Öte yandan Beşiktaş Kulübü'nden önce kurulmuş, kapatılan kulüplerin futbol branşında olmaları göz ardı edilemeyecek bir ayrıntıdır. Bu kulüplerin kapatılmalarındaki en önemli etken, daha önce de belirttiğimiz gibi, halk kalabalıklarını açık alanlarda bir araya - kulüp çatısı altında örgütleyerek - getirmeleridir. Oysa Beşiktaş kulübü "güreş, boks, barfiks, paralel ve halter gibi bireysel spor

¹⁵³ Bkz.(130), Fişek, s. 61-62.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 62.

çalışmaları yapmaktadır."¹⁵⁵ Bu da İktidarın Beşiktaş Kulübü'nün çalışmalarını bireysel düzeyde değerlendirip, halkın kulübe ilgisini, saraya gösterilecek tepkilere karşı "tampon" olarak algılaması sonucunu doğurmuştur. Çünkü Kulüp kurucuları, "Hazine-i Hassa Müdürü, Sürre Emîni, çokça paşazade, büyük elçi, mebus"¹⁵⁶ gibi saraya yakın kişilerdir ve bu "içtenlik" çalışmaların kontrol edilebilmesine olanak sağlar.

Beşiktaş kulübü; sosyal profili değişen, yoksulların bulunduğu kozmopolitan yapıya sahip semtte, kalabalıkların spora ilgisini çekerek, onların sığınabileceği simgesel bir yapı olarak da dikkati çekiyor. Öyle ki; "top alanındaki ak-kara formanın ardında, işçinin, işsizin, küçük memurun, Beşiktaş iskelesi ve pazarı insanının, birey olmanın veremediği güven duygusunu bir büyük çatı altında topluluk içinde aradığını görür gibi olursunuz."¹⁵⁷

Resim: 4 Galatasaray'ın 1997-1998 Türkiye Ligi Şampiyonluğunu ilan ettiği Gençlerbirliği maçında tribünler

¹⁵⁵ Bkz.(151), Somali, s. 9.

¹⁵⁶ Bkz.(130), Fişek, s. 61.

¹⁵⁷ Kurthan Fişek, "Sporun Anatomisi", Cumhuriyet gazetesi, 15 Ağustos 1979.

Galatasaray

Ali Sami Yen'in öncülüğünde Mekteb-i Sultani'nin beşinci sınıf öğrencileri tarafından 1905 yılında kurulmuştur. Bu dönem, kulüplerin resmen kurulmalarına izin verilmediği, zaptiyelerin spor gösterilerine engel olduğu yasaklamacı, baskıcı bir dönemdir.¹⁵⁸ Ancak Galatasaray Futbol Kulübü'nün okul duvarları arasında kalmayıp, sokağa çıkmasına; 1905-1906 futbol mevsiminde Kadıköy Ünyon Kulüp, İngiliz elçilik gemisi Imogene, Moda ve Elpis kulüplerinin kurduğu İstanbul Futbol Birliği'ne beşinci üye olarak katılmasına, Yıldız Sarayı'ndan hiç bir biçimde karşı çıkılmamıştır. Bunun nedeni Osmanlı'nın iktidar yapısıyla, Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray'ın) bu yapıyla olan ilişkilerinde aranmalıdır.¹⁵⁹ Ortaylı'ya göre Osmanlı'daki Enderun Mektebi, İmparatorluğun hayatına 60 sadrazam, 3 şeyhülislam, 23 kaptan-ı derya yetiştiren önemli bir ocaktır. Bu nedenle Enderun, Avrupa saraylarındaki okullarla karşılaştırılabilir; çünkü oralarda da kançılara hizmetleri, askerlik ve saray hizmetleri için asilzade çocukları benzeri okullarda eğitilmektedir. Bu çerçevede Enderun'un işlevinin, Tanzimat sonrasında Mekteb-i Sultani yani Galatasaray'a geçtiği söylenebilir.¹⁶⁰ Okul, kulüp ve taraftar arasındaki "organik" bağ, bugün de etkisini sürdürmektedir: 1998-1999 Türkiye Birinci Ligi Futbol Şampiyonu olan Galatasaray'ın ligdeki son maçında, taraftarlarının, kapalı tribün boyunca astıkları Mekteb-i Sultan-i yazılı pankart bunun örneğidir. Galatasaray kulübünün futbol geleneği, İngiltere'de Cambridge ve Eton okullarında olduğu gibi bir okul geleneğidir. Kulüple okul arasındaki organik bağ koştuktan sonra bile okullu olmayan genel seyirci kitlesi bu geleneğe yakın durmuştur.¹⁶¹ Okulun devlete "adam yetiştirme" işlevi günümüzde de sürerken "Galatasaraylılık" kimliği içinde futbol takımı taraftarlığı önemli bir yer tutmaktadır. Okullu olmayan taraftar içinse; yetiştirdiği insan gücüyle bir anlamda devlet yönetmiş, yöneten

¹⁵⁸ A. Rıza Ertuğ, *Türkiye Futbol Tarihi*, 1890-1923, Ankara Bölge Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1977, s. 20.

¹⁵⁹ Bkz. (130), Fişek, s. 63.

¹⁶⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Todaie Yayını, Ankara, 1979, s. 141-143.

¹⁶¹ Bkz.(130), Fişek, s. 65.

bir gelenekten gelen bir takıma bağlılık, "sıradan taraftar"lığın ötesinde algılanmaktadır (Resim:4).

Fenerbahçe

*"1907 yılının bir ilk bahar akşamı, yine Kuşdilinde İngiliz ve Rum futbolcuların bir maçını seyreden hevesli gençlerden Ziya, Ayetullah ve Necip, bu sonuncunun Moda'daki evin uğrayıp, çay içerken (...) her üçü birden artık diğmalarına yerleşmiş bir fikri ortaya atıyorlar; (Bizde bir futbol kulübü kuralım!) diyorlar (...) Mali durumu en müsait olan Ziya: Lüzumlu olan parayı ben veririm deyince diğerlerinin cesareti artıyor ve bu fedakarlığına karşı Ziya'ya (Sen reis olursun!...) teklifinde bulunuyorlar. Ayetullah Katipliği, Necip de Kaptanlık ve Veznedarlığı benimsiyor."*¹⁶²

Böylece kurulan Fenerbahçe Kulübü, 1908-1909 futbol mevsiminde İstanbul Futbol Birliği'ne katılıyor. Acaba Fenerbahçe Kulübü'nün kurulduğu Kadıköy semtinin, çevresinin - Üsküdar'ın - sosyal profili o dönemde nasıldır? Fenerbahçe kulübü, toplum içinde neyin simgesi olarak algılanmaktadır ?

Kulübün kurulduğu dönemde, Yeşilköy, Büyükdere ve Tarabya azınlık burjuvazisinin, Fenerbahçe'nin doğduğu yer Kadıköy ise yerli burjuvazinin sayfiye yeridir. Ancak Kadıköy'ün yakınında bulunan Üsküdar'da iç göç nedeniyle nüfus artmış, yörenin geleneksel esnaf, memur ve kayıkçısı burayı terk etmiştir. Onların yerini ise göçle gelen işsiz kalabalıklar almış, Üsküdar hızla gecekondulaşmıştır. Bunun sonucunda ise iki komşu yerleşim merkezinde birbirine zıt yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır.¹⁶³ Ortaylı bu farklı yaşam biçimlerinin oluşumunu şöyle anlatıyor:

"Gösterişçi bir tüketim ve kamusal harcamalar, sahte bir banliyöleşmenin başlangıcını yaratmaktaydı (...) Kadıköy ve sonraları Bakırköy ve Yeşilköy önemli banliyö merkezleri oldular (...) Yine bu dönemde İstanbul'a Anadolu'dan, gerekse Rumele'den gelip yerleşen bir kitle (...) Kasımpaşa ve Üsküdar taraf-

¹⁶² Bkz.(144), Dağlaroğlu, s. 15.

¹⁶³ Bkz.(130), Fişek, s. 65.

*larında gecekondulaşma yaratmaya başlamışlardı (...) Üsküdar 18. Yüzyıla kadar (...) Asya ile olan ticarete önemli bir konaklama merkeziydi. Bu çerçeve içinde işkollarında çalışan esnaf ve kayıkçı ve mahalli görevliler Üsküdar'ın nüfusunu oluştuyordu. Anadolu'dan kopup gelen nüfus ile Üsküdar, (...) 19.Yüzyılda ilk gecekondulaşmanın alanı oldu."*¹⁶⁴

Yirminci yüzyıla girilirken değişimin - kırsaldan kente doğru - hızlandığı görülüyor. İç göç nedeniyle Üsküdar gibi yerlerde çoğunluğunu işsiz-gücsüzlerin oluşturduğu yığılmalar, kalabalıklaşmalar hızla artıyor ve bu kalabalıklar kentlerdeki karışıklıkların odak noktası olarak dikkati çekiyor.¹⁶⁵ Öte yandan "Üsküdar'ın büyük kente entegrasyonu (...) Kadıköy ile birlikte olup, ilginç bir gelişme göstermektedir."¹⁶⁶

Üsküdar'ın kente entegrasyonu sürecinde Kadıköy ile yakınlaşmak için önce yakınlardaki semt kulüpleriyle birleşme yolları aranmış ve ilk olarak Üsküdar Kulübüyle birleşme girişiminde bulunulmuştur.¹⁶⁷ Sonradan bu birleşme bozuldu¹⁶⁸ ise de bu semtte yaşayanların büyük bir çoğunluğunun kendi takımları olmasına karşın, Fenerbahçe taraftarlığını yeğlemesi, Üsküdarlı yoksulların Kadıköy'ün varsıllığını bu kulüpte simgeleştirdiklerinin göstergesidir. Bir anlamda bu "simgeye ağırlığını koyamayan" ve bu nedenle de "tribünlerden beklenen destek" olarak kalanların zenginlik düşleri, eş deyişle sınırlı gelirleriyle edinemeyecekleri milyonlara - günümüzde milyarlar - imrenmesi, ondan övünç payı çıkartmasıdır.¹⁶⁹

Görüldüğü gibi, Türk Futbolunun "temel taşları"olarak nitelenen kulüplerin kuruluş öykülerine bakıldığında dikkati çeken noktalar: Meşrutiyete kadar herhangi bir yasal düzenleme olmadığı için, 1908 öncesi kurulan futbol kulüplerinin - Moda, Kadıköy, Elpis, İmogene, Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe, Strugglers, Ramblers, Progres ve Telefoncular - yasal tüzel kişi-

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bakış", *Amme İdaresi* Dergisi, cilt.10, No: 2, s. 92 - 96.

¹⁶⁵ Bkz.(160), Ortaylı, s.260.

¹⁶⁶ Bkz.(164), Ortaylı, s. 92.

¹⁶⁷ Bkz. (144), Dağlaroğlu, s.17.

¹⁶⁸ A.g.e., s. 18.

¹⁶⁹ Bkz.(130), Fişek.

lik değil, doğal amaç- birlikleri olması ve yürürlükteki yasaların hakça uygulamalardan uzak, yabancılara ve farklı uyruklulara farklı uygulanmasıdır.¹⁷⁰ Yasaların herkese eşit biçimde uygulanmamasını açacak olursak karşımıza çıkan tablo şudur: Bir yandan spor gösterileri zaptiyelerce yasaklanıyor¹⁷¹ iken, diğer yandan Beşiktaş'ın kurulmasına "özel fermanla" izin verilip, Galatasaray'ın, yabancılara kurduğu "lig" maçlarına katılmasına göz yumuluyor. Bu ayırıcı davranış, Türkiye'deki kulüpçülüğün dünyadaki - daha çok da "Batı" daki - benzerlerinden ayrıldığı noktadır. Çünkü dünyanın her yerinde gönüllü spor birliklerine, devletin güvenilir sınıflarından geldikleri için örgütlenme özgürlüğü verilmiştir. Türkiye'de ise kulüpler, spor yaşamına devletin güdümünde girmişlerdir.¹⁷²

Devlet güdümündeki Türk spor-futbol kulüpleri, içinde bulundukları bağımlı koşullar altında etkili olamamışlardır. Spor-futbol hakkındaki sınırlı bilgileri, onları yabancılara izler konumunda tutmuştur. Yabancılarsa tüm olanaklarını zorlamaktan kaçınmamışlardır. Dönemin baskıcı rejimine karşın Türklerin ve yabancılara, futbol oynama uğraşlarını ve nasıl örgütlediklerini Ertuğ anlatıyor:

*"İstanbul'da Türkler tarafından gizli gizli, ecnebler tarafından açıkça oynanan futbol, kulüplerin çoğalması nedeni ile yapılan özel karşılaşmalar, oyuncu ve seyircileri tatmin etmemeye başlamıştı (...) Ceymis Lafontain, Henry Pears ve Horas Armitag İngiltere'de tatbik edilmekte olan futbol kaidelerini ve futbol lig statülerini getirerek bir yönetmelik hazırlamışlar ve İstanbul'da mevcut dört kulübün mümessillerini toplayarak 1903 yılında İstanbul Futbol Birliği'ni kurmuşlardır."*¹⁷³

İstanbul'da Futbol İktidarının Oluşumu

İstanbul Futbol Birliği, ilk örgüt olması nedeniyle "futbolda iktidar" arayışlarının savaşım alanını da oluşturmuştur. Örgütleşmenin gerçekleşmesinde, futbol oynama ve futbol kulübü aç-

¹⁷⁰ Bkz.(41), Fişek, s. 274.

¹⁷¹ Bkz.(158), Ertuğ, s. 20.

¹⁷² Bkz.(41), Fişek, s. 274.

¹⁷³ Bkz.(158), Ertuğ, s. 10 -11.

ma hakkına sahip yabancılar doğal olarak öncü bir rol oynamışlardır. Spor evreninde "lig" olarak adlandırılan düzenekte, takımlar Amerika'da coğrafi konumlara göre yatay biçimde, diğer ülkelerde ise güçlerine göre dikey olarak sınıflandırılır. Bunun yanında yine güç dengelerine göre ayrılmış "Lig"ler dikey olarak örgütlenirler. Kısaca bu örgütlenme biçimi, çok sayıda kulübün bir araya gelip, tek bir sporu uyguladıkları düzenek olarak tanımlanabilir. Bu çerçeve içinde "İstanbul Futbol Birliği, sözlük anlamıyla 'lig', ama aynı zamanda, kulüplere dayalı, onların ortak istencini somutlaştıracak, kulüp-üstü yetkiler kullanan çok-sporlu bir 'federatif' üst yönetime doğru atılmış ilk adımdır."¹⁷⁴

Bu yapıyı oluşturan - yabancıların kurduğu - kulüpler, hakem ve maç saatlerini belirleyerek maç programlarını belli bir düzene koyma gibi amaçları hedeflemişlerdir.¹⁷⁵ Ancak kurulan çok kulüplü -federatif- yapıya alınacak kulüplerin seçimi ve bunun hangi ölçütlere göre yapılacağı, birliğin yönetim yapısına "tekelci" bir nitelik kazandırmıştır. Örgütlenme yasağının kaldırılmasından sonra kurulan; Beykoz, Vefa ve Anadolu gibi kulüpler "lig'e alınmazken, Strugglers, Yasson, Dork ve Tatavla gibi takımların İstanbul Futbol Birliği'nin ikinci kümesine kabul edilmesi"¹⁷⁶ yönetimin kartelci yetkileri kullanmasına örnek gösterilebilir. 1905-1906 sezonunda Galatasaray, 1908-1909 sezonunda Fenerbahçe'nin birliğe katılmasından sonra, üye kulüpler arasında, özellikle Birlik Yönetimi'nde iktidarı ele geçirmek için, sürtüşmelerin arttığı görülüyor. Sürtüşmelerin giderilmesi için yönetimin federatif kurallarında değişiklikler yapıldıysa da bunda başarılı olunamamıştır. İstanbul Futbol Birliği'nin kuruluş amaçlarını, örgüt yapısını ve işleyişini irdelediğimizde, günümüz Türk Futbolunda belirleyici olan "İstanbul iktidarı"nın oluşumuna kaynaklık eden etkenleri, yapıları ortaya koyabiliriz.

¹⁷⁴ Bkz.(41), Fişek, s. 275.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 277.

¹⁷⁶ Bkz.(130), Fişek, s. 72.

İstanbul Futbol Birliği (1903-1910)

İstanbul Futbol Birliği'nin kurulmasından önce futbol, yalnızca yabancılar arasında Anadolu yakasındaki Papazın Çayırında - bu günkü Fenerbahçe stadının yerinde - oynanırdı.¹⁷⁷ Kalabalıkların toplanmasını yasaklayan baskıcı bir dönemde, seyircilerin futbol ile ilgisi doğal olarak çok fazla değildir. Öte yandan futbolcu ve futbol kulübü sayısının azlığı, takımlar arasındaki maçların düzensiz aralıklarla yapılmasına neden olurken, oyun kurallarını - İngiltere'de geliştirilen kuralları - bilenlerin az sayıda olması, hakem sorunlarına neden olmuştur. Bu nedenlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak için 1903 yılında İstanbul Futbol Birliği kurulmuştur. Birliğin amacını, futbolun düzenli bir biçimde ve tek düze kurallara göre oynama olarak özetleyebiliriz.¹⁷⁸ Futbolu düzene koymanın ayrıntılarında ise futbol sezonunun başlangıç ve bitim tarihlerinin belirlenmesi, maç tarihlerinin yer ve saatlerinin belirlenmesi, hakemlerin saptanması, maç programlarının eksiksiz uygulanması vardır. Uygulamada çıkabilecek anlaşmazlıkların giderilmesinde Birlik ana sözleşmesi ve İngiliz Futbol Birliği kuralları esas alınmıştır. Kurulma nedeni ve görevleri bu metinlere dayanan Birliğin amacı ve işlevi;

"Birlik yönetimi, önceden belirlenmiş ilke ve kuralların tek düze biçimde uygulanmasını sağlamakta, tüm teknik ve yönetsel konularda kesin bağlayıcı kararlar almakta (madde 1), lige girmek için yapılan başvuruları değerlendirerek takımları güçlerine göre birinci ya da ikinci kümelere ayırmakta (madde 2), 'ad çekme' yoluyla programı (madde 10) ve 'görevlendirme' yoluyla hakemleri (madde 12) saptamakta, değişik kümelerdeki takımların yükselme-düşme işlemlerini tekdüze kurallara bağlamakta (madde 3), oyuncuların kulüp değiştirmelerinin mevsim-dışı olmasını denetlemekte (madde 4-5), 'profesyonellik' yaşağını özenle uygulamakta (madde 13), gerektiğinde üye kulüpleri temsil etmekte (madde 10), sözleşmeye aykırı davranışları yine sözleşmede belirtilen esaslara göre cezalandırmaktadır."¹⁷⁹

¹⁷⁷ A.g.e., s. 71.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 70 -72.

¹⁷⁹ Bkz.(41), Fişek, s. 277.

İstanbul Futbol Birliği federatif bir örgüt yapısına sahiptir. Bu yapı özyönetim biçiminde gerçekleşmiştir. Çünkü örgütün kurucu üyeleri -La Fontain, Armitage ve Pears'la 1906'da onlara katılan Galatasaray'lı Ali Sami Yen- yöneticilikleri yanında aktif sporculuklarını da sürdürmektedirler. Aynı biçimde Birliğin kurucu kulüplerinden Moda, Elpis ve İmogene'in örgütten ayrılmalarından sonra ligde yer alan kulüplerin üst yönetime gönderdikleri temsilciler de kendi takımlarında futbolculuklarını sürdürmektedirler.¹⁸⁰

Taşrada hiç örgütlenmemiş olan İstanbul Futbol Birliği, 1908 sözleşmesinde ikinci bir küme oluşturarak "dikey lig" modeline geçmiştir. Liglere alınacak takımların belirlenmesi sırasında dışarıya karşı oluşan örgütün "tekelci" niteliği, birliğin iç yapısında da görölmektedir. Örneğin İstanbul Futbol Birliği'nin kurucu dört üyesinden yalnızca Kadıköy Union Kulüb'e birlik üzerinde egemenliğe varan yönetsel ayrıcalıklar tanınmıştır.¹⁸¹ Bunun nedenlerini Kadıköy Union Kulüb'ün kurulma sürecinde ve kurucularının kimliklerinde bulabiliriz. Kulübün kurucuları La Fontain, Armitage ve Pears başka takımlarda oynarken bile Union Klüb üst yönetiminde görev almaktadırlar. Bu üç kişinin aynı zamanda İstanbul Futbol Birliği Yönetim Kurulu'nu oluşturmaları ve ana sözleşmenin 6. maddesinde belirtilen; 'tüm maçların Kadıköy Papazbahçe'deki Union Klüb alanında oynanması' koşulu, onların kişisel otoritelerini örgütsel-yönetsel ayrıcalıklarla pekiştirmelerinin göstergesidir.¹⁸² Dağlaroğlu'nun anlatımına göre: "Önce Moda ve Kuşdili çayırı, sonra da Papazın çayırı olarak anılan şimdiki Fenerbahçe stadı (...) İstanbul'un ilk futbol sahasıdır (...) Bütün bu saha ve çayırın ilk zamanlar munazam ve nizami olmaktan uzak bulundukları tabiidir."¹⁸³ Bu alanların düzenlenmesi, etraflarının çevrilmesi ve lokal inşaatları 3000 altın liraya mal olmuştur.¹⁸⁴ Bu çerçevede diğer kulüplere göre; gerek işlevsel bir örgütlen-

¹⁸⁰ A.g.e., s. 279 -280.

¹⁸¹ A.g.e., s. 279 -280

¹⁸² A.g.e., s. 280.

¹⁸³ Bkz.(144), Dağlaroğlu, s.451

¹⁸⁴ A.g.e., s. 453.

me yapısına sahip olması gerekse futbol oynanabilecek alanlara sahip olması bakımından Union Club'ın, İstanbul Futbol Birliği üzerindeki etkisi anlaşılabilir olmaktadır.

Türkiye'deki futbol kulüplerini ilk kez örgütleyen İstanbul Futbol Birliği, üyesi olan kulüplerden birinin yönetimiyle özdeşleşen kişileşmiş otorite yapısı nedeniyle çok sayıda yönetim yanlışı yapmıştır.¹⁸⁵ Böyle bir örgütlenmenin ilk kez yapıyor olması ve yalnızca güncel koşulların göz önünde bulundurulması, değişimler ve yenilikler karşısında yönetimin "tekelci" yapısı, birliğin gelişmesini engellemiştir. İkinci küme oluşturulduktan sonra, bu kümede yer alan takımlara yönetimde temsil edilme -oy-hakkı verilmemiştir. Ancak ikinci kümede oynayan Fenerbahçe, Rovers ve Progres takımları birinci kümede yer almaya başlayınca üst yönetimdeki dengeler değişmiştir. Yönetimde dengelerin değişmesi; temel alınan "birlik sözleşmesi"nin yönetimi oluşturanların istek ve istençlerine uygun olarak yürürlüğe konduğu hatırlandığında, kendiliğinden yönetimin 'otoriter' yapısı içinde sorunlara neden olmuştur.¹⁸⁶

Oyuncu sayısı artmadığı halde, futbol kulüplerinin sayısının giderek artması, bir yandan "transfer" sorunlarına yol açmış, diğer yandan bu kulüplerin üst yönetimde yer alma ve üyelik istekleri, "dörtlü yönetimi" güç durumda bırakmıştır. İlk transferleri Ertuğ'un anlatımından izleyelim:

*"Galatasaray kulübünde oynayan Galip Kulaksız ve Hasan Kamil Sporel ile (...) Sait Selahaddin Cihanoğlu, Mustafa Elkatip, Tevfik Haccar Fenerbahçe'ye transfer olmuşlardır. Ayrıca Kadıköy Ünyon Kulüpte oynayan Fuat Hüsnü Kayacan, Horace Armitage Galatasaray kulübüne girmişlerdir."*¹⁸⁷

Özellikle son transferler yönetim dengelerini değiştirmiş; Armitage, Ali Sami Yen ve Union Kulüp oylarıyla İstanbul Futbol Birliği, Galatasaray'ın egemenliği altına girmiştir. 1909-1910 sezonundaki lig maçlarına Galatasaray'ın iki takımla katılmasına izin verilirken, o yıllarda kurulmuş ve birliğe üyelik için baş vurmuş Vefa, Beykoz, Süleymaniye, Anadolu, Hilal,

¹⁸⁵ Bkz.(41), Fişek, s. 283.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 283

¹⁸⁷ Bkz.(158), Ertuğ, s. 19.

Türk İdman Ocağı, Anadoluhisarı, Telefoncular ve Progres kulüplerinin isteklerinin geri çevrilmesi¹⁸⁸ yukarıda sözünü ettiğimiz "üye kulüp yapısıyla özdeşleşmiş otoriter yönetime" örnek oluşturmaktadır.

Galatasaray'ın iki takım ile yer aldığı ligde yalnız kalan Fenerbahçe, 1910 lig maçları başlarken üst yönetimde çoğunluğu -Rovers ve Progres ile birlikte- eline geçirince, bundan yararlanarak statü değişikliğine gitmiş, yandaşlarıyla yeni kararlar almıştır. Yapılan tüm karşı çıkışlara karşın alınan kararların değişmemesi üzerine Galatasaray, o sezon lig maçlarına katılmama kararı almıştır.¹⁸⁹

İstanbul Futbol Birliği'ndeki "iktidar" savaşımında altını çizmeye çalıştığımız sorunlar, birliğin dar örgütsel yapısı içinde çözümsüz bir noktaya geldiğinde yeniden yapılanmaya gidilmiştir.

İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi (1910-1914)

İstanbul Futbol Birliği'nin dağıtılıp, yeniden örgütlenmesi sonucunda 12 Kasım 1910 yılında İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi kurulmuştur. Yeni örgütün başkanlığına Horace Armitage, ikinci başkanlığına da Ali Sami Yen getirilmiştir. Örgüt yapısal olarak, önceli İstanbul Futbol Birliği ile benzerlik gösterir; kulüplere dayalı bir özyönetime sahiptir. Öncelinden farklı olduğu yönü ise üyelerinin 1909 Cemiyetler Kanunu'na göre "özel hukuk tüzel kişiliği" edinmeleridir. Böylece İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi'nin federatif yapısı içinde federe birimlerin yönetim ve denetim yetkileri genişlemiştir. Diğer bir farklılık, yürütme kurulunda bütün kulüplerin ikişer temsilci bulundurmaları ve bütün kararların oy birliği ile alınmasıdır.¹⁹⁰

Balkan ve Birinci Dünya savaşları sırasında "kulüplerin birçok futbolcusunun silah altına alınmış ve vatan müdafaası için sınırlara gitmiş"¹⁹¹ olması, İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi Yönetimi'nin özyönetim biçiminden yavaş yavaş uzaklaşmasına neden olmuştur. Özellikle dönemin sonlarında, futbolcuların yö-

¹⁸⁸ Bkz.(41), Fişek, s. 283.

¹⁸⁹ Bkz.(158), Ertuğ, s. 19 -25.

¹⁹⁰ Bkz.(130), Fişek, s. 77.

¹⁹¹ Bkz.(158), Ertuğ, s. 35.

netimden -savaş nedeniyle- uzaklaştıkları, onların yerine "profesyonel"¹⁹² yöneticilerin yönetimde yer aldığı bir süreç başlamıştır. Bu sürecin, spor yönetiminin dünyadaki oluşumlarına koşut olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan savaşlar, İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi'nin düzenli biçimde yürütülmesini engellerken, dönemin "yoğun siyasal etkilerinin ön plana çıkıp, devletin spora artan ölçüde karışmasına"¹⁹³ yol açmıştır. Devletin sporu kullanma amacı ile kulüplerle kurduğu ilişkilerin ilk yıllarını Ertuğ anlatıyor:

*"Meşrutiyetin ilanından sonra Fırka ve partiler gençlikle yakından ilgilenmişlerdi (...) İzmir'de ilk Türk kulübü 1912 yılında Karşıyaka Terbiye-i Bedeniye ismiyle kurulmuş (...) Müdafaa-i Milliye ismindeki siyasi bir teşekkül Karşıyaka kulübünü desteklemiş ve ona bazı imkanlar sağlamıştı (...) Siyasetin spora karıştığı bu yıllarda (...) Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Karşıyaka'ya yaptığı yardım ve ilgiye karşı, İttihat ve Terakki Fırkası da ilgisiz kalmamış ve fırka teşkilatı kurmak için İzmir'e gelen Celal Bayar İzmir'in ileri gelen idareci ve sporcularıyla anlaşarak Altay kulübünü kurmuşlardır(...) İzmir'de kurulan iki Türk kulübü yavaş yavaş siyasete karışırken, İstanbul'da evvelce kurulmuş bulunan Progres isimli karma kulüp 1914 yılında ismini Altınordu olarak değiştirmiş ve Sadrazam Talat paşayı kulüp başkanlığına ve bazı mebusları da yönetim kurulu üyeliklerine getirerek büyük yardımlar sağlamışlardır (...) Talat paşanın himayesi altındaki Altınordu futbolcuları vatani görevlerini İstanbulda yapabiliyorlardı."*¹⁹⁴

Spor/futbol ve siyasetin bu iç içe geçmiş yapısı içinde sporun mu yoksa siyasetin mi belirleyici etken olduğu sorusunu tam olarak karşılayacak bir yanıt vermek, bu iki olgunun çok yönlü ilişkileri ve etkileşimleri göz önüne alındığında, güç gözüküyor. Ancak Türk Futbolu'nun ilk kulüplerinin kuruluş yılları ile kurulma koşulları düşünüldüğünde; takımların, örneğin Galatasa-

¹⁹² Profesyonel kavramı, yapılan iş karşılığında maddi kazanç edinme olarak değil, verilen uğraşın karşılıksız olarak "iş" edinilmesi, bir anlamda da "uzmanlaşma" bağlamında kullanılmıştır.

¹⁹³ Bkz.(41), Fişek, s. 286.

¹⁹⁴ Bkz.(158), Ertuğ, s. 35.

ray'ın "bürokrat", Fenerbahçe'nin "ulusal sermayeci", Altınordu'nun "İttihatçı" olarak nitelenmesi,¹⁹⁵ herkesin her takımın taraftarı olabilme hakkı unutulmadan, göz önünde tutulması gereken göreceli, ama önemli bir saptamadır. Ancak bu kulüplerden Altınordu diğerlerinden farklı konumu ile dikkati çekiyor. Çünkü "Progres" olarak ortaya çıkışından, dağılışına dek geçen sekiz yıllık süre içinde; her zaman iktidar partisi tarafından kollanmış, iktidarın tüm olanaklarından yararlanırken, iktidar partisi ile özdeşleşmiş konumu karşısında, öteki kulüplerin tepkisini çekmiştir.¹⁹⁶ Bu gelişmeler; kulüplerin kendi aralarındaki "iktidar"çekişmeleriyle, ülkedeki genel siyasal ve ekonomik güç odaklarının futbol alanlarındaki potansiyelden yararlanma girişimlerinin göstergesidir.

İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi'nin dört yıl gibi kısa bir sürede dağılmasındaki etkenlerin başında, yönetimin "tekelci" bir anlayışa sahip olması gelir: Özyönetim biçiminde örgütlenen kulüpler arasında iktidarda söz sahibi olmak, eş deyişle "İktidar olmak" için verilen savaşım, aralarındaki rekabeti oyun alanının dışına da taşımıştır. Kuruluş amacı; "futbolu yaymak, futbolcu sayısını artırmak, lig maçlarına katılan takım sayısını ve rekabetini artırarak futbolu kitlesel ilgiye konu yapmak"¹⁹⁷ olduğu halde, kulüplerin özyönetimlerinin iktidar istenci nedeniyle II. Meşrutiyet sonrasında liglere katılmak isteyen takımların kabul edilmemesi, sınırlı sayıda takımın, kısır bir döngüde iktidar çekişmelerini getirmiştir. Doğal olarak bu tekelci yapıyı aşamayan, dışarıda kalan diğer takımlar da karşı bir girişimle kendi liglerini kurmuşlardır.

Türk Sporunda izlediğimiz örgütlerin - İstanbul Futbol Birliği ve İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi - yönetim yapılarının tekelci nitelikleri salt Türkiye'ye özgü değildir. Spor yönetiminde örgütlenmenin biçimi ne şekilde olursa olsun, eğer "lig" adı verilen tek sporlu federatif bir yapı oluşturulmuşsa, bu yapı tekelci içeriği nedeniyle dışarıya kapalı olacaktır.¹⁹⁸ Nitekim bu yapı-

¹⁹⁵ Bkz.(41), Fişek, s. 286.

¹⁹⁶ Bkz.(130), Fişek, s. 78.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 78 -79.

¹⁹⁸ Bkz.(41), Fişek, s. 290.

lar "dünya spor tarihinin her döneminde (...) yeni üyelere kapılarını sıkı sıkıya kapalı tutan tekeller olarak çalışmışlardır."¹⁹⁹

"Lig" yapısı içinde tekелci anlayışın hakim olmasının ekonomik ve teknik nedenleri vardır. Ekonomik neden, "Pazar tutma kaygısıdır."²⁰⁰ "Sporda Güç Odakları" başlığı altında Bourdieu'yü izleyerek incelemeye çalıştığımız gibi, herhangi bir alanda pratik yapanların çıkarlarıyla, onlara bu olanağı sağlayanların çıkarları örtüşmektedir. Bu çerçevede sanayi sermayesi ile spor, - araç, gereç üretiminden kulüp yapılarına dek - örüntülü bir yapı içindedir. Fişek, bu yapıyı Amerika'dan örnekliyor:

"Amerika'da profesyonel sporun tarihine baktığımızda, spor kulüplerinin eyalet ya da kent tabanında örgütlendiklerini, spor kulüplerinin sanayi kuruluşlarınca satın alınmasıyla birlikte o spor hizmetinin o eyaletteki pazarlama tekelinin de alındığını, bu yoldan kulüp-sahibi sanayi kuruluşunun başka ürünlerini pazarlama gücünü de geliştirdiğini görüyoruz. Amerika'da beyzbol, futbol, buz hokeyi ve basketbolda kurulan 'ulusal ligler', aynı zamanda bölgesel pazarların kulüpler (ve onlara sahip sanayi kuruluşları) arasında nasıl bölüşüldüğünü gösteren bir yapıdır. Kurulan her yeni kulübün liglere alınması ligin eski üyelerinin pazar paylarını kısıtlayacağı için, 'lig' adıyla örgütlenen spor kartelleri, eşyanın tabiatı gereği, yeni üyeler olarak gelişlemeye yatkın değillerdir."²⁰¹

Bu iktidarı yitirme - pazar tutma - kaygısının evrensel yüzü, Türkiye'de de yinelenir. San, Ünsi ve Var'a göre "Pazar Ligi" kulüpleri oyuncu kaynağının kuruyacağını bile bile ve yerlerinden olmayı göze alarak her defasında yeni üyelik isteklerini geri çevirmişlerdir.²⁰² "Teknik" olarak nitelenebilecek ikinci neden ise kulüp sayıları artarken, az sayıda futbolcunun transferi -takım değiştirmesi- dir. Her yeni kulüp bir yandan kurulu yapıyı sarsarken, öte yandan yapılan transferlerle haksız yarışma

¹⁹⁹ Bkz. (130), Fişek, s. 79.

²⁰⁰ A.g.e., s. 80.

²⁰¹ A.g.e., s. 80.

²⁰² H. San- T. Ünsi- S. Var, *Türk Futbol Ansiklopedisi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 53.

neden olabilmektedir. Örneğin oyuncu transferlerinde kulüplerin özellikle de iktidara sırtını dayayan Altınordu'nun verdiği hediyeler öylesine çekicidir ki, transfer olanağı kısıtlı kulüpler ellerindeki futbolcuları tutamazlar; Fenerbahçe ve Galatasaray bu hızlı transferler sonrasında lig maçlarına takım çıkaramaz duruma düşmüştür.²⁰³

İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi'nin dağılmasında önemli rol oynayan Pazar tutma kaygısı ve transferin haksız yarışma yol açan - bu bakımdan da pazardaki etkinliğin azalmasıyla sonuçlanabilen - "evrensel" nedenler gibi; yine "evrensel" niteliklere sahip, varolan iktidarlara karşı duruşlar da vardır. Şimdi bu karşı duruşların Amerika ve Türkiye örneklerini karşılaştırmalı olarak ele alalım.

Pazar ve Cuma Ligleri; İktidar Arayışında Direnişle Gelen Uzlaşım

"1919 yılında örgütlenmesini tamamlayan Amerikan Ulusal Futbol Ligi (NFL), her türlü yeni üyelik isteklerine direnerek, 41 yıl süreyle Amerika'da profesyonel futbol oynatma tekelini elinde bulundurmuydu. 1960 yılında üyelik istekleri NFL tarafından geri çevrilen kulüpler, onun karşısına Amerikan Futbol Ligi (AFL) seçeneğini çıkardılar. İki ligin birbirlerine karşı verdikleri savaşın en yoğun olduğu alan sınırlı sayıdaki 'üstün sporcu'nun kimde kalacağı, yani 'transfer' savaşıydı. Futbolcuların transfer ücretlerini kulüplere çok zarar verecek boyutlara ulaştıran bu rekabeti sınırlamak için, 1967 yılında, iki kartelin birleşmesine doğru ilk adım olarak, iki ligin birincilerini yıl sonunda 'Ligler Şampiyonluğu' için karşılaştıracak bir 'süper final' örgütlendi. O güne kadar 'ikinci sınıf' sayılan AFL'nin şampiyonu, 1969 finalinde NFL'nin birincisini yenince, 1970 yılında iki lig tek bir örgütsel çatı altında birleştiler."²⁰⁴

Cuma ligi'nin kuruluşu, Amerikan Futbol Ligi (AFL)nin kuruluşuna benzemektedir. Tıpkı AFL'nin NFL'ye olduğu gibi, Cuma Ligi de Pazar Ligi'ne alternatif olarak 1913 yılında kurul-

²⁰³ Bkz.(158), Ertuğ, s. 19 - 41.

²⁰⁴ Bkz.(130), Fişek, s. 81. .

muştur. Seyirci ilgisizliğinden ve maddi yetersizlikler nedeniyle kapanma tehlikesi yaşayan AFL gibi aynı sorunları yaşayan Cuma Ligi de "ikinci sınıf lig" olarak değerlendirilmiştir. Her iki lig de yüksek ücretler ödeyerek yaptıkları transferlerle liglerini canlandırma yolunu seçmişlerdir. Diğer yandan Galatasaray ve Altınordu'nun birlikte hareket ederek Fenerbahçe'yi Pazar Ligi'nden dışlaması, 1914-1915 sezonunda Fenerbahçe'nin Cuma Ligi'nde yer almasıyla sonuçlanırken; o sezon Pazar ve Cuma liglerinin eş düzeye gelmesi, Galatasaray-Fenerbahçe rekabetiyle özdeşleştirilir.²⁰⁵

Cuma Ligi, yönetim yapısı bakımından getirdiği yeniliklerle dikkati çeker. Kurulan "Genel Kurul" düzeneğiyle, yönetimin seçmen tabanı üye kulüplerin kayıtlı tüm üyelerini kapsayacak denli genişletilmiştir. Böylece Birlik üyeliği, kulüp temsilciliğinin önüne çıkartılarak özyönetim anlayışına doğrudan demokrasi boyutu katılmaya çalışılmıştır.²⁰⁶ Dönemin yönetim bağlamında dikkati çeken diğer bir yönü ise özyönetim yapısındaki çözülmedir. Çünkü kulüp kurucuları yaşlanıp sporu bırakmışlar, ancak deneyimli olmaları nedeniyle yöneticiliğe devam etmişlerdir. Diğer taraftan Karşıyaka ve Altınordu örneklerinde olduğu gibi, kulüplerin spor dışında da işlevler yüklenmesi - siyasi partilerle organik yakınlık kurmak gibi - spor alanı dışından kişilerin yönetim kadrolarında yer alması sonucunu doğurmuştur.²⁰⁷

Cuma ve Pazar Ligleri İstanbul'da adeta iki başlılık yaratmış, İstanbul şampiyonunun kim olacağı sorusu ise sorunu ve çözümü ortaya koymuştur. Çözümün Amerika'daki NFL-AFL örneği ile benzerliği şaşırtıcıdır; sonunda Galatasaray adına Ali Sami Yen, Fenerbahçe adına Elkatipzade Mustafa arasında 31 Aralık 1915 günü Amerika'nın süper finalini anımsatan üç maddelik bir protokol imzalanmıştır.²⁰⁸ Protokolda İstanbul Futbol Birliği Şampiyonu Galatasaray ile İstanbul Şampiyonluğu Ligi birincisi Fenerbahçe'nin, "İstanbul Futbol Şampiyonlu-

²⁰⁵ A.g.e., s. 81- 82.

²⁰⁶ A.g.e., s. 86.

²⁰⁷ A.g.e., s. 86.

²⁰⁸ A.g.e., s. 82.

ğu" ünvanı için karşılaşacağı, karşılaşmanın yeri ve maçın hake-minin kim olacağı belirtilmektedir. Bu finali "ikinci sınıf " sayı-lan Cuma Ligi birincisi Fenerbahçe 3-1 kazanmıştır. Sonrasın-da ise Pazar Ligi takımlarından Galatasaray, Anadolu, Altınor-du ve Süleymaniye, Cuma ligi takımlarından Fenerbahçe ve İd-man Ocağı, çift devreli yeni bir lig çatısı altında birleşmişlerdir. Bu yeni oluşum, maçlarını Pazar günü yerine Cuma günü oynadı-ğı için "Cuma Birliği" olarak anılır.²⁰⁹

Cuma Birliği de kendisinden önce kurulmuş örgütler gibi dı-şa kapalı bir yönetim anlayışı güdünce, ona karşı da direnişler oluşmuş ve yeni örgütlenmelere gidilmiştir. Örneğin Cuma Bir-liği'nin "ikinci kümesi"olarak bile örgütlenmelerine izin veril-meyen okul ve semt kulüpleri; Beşiktaş, Altınörs, Beylerbeyi, Darüşafaka, Haliç, Fener, Hilal, Kumkapı, Türkgücü, Üsküdar ve Vefa, 1919 yılında Türk İdman Birliği'ni kurmuşlardır. Bu-nun yanında II. Meşrutiyet döneminde çalışmalarına son veren etnik kökenli kulüpler, 1920 yılında işgal koşullarının etkisiyle kendi aralarında bir Pazar Ligi kurmuşlardır.²¹⁰ Bu karmaşık dönem, "22 Mayıs. 1922 tarihinde Türkiye'nin 'ilk ulusal spor yönetimi' olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kurulma-sıyla noktalanacaktır."²¹¹ Yeni yapı kendisinden önceki Pazar ve Cuma liglerinin yönetim modellerinden etkilenmiştir. Cuma Birliği ise miras olarak Fenerbahçe- Galatasaray rekabetini bı-rakmıştır.²¹²

Cumhuriyet Dönemi Türk Spor

Spor, siyaset ve devlet arasındaki örüntülü yapı içindeki iliş-kilerde göz önünde tutulması gereken iki önemli nokta vardır: Birincisi toplumsal yaşayışın her kesitinde gizli ya da açık bi-çimde devletin olduğudur. Çünkü toplumun genel örgütlenme aracı siyaset, siyasal örgütü de devlettir. Bu nedenle alınan ka-rarlar siyasal içerik taşır. İkincisi, sporun toplum yaşamının di-ğer alanlarından ayrı tutulamayacağı ve içinde yapıldığı ulusal

²⁰⁹ A.g.e., s. 82 -83.

²¹⁰ A.g.e., s. 84.

²¹¹ A.g.e., s. 84.

²¹² A.g.e., s. 84

ortamın özelliklerini olduğu gibi yansıtmadır.²¹³ Bunlara "devlet", "boş zaman" ve "spor"olgularının - ikinci bölümde incelediğimiz gibi - ortaya çıkışlarındaki koşutluk ve bağımlılık eklendiğinde; "sporum devlete ve siyasete karşı bağımsızlığının hiç bir zaman olmadığını, olamayacağını söyleyebiliriz."²¹⁴

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk ulusal spor yönetimi, özel kişilerin kurduğu kulüplere dayalı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı idi. Bu yapının özelliği, federatif bir çatı altında özel kulüplerin kendi kendilerini yönetmeleridir. Spor yönetiminin kulüplere bırakılması, İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) ülke ekonomisinin özel girişimcilğe dayandırılmasıyla ilişkilendirilebilir.²¹⁵ Uzun bir savaştan çıkmış ve yokluklar üzerine kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti büyük bir değişim sürecine girmişken, üstelik siyasal tercihleriyle toplum arasında tam bir uyum sağlayamamışken böylesi bir ilişkinin oluşması doğal karşılanabilir. Ancak ilerleyen yıllarda daha önce altını çizdiğimiz, sporun içinde yer aldığı toplumun aynası olma özelliği kendini göstermiş; toplumdaki değişim ve dönüşümlere koşut olarak kendini onlara uydurmuştur. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın çıkması, spor yönetimindeki yapıyı değiştirmiştir. Savaş nedeniyle ülkenin içine düştüğü ekonomik bunalımdan kurtulma tartışmaları, spor alanında da aynı koşutlukta sürdürülmüştür: "Ülke ekonomisini bunalımın etkilerinden kurtarıp düze çıkaracak arayışlar çerçevesinde *Kadro* dergisi 'sanayide devlet' ilkesini savunurken, Halk evlerinin yayın organı olan

Ülkü dergisinde de aynı yıl 'sporda devletçilik' fikri ortaya atılıyor."²¹⁶

Görüldüğü gibi sporun, siyasal değişkenlere duyarlılığı - etkileşimi - Cumhuriyet döneminde de açıkça izleniyor. Bu bağlamda dönemin spor yönetiminde oluşturduğu örgütleri; örneğin Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nı "özel", Türk Spor Kurumu'nu Tek parti CHP'nin yan örgütü gibi çalışırken, öncülü İdman Cemiyetleri İttifakı'nın örgütlenme biçimini sürdürdüğü

²¹³ A.g.e., s. 98.

²¹⁴ A.g.e., s. 98.

²¹⁵ A.g.e., s. 99.

²¹⁶ A.g.e., s. 99.

için "yarı resmi", başbakanlığa bağlı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nü ise "resmi" olarak sınıflandırmak olasıdır. Cumhuriyet döneminde bir biri ardına spor yönetimini yürüten bu örgütlenmeleri incelediğimizde, tohumları Osmanlı'nın son döneminde atılan "futbol iktidarı"nın oluşum sürecindeki değişim ve dönüşümleri izleyebiliriz.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)

Cumhuriyet döneminde spor yönetiminin başında olan bu örgüt, Avrupa'daki çok-sporlu ve çok-kulüplü "federatif" spor birliklerinin Türkiye'deki örneğidir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki İstanbul Futbol Birliği, İstanbul Futbol Kulüpleri Ligiyle, Cuma ve Pazar Ligleri'nin yönetim ve ideolojik yapıları bakımından devamıdır.²¹⁷ Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kendinden önceki örgüt yapılarından farklılığı, İstanbul dışında taşrada "idman mıntıkaları" (iller) olarak örgütlenmesi ve ülke içindeki her spor -branş- federasyonunun, uluslararası spor federasyonlarına üye olmasıdır.²¹⁸ Başta futbol olmak üzere, bütün sporların Türkiye genelinde yayılmasını amaçlayan İdman Cemiyetleri İttifakı'nın uygulamalarına Çeki'nin yorumu şöyle:

*"Kurtuluş savaşının sona ermesiyle, yalnız İstanbul'da yapılan spor türlerinin bütün Anadolu'ya yayıldığını, sırasıyla Ankara, İzmir, Trabzon, Konya, Edirne, Bursa, Balıkesir, Eskişehir'de görmekteyiz. Bu suretle, spor türleri bütün yurtda yayılmakta ve dolayısıyla yalnız İstanbul'un dar bir bölgesinde sıkışıp kalarak örgütlenmiş olan TİCİ'nin genişletilmesi ve bölgeleri içine alacak duruma getirilmesi görüşü çoğunluk kazanmıştır."*²¹⁹

Federal bir yapı içinde özyönetime sahip olan ve Anadolu'ya tüm spor dallarını taşımayı amaçlayan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, kararlarını üçte iki çoğunlukla alma koşulu nedeniyle, kulüplerle ilgili kararları çıkartmakta güçlük çekmiştir.²²⁰ Ancak kulüplerle olan sorunlara siyasal yöntemlerle yak-

²¹⁷ Bkz.(41), Fişek, s. 350 -352.

²¹⁸ Bkz.(130), Fişek, s. 105 -106.

²¹⁹ Gültekin Çeki, *Türk Sporunun 50. Yılı*, BTGM Yayını, Ankara, 1973, s. 53-56.

²²⁰ Bkz.(130), Fişek, s. 113.

laşmaktan da kaçınmamıştır. Örneğin 1931-1932 futbol sezonunda Galatasaray ve Fenerbahçe, maç gelirlerinin bölüşülmesi konusunda TİCİ yönetimiyle ayrılığa düşüp maçlara çıkmayınca, hemen ertesi yıl Maarif vekaleti Galatasaray'ı hedefleyen bir kararla öğrenci sporcuların sivil kulüplerde futbol oynamalarını yasaklamıştır.²²¹ Diğer yandan TİCİ'nin güç dengelerine göre kararlarını değiştirme yoluna gitmesi, hem yönetim içinde hem de üyeleri arasında örgüt içindeki istikrarı sağlamasını engellemiştir. Bu ise 1930'lara gelindiğinde yeni bir yapı oluşturma arayışlarını başlatmıştır.

Türk Spor Kurumu (1936-1938)

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, ekonomide özel girişimin desteklenmesi 1929 bunalımında başarısız olunca, devletin ekonomiye "denetim" amacıyla karışması, üç yıl sonra ekonominin "doğrudan yönetimi" biçimine dönüşmüştür.²²² Bu durumun spora yansımaları; özel girişimciliğin sporda Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı örneğinde başarısız olmasıdır. Beklenen başarıya ulaşılamaması üzerine 18 Şubat 1936 oturumunda alınan kararlarla, önce TİCİ'nin adı 'Türk Spor Kurumu' olarak değiştirilmiş, sonra da "kurumun doğrudan doğruya Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlanması Heyet-i Umumiyece Parti Başkanlığı'ndan istirham edilmiştir."²²³ Bu, cumhuriyetin spordaki "devletçilik" uygulamasını getirmiştir. Bir başka deyişle artık spor devlet partisince yönetilmektedir

Türk Spor Kurumu'nun iki yıl süren yönetiminde, kurumun devletle bir anlamda organik bağ kurması, spor alanlarında siyasal olayların gelişmesine neden olmuştur. Örneğin CHP İstanbul il örgütü, Balkan Atletizm Şampiyonası için, atletizm federasyonundan konuk takımların elçi ve konsolosluklarına, vali ve komutanlara 90 kişilik şeref tribününden 15 kişilik yer istemiş; ancak bu isteği geri çeviren Atletizm başkanı Burhan Feklek, 1936 Berlin Olimpiyatları kafilesinden çıkartılmıştır. Yine Türkiye'nin bütün il ve ilçelerinde örgütlenmiş olan Halkevle-

²²¹ A.g.e., s. 114.

²²² A.g.e., s. 113.

²²³ A.g.e., s. 117-118.

ri'nin spor şubelerinin, bulundukları yerlerdeki kulüpleri denetledikleri, eğer o yörede kulüp yoksa "İdmanyurdu" adıyla kulüp kurdukları bilinmektedir.²²⁴

Türk Spor Kurumu'nun devletle bağıını gösteren olaylardan biri de 4 Temmuz 1937'de İstanbul Taksim stadında oynanan Galatasaray-Güneş maçıdır. Beraberlikle sonuçlanan karşılaşma sonrasında büyük olayların çıkması üzerine parti ve hükümet duruma el koyuyor; siyasi iktidarın spor/futbol üzerindeki güç gösterisinin bu somut örneğini Atabeyoğlu anlatıyor:

*"Başbakan İsmet İnönü (...) 27 Temmuz 1937 günü (...) yayınlanan tebliğinde olayları sert biçimde kınarken, buna bilfiil karışanların derhal cezalandırıldığını açıklıyor (...), bu fenalıkların devamı görülürse spor kulüplerinin lağv ve yeni esaslarla tekrar kurulacaklarını söylüyordu (...)"*²²⁵

Başbakanın spora doğrudan karışmasının yanında, spor bölgesi başkanlıklarına CHP il başkanlarının atanması²²⁶ ise sporu, siyasal iktidarın alanı durumuna getirmiştir. Bu durum, uluslararası karşılaşmalara giden sporcuların giysilerine varıncaya dek açık biçimde işlenmiştir: Aşağıdaki resimde 1936 Berlin Olimpiyatları kafilesi için özel olarak hazırlanan ceketlerden biri dönemin ünlü güreşçisi Mersinli Ahmet'in üzerinde görülüyor; ceketteki ulusal takım ambleminde yer alan parti simgesi altı ok, siyasal iktidarın spor üzerindeki etkinliğinin göstergesidir (Resim:5).

Dönemin siyasal iktidarının, spora ve beden eğitimine büyük ilgi gösteren gençleri kendi politikaları doğrultusuna çekmek için spor ve beden eğitimini özdeşleştirip - daha çok da sporun, beden eğitimi içinde eridiği bir yorumla - bunu bir devlet politikası gibi topluma benimsetme çalışmalarında Türk Spor Kurumu'nu kullandığı görülüyor. Bu bağlamda Türk Spor Kurumu'nun, spor yönetimi üstündeki hakimiyetini, CHP'nin yan örgütü Halkevleriyle paylaşıırken, partinin programına uyması önemli bir açılamdır. Çünkü parti programının 50. maddesinde spor, "ulusal eğitim" başlığı altında "Türk gençliği, onu temiz bir

²²⁴ A.g.e., s. 122.

²²⁵ Cem Atabeyoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 2192-2193.

²²⁶ Bkz.(130), Fişek, s. 123.

ahlak, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğinin şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa inanlarını besleyecek beden eğitimi verilecektir" biçiminde değerlendirilmiştir.²²⁷

Yani spor, ulusal gençliği biçimlendiren, disiplin altında ve savaşa her an hazır tutan "beden eğitimi" dir ve her şeyi ile partiye aittir. Ancak dönemin bu örgütlenme biçimi, Hitler Almanyası'nın Nazi Modeli'ne benzemektedir. Bunun sakıncalarını fark eden Atatürk, sporun "siyasi parti faaliyeti"nin dışında, yalnızca "devlet" yönetiminde olacak biçimde, yeniden örgütlenmesini istemiştir.²²⁸ Böylece sporun "beden eğitimi" olarak doğrudan devletçe yönetilmesi düşüncesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kurulması çalışmalarını başlatmıştır.

Resim 5: 1936 Berlin Olimpiyat Kafilesinden güreşçi Mersinli Ahmet (Cem Atabeyoğlu'nun özel arşivinden)

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü

Celal Bayar Hükümeti'nin bakanlar kurulunun yasa tasarısı gerekçesinde spor; ekonomi, eğitim ve sağlık gibi bir kamu hiz-

²²⁷ Bkz.(41), Fişek, s. 385.

²²⁸ Cem Atabeyoğlu, *Atatürk ve Spor*, GSGM Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 124.

meti olarak nitelenmiştir. Bu nedenle tasarıda spor hizmetlerinin, her kamu hizmeti gibi kamu kuruluşları eliyle, devlet hiyerarşisi içinde verileceği özellikle belirtilmiştir. 29 Haziran 1938 yılında kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, başbakanlığa bağlandığında yönetim yapısıyla, uygulamasıyla, ideolojisiyle sporda devlettir. Bu çerçevede, spor açısından batının gelişmiş ülkelerine hızla yetişme amacı güdülürken, ulusal ekonomide sağlıklı, genç işgücü kaynaklarını seferber etme ve ulusal savunma bakımından orduya çevik, yürekli, söz dinler, dayanıklı elemanlar yetiştirilme hedefleri saptanmıştır.²²⁹ Diğer yandan BTGM'nin başbakanlığa bağlı olarak kurulması ve örgütlenme yapısı - Sovyetler Birliği'nde sporun Bakanlar Kurulu altında bir devlet komitesi eliyle yürütülmesi ayrı tutulursa - dünya sporunda ilk uygulamalardan biri olması bakımından da önemlidir.²³⁰

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kuruluşunun dayandığı 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu, getirdiği iki kurumsal düzenlemeyle, kulüpler arasındaki karmaşayı gidermiştir. Birincisi, kendinden önceki örgütlenmelerde spor yönetiminde oy çokluğu ile istedikleri hakimiyeti kuran federe kulüpleri, BTGM üst yönetiminden uzak tutup, hiyerarşinin en alt basamağına yerleştirmesidir. İkincisi ise Genel Müdürlüğe gerektiğinde spor kulüplerini feshetme yetkisini vermesidir. Bu yetki 1938-1946 döneminde 207 kulüp için açma, kapatma, birleştirme biçiminde kullanılmıştır.²³¹ Bütün bu gelişmeler sırasında dünyada yeni bir savaş olasılığı artmaktadır. Bunun yurt içindeki etkisi ve sporda, yukarıda sözü edilen yapısal değişimler, kulüpleri özellikle de İstanbul kulüplerini "iç barış" arayışına itmiş; Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş "Üç Büyük Kulüp Dostluk Paktı"nı kurmuşlardır.²³² Bu anlaşmayı devlet karşısında haklarını - iktidarlarını - daha iyi koruma kaygısıyla oluşturulan bir direniş olarak değerlendirebiliriz.

²²⁹ Bkz.(130), Fişek, s. 124 -125.

²³⁰ A.g.e., s. 125.

²³¹ A.g.e., s. 129 -130.

²³² A.g.e., s. 128 -129.

Spor yönetiminin devlet eliyle yürütülmesi gerekçesinde, onun yaşamın her alanıyla olan ilişkisinin açık biçimde ortaya konulması, "iktidar alanının" ne denli geniş ve çoğul olarak ele alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Yasa tasarısı önerilmeden önceki dönemi hatırlarsak; spor yönetiminde yer almış örgütler, İstanbul Futbol Ligi'nden Türk Spor Kurumu'na dek ağırlıklı olarak yalnızca futbol üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bakımdan "spor alanının" sınırlarının yeniden, kapsamlı biçimde tanımlanması, - örtülü de olsa iktidarın hareket alanını belirlemesi bakımından - önemli bir kırılmadır. Gerçi futbolun diğer sporların önünü açan evrensel "lokomotif" rolü, kitlelerin ilgisini spora yöneltmesi bakımından işlevsel, **Batı** örgüt düzenini oluşturması bakımından da yapısal katkı sağlamıştır. Ancak bu yeniliklerin hepsi de yalnızca İstanbul ili sınırları içinde kalmış, yurt geneline yayılamamıştır. Türk Spor Kurumu, dönemin iktidarına dayanan örgüt yapısıyla yarı resmi bir kurum olarak nitelense de, çok sayıda sporun Anadolu'da örgütlenmesini ve uygulanmasını sağladığı için önemli bir sıçrama taşıdır. Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü ise devlet içinde, devlet hizmeti olarak sporu yönetirken, kurum ve kuruluşlarıyla sporun "resmi" de olsa iktidarını oluşturmuş, yerleştirmiş ve sporun yurt düzeyinde gelişmesine katkıda bulunup, uluslararası ilişkilerle de evrensel bağlantılarını kurmuştur. Günümüzde spor yine, devletin elinde ancak bu kez ilgili devlet bakanlığına bağlı olarak, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü tarafından yönlendirilmektedir.

Türk Futbolunda Profesyonellik ve Ulusal Profesyonel Lig'in Oluşumu

Cumhuriyetin "çağdaşlaşma" uğraşında önemli kırılma noktalarından olan 1950'li yıllar, sporda da etkisini göstermiştir. Geleneksel tarımın makineleşmesi, hızlı kentleşme, ulaşım ve enerji yatırımlarına yabancı sermayenin açılması gibi politikaların uygulanması, toplum yaşamının her kesiminde olduğu gibi spor evreninde, özellikle de futbolda odaklaşan yapısal-işlevsel değişimlere olanak sağlamıştır. Bu değişimlerden birincisi, 1951 yılının Eylül ayında Futbol Federasyonu'nun profesyonelliği

resmen kabul etmesidir; ki Türk Futbolu'ndaki önemli açılımlara olanak sağlamıştır. Profesyonelliğin eskiden -gizli olarak- varlığı biliniyorsa da resmen kabul edilmesi, lig statülerinin yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur. 1951-1952 futbol mevsiminde İstanbul, İzmir ve Ankara'da olmak üzere üç ayrı profesyonel lig kurulmuştur.²³³ Aynı yıllarda dünya genelinde futbol karşılaşmaları, amatör ve profesyonel olarak ikili biçimde; örneğin Olimpiyatlar'da amatör, Jules Rimet Dünya Kupası'nda profesyonel olarak - örgütleniyordu. Bu ikilikte profesyonelliğin "birinci sınıf", amatörülüğün "ikinci sınıf" olarak değerlendirilmesi,²³⁴ sanayinin spor alanında, özellikle de futboldaki etkinliğinin sonuçlarından biri olarak ele alınabilir. Diğer yandan Türkiye'nin 1954 Jules Rimet Kupası'nda İsviçre ve İspanya'yı eleyerek final grubuna ilk kez katılma başarısı, sporun futbolla, futbolun da profesyonel futbolla özdeşleşmesini sağlamıştır.²³⁵

Dönemin ikinci önemli özelliği, profesyonelliğin resmen kabul edilmesiyle bağlantılı olarak "dış transfer" yolunun açılmasıdır. Türk futbolcuları (Şükrü Gülesin, Lefter Küçükandonyanis, Bülent Esel vb.) yurt dışına transfer olurken, tıpkı yabancı sermaye gibi yabancı antrenör ve futbolcularda Türk takımları tarafından transfer edildiler. 1950'li yılların üçüncü özelliği, spor-siyaset iç içeliği olarak öne çıkar: "1950 Dünya Kupası finallerine Asya grubundan çıkan (ama Brezilya uzak olduğu için finallere gitmeyen) Türkiye, NATO'ya girmesinin hemen ardından, sürekli Avrupa grubunda"²³⁶ yer almıştır. O dönemde Türk futbolunda gerçekleştirilen en önemli değişim; 1959 yılında İstanbul'dan 8. Ankara'dan ve İzmir'den 4'er takımın katılımıyla oluşturulan tek kümeli "Ulusal lig" dir. Gerçi Türk Spor Kurumu'nun 1937'de "Milli Küme", BTGM'nin 1943 yılında "Milli Eğitim Mükafatı" olarak yaptığı uygulamalar, İstanbul Ankara ve İzmir yerel liglerinin temsilcileri arasında mevsim sonunda oynanan tek- devreli maçlar olarak kitlesel ilgiyi çek-

²³³ Bkz.(130), Fişek, s. 144.

²³⁴ A.g.e., s. 145.

²³⁵ A.g.e., s. 145.

²³⁶ A.g.e., s.145.

miş ve kentler arası yarışma sahne olmuştur. Ama o yıllardaki ulaşım güçlükleri ve amatör kulüplerin kaynaklarının kıt olması, "Türkiye Şampiyonası" gibi ulusal bütünlüğü sağlayacak girişimleri engellemiştir.²³⁷ Oysa 1959 yılına gelindiğinde, ülkenin ulaşım ve iletişim sistemlerinin gelişmesine koşut olarak, futbolun Türkiye genelinde büyük bir ilgi kazandığını görüyoruz. Teknolojik gelişmelerin yanında, futbolcuların futbolu meslek olarak profesyonelce anlamlandırıp, tam-zamanlarını futbola ayırabilmeleri, yani futbolun "meslek" özelliği kazanması, ülke çapındaki yaygınlıkla birlikte ulusal ölçekte örgütlenmeyi gerekli kılmıştır.²³⁸

Ülkenin siyasi ve ekonomik değişkenlerine koşut olarak, spor alanında yaşanan değişimlerin, futbol ile sporun özdeşleştirilmesindeki etkisi, dikkat çekicidir. Özellikle 1960'lı yılların ortalarında geniş bir futbol kamuoyu oluştuğu görülüyor. O dönemde yerel basından "ulusal basın"a geçilmesi nedeniyle, İstanbul-İzmir-Ankara kentlerinin takımları arasında oynanan maçların anında basından izlenmesi, futbola olan ilgiyi patlama noktasına getirmiş ve büyük bir kamuoyu yaratmıştır.²³⁹ Bunun yanında futbolda yapısal değişikliklere gidilip Anadolu kulüplerinin bu yeni örgütlenme içerisine alınmasında, ülkenin genel ekonomik ve siyasi politikaları belirleyici olmuştur. Şöyle ki; 1959 yılında üç büyük kentlin takımlarının oluşturduğu tek kümeli (yatay) ulusal lig, 1963-1964 futbol sezonunda ikinci ligin, 1967-1968 sezonunda da üçüncü ligin kurulmasıyla (dikey) ulusal lige dönüşüp, Anadolu kentlerini de kapsayan geniş bir yapı oluşturulmuştur.²⁴⁰ Ekonominin gereksinim duyduğu sermaye birikiminin, yurt düzeyinde dengeli dağılımını sağlamak için alınan önlemler, kentler arası rekabete uygun ortamı yaratmıştır. Örneğin İstanbul ve İzmir kentlerinde yoğunlaşan sermaye ile - ki önce komşu illere, sonra Türkiye geneline yayılıyordu - baş edebilmesi için, yerel sermayelere Planlı kalkınma döneminde

²³⁷ A.g.e., s. 145 -146.

²³⁸ A.g.e., s. 146.

²³⁹ A.g.e., s. 149.

²⁴⁰ A.g.e., s. 152.

(1963) verilen teşviklerin önemi büyüktür.²⁴¹

Yaratılan uygun rekabet ortamının ekonomi-siyaset-futbol üçgeninde devingenlik kazanması, bu alanlarda gücü / iktidarı elinde tutanlar tarafından, daha çok da dönemin siyasi iktidar(lar)ı tarafından sonuna dek kullanılmıştır. Kentleşmenin hız kazanmasıyla birlikte büyük kentlere göçün yoğunlaşması, kalabalıklaşan kentleri siyasi iktidarlar için "oy deposu" konumuna getirmiştir. Bu düşünceye koşut olarak, 1965 genel seçimlerinin öncesinde, çok sayıda kent takımının katılımını sağlayacak bir düzenlemeye gidilip, Türkiye İkinci Ligi, 1965-1966 mevsiminde iki grup olarak organize edilmiştir. Böyle bir yolun açılmasından sonra, diğer illerden futbol takımlarının liglere katılımı için yoğun istekler gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1967-1968 mevsiminde Türkiye Üçüncü Ligi kurulmuş; o da yetmediği için 1970-1971 mevsiminde Üçüncü Lig genişletilmiş dört grup halinde yeniden örgütlenmiştir.²⁴²

Bu noktada 19. Yüzyıldaki ekonomi patronları ile Türk siyasetçileri arasındaki koşutluk dikkati çekicidir: Birinciler, spor-daki ekonomik potansiyelin ayırdına varıp spor sanayinin kurulmasına yönelirken; ikinciler, kentlerin kendine özgü - iş olanaklarının fazlalığı ve yaşam düzeyinin yüksekliği gibi - çekici özellikleriyle oluşan kalabalıklaşmayı değerlendirmişlerdir. Özellikle kentlerde oluşan büyük yığınların, kentin yetersiz olanakları karşısında baş vurdukları yasa dışılıklara göz yumarak, onların oylarıyla güç kazanmaya çalışmışlardır.

Cumhuriyet dönemindeki Türk Spor Yönetimi'nin oluşma sürecinde kurulan örgütlerin en belirgin özelliği, dışarıya kapalı bir düzenek uygulamalarıdır. Bu düzenek içinde iktidarlarını koruma kaygısı, dışarıdan gelen katılma - bir anlamda iktidara ortak olma - isteklerinin kabul edilmemesiyle sonuçlanmıştır. Bunun yanında iktidarda olanlarla, onun dışında kalanların güç savaşımında; Bourdieu'nün vurguladığı gibi "ulusal değişkenler, egemenler ile onların yerine talip olanlar arasındaki mücadele gibi cinsil mekanizmaların farklı biçimler almasını sağlayacak

²⁴¹ A.g.e., s. 149.

²⁴² A.g.e., s. 150.

şekilde işlediğinden"²⁴³ toplumun ataerkil yapısı, bu düzenekte cinsler arası ayrımları kendiliğinden artırırken, ayrımların normalizasyonuna olanak sağlamıştır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde kurulmuş spor örgütlerinin "tekelci" yönetim anlayışlarına, evrensel düzeyde görüldüğü gibi karşı duruşlar oluşmuştur. Örneğin Amerika'daki Ulusal Futbol Ligi'ne karşı, Amerikan Futbol Ligi'nin kurulmasına koşut bir gelişme olarak, Türkiye'de de Pazar Ligi'ne karşı Cuma Ligi'nin örgütlenmesini hatırlayalım. Bu noktada Bourdieu'ye döndüğümüzde; güç ilişkisi bağlamında "iktidar"ı oluşturanların ya da otoritenin, temel özelliği olan özgül sermayeyi tekelleştirmesi ve bunu korumaya yönelik düzenekler geliştiren çabalarını görüyoruz. Buna karşın daha az sermayeye sahip olanlar - genellikle de yeni gelenler ve gençler - alt üst etme stratejilerini uygulamaya yöneliyorlar²⁴⁴ ve karşı bir duruş geliştiriyorlar. Bu savaşıma girenler, hangi tarafta olurlarsa olsunlar, alandaki konumlarına göre az ya da çok, oyunun yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. "Bir alana katılan bütün insanların, alanın varlığına bağlı olan şeyler gibi ortak olarak belli sayıda temel çıkarları vardır; bütün uzlaşmazlıkların altında bulunan nesnel suç ortaklığı buradan kaynaklanır."²⁴⁵ Bir başka deyişle; alanın kendisi, alanın içinde yer almak, oyun, oyunun hedefleri, oynuyor olmak taraflar tarafından örtülü olarak, ayırdına varmadan kabul edilmiş ön kabullerdir. Bütün bu düzenek, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayıp, Cumhuriyet döneminin günümüzdeki kurumlaşmasına dek - evrensel özelliklere koşut biçimde - işlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel, dine dayalı yapısının yıkılıp, yerine "Batı"nın modern, laik toplum modelinin örnek alındığı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve cumhuriyetin Batı normlarındaki yapılanma sürecinde sporun toplumsal,

²⁴³ Bkz.(8), Bourdieu, s. 103.

²⁴⁴ A.g.e., s. 104 -105.

²⁴⁵ A.g.e., s. 105.

ekonomik, kültürel ve siyasal tüm değişkenlerden etkilendiğini göstermeye çalıştık. Sporun toplumsal değişim ve dönüşümlerden etkilenmesinde futbol, gerek yapısal olarak gerekse işlevsel olarak başat bir rol oynamıştır. Türkiye örneğinde siyasal yapının - Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri de dahil olmak üzere - her zaman sporu kontrol altında tutarken, yapılacak sporların nerede, ne şekilde örgütleneceğine dek belirleyici olması ve futbolun kitlesel yaygınlığı ile siyasal yapının, kitleleri kendi politikaları doğrultusunda yönlendirme düşüncesinin eklenmesi, sporun futbolla özdeşleştirilmesinin nedenlerindendir. Öte yandan sporun okul duvarları arkasında geliştiği hatırlanırsa, eğitim düzeyi düşük cumhuriyet Türkiye'sinde diğer Batılı sporlara kitlesel ilgi gösterilmemesi ve siyasal yapının buna koşut bir yaklaşımla futbola yatırım yapması, spor/futbol özdeşleşmesini anlaşılabilir kılmaktadır. Bu bağlamda siyasi iktidar(lar)ın ve devletin, kitleler üzerindeki hegemonyalarını/iktidarlarını yerleştirmek, kontrol edebilmek için spor alanını Batı örneğinden yararlanarak biçimlendirdiklerini, bunun yanında toplumsal ve ekonomik değişim ve dönüşümlere koşut olarak ortaya çıkan iktidar ve direniş odaklarının birbirleriyle iş birliğini, etkileşimini göz ardı etmemelidir.

İSTANBUL FUTBOLUNDA AKTÖRLERİN TOPLUMSAL YAPISI VE İKTİDARI PAYLAŞIMLARI

Spor doğası gereği fiziksel, ruhsal ve zihinsel bütünlük içinde bedensel bir olgudur. Onun bu özelliği güç odakları - hakim sınıflar - tarafından toplumsal ve kültürel değişimin metaforu olarak kullanılırken, bedene ilişkin endüstrilerin farklı alanlarla eklemlenmesine olanak sağlamıştır. Bedenlerin konumlandıkları toplumsal uzam ile bu uzamın yapısını belirleyen farklı sermaye türlerinin - ekonomik ve kültürel - oluşumlarına bakmak,²⁴⁶ spor/futbol dahil iktidar alanlarının birbirleriyle olan girift ilişkilerine ve etkileşimlerine açıklık getirecektir. Bu bağlamda futbol evrenindeki aktörler arası ilişkileri ele almadan önce, bu aktörlerin yer aldığı toplumsal uzamın yapısal özelliklerinin neler olduğuna, bunların nasıl bir süreç içinde değişim ve dönüşümlere uğrayıp, üzerinde "iktidarlar"ın oluştuğu zemini meydana getirdiklerine bakacağız. Daha sonra bu toplumsal uzamda oluşan "iktidar"ın ne olduğu, kimler tarafından nasıl kullanıldığı, aktörler arasındaki ilişkilerle birlikte incelenecektir.

Cumhuriyet döneminde sporun devlet kontrolunda olması, onun toplumsal değışkelerle koşutluk göstermesinin de ötesinde bir iç içelik yaratmıştır. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve siyasi iktidarlara bağı bir organ olarak çağıştırılması - önce başbakanlığa, sonra devlet bakanlığına bağlanmıştı - sporun devlet tarafından yönetilmesinin somut göstergesidir. Ancak Cumhuriyet hükümetlerinin programlarına bakıldığında, sporu yönetme gücünü elinde tutanların "spora karıştığı kadar destek olmadığı"²⁴⁷ görülmektedir. 1924-1980 yılları arasında sporla ilgili çıkartılan 72 kararnâmenin, 21'i at yarışı ve spor toto, 10'u kadro ve ödenek tahsisi, 31'i kulüp

²⁴⁶ Bkz.(13), Bourdieu, s. 32.

²⁴⁷ Bkz.(130), Fişek, s. 166.

açıp-kapatma, 10'u mücellefiyet mevzuatı üzerinedir.²⁴⁸ Ayrıca hükümet programlarında, spor politikalarının üç-beş cümleyle geçirilmesi dikkat çekicidir.

Siyasi iktidarların spor politikalarına bu denli uzak duran edilgen tutumlarına karşın, 63 milyona yaklaşan nüfusun büyük bir bölümünün (%75) spora-futbola yönelmesi çelişkili gelebilir; ama bu ilgili kitlenin yalnızca %3,5'inin aktif spor yaptığı, bunların içinden de %33,4'ünün lisanslı futbol oynadığı düşünülse (Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü verileri), çelişki olmadığı görülüyor. Bu bağlamda futbola gösterilen ilgi, yalnızca - ya yerinden ya da basından - izleyici niteliğini taşımaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu geçiş sürecindeki toplumsal dinamiklerinin - sanayileşme, kentleşme, aile yapısı - değişimi, sporun futbolla özdeşleşmesinde ve kitlesel ilginin odağı olmasında belirleyici özelliğe sahiptir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, çağdaşlaşma yolunda Batı normlarını benimsemiş, gelişme politikalarını sanayileşme odaklı oluşturmuştur. Ancak Batı'daki sanayileşmeye bağlı kentleşmeyle sonuçlanan "modernleşme", Türkiye'de ekonomik/teknolojik yetersizliklere bağlı alt yapı ve yetişmiş insan açıkları nedeniyle tam olarak gerçekleşmemiştir. 1950 sonrasında alınan Marshall yardımı ile ancak kurulabilen montaj sanayinin, tarım sektörünü mekanize duruma getirmesi, bir yandan üretimi arttırırken diğer yandan iş gücü fazlasının oluşmasına neden olmuştur. Montaj da olsa "sanayi" tesislerinin iletişim ve ulaşım kolaylığı olan kentlere yakın bölgelerde kurulması ve yarattığı iş olanakları, kırsal alanlardan bu bölgelere - kentlere - göçü hızlandırmıştır. Ama kentler, göç dalgasıyla gelen kalabalıkları özümseyecek beslenme, konut ve iş gibi olanaklara yeterince sahip değildir. Bu durumda da kırdan kente göçenler, devletten umudu kesip, kendi sorunlarına kendileri çözüm üretmişlerdir: Konut sorunu gecekondulaşmayla, iş sorunu ise yaratılan informal sektörde çözülmeye çalışılmıştır. Türkiye'de sanayileşme ile kentleşme arasında - Batı'daki gibi - uyum olmaması, kent nüfusunun, sanayide çalışan nüfustan

²⁴⁸ A.g.e., s. 165.

hızlı büyümesine neden olurken, nüfusun büyük bölümünün - kentlerde - hizmet sektöründe yığılmasıyla sonuçlanmıştır. Kentlerdeki nüfus yığılmalarına neden olan göç olgusunun başlangıcı, Cumhuriyet öncesi dönemlere dek uzanmaktadır. 1940'lı yıllarda 30.000 olduğu sanılan gecekondu sayısı, 1953'de 80.000, 1960'da 240.000, 1970'de 500.000, 1972'de ise 700.000'e dek yükselmiştir.²⁴⁹ Bu gün gelinen noktada 1996 DPT raporlarına göre, genel nüfusun %60'a yakını üç büyük kent İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplanmış olup, bu kentlerdeki nüfusun %66.7'si gecekondu oturmaktadır. Böylesi bir demografik değişim içinde- nüfus yoğunluğunun kırsal kesimden kentsel kesime dönüşmesi - iki farklı kültürü karşılaştırmıştır. Ancak bu noktada unutulmaması gereken, kırdan kente göçün iki ayrı yönü olduğudur. Bunlardan birincisi kırsal alandan kente göç, ikincisi kentten kente göçtür. %70'lere yaklaşan kentleşme sürecinin artık durma noktasına geldiğini vurgulayan Tekeli, bu süreçte artık kırdan kente göç oranının, kentten kente göç oranına göre yarı yarıya düştüğünün altını çizerek,²⁵⁰ Çünkü göç olgusunun bu ikili yüzü kentleşmede yaşanan uyum sorunlarını farklılaştırmaktadır; göçün kentli nüfuslar arasında ortaya çıktığı sorunlarla, köylü nüfusun çözülerek kente aktığı durumlarda oluşan sorunlar benzer değildir. Bu çerçevede köylünün kente gelip iş ve barınacak yer bulması, kentli yaşam biçimine uyum sağlaması için yeterli olmamakta, kültürel değişim gereksinimi ortaya çıkmaktadır.²⁵¹

Yeni kentli, kırsaldan getirdiği kültürel alışkanlıklarıyla, içinde bulunduğu farklı toplumsal ve mekansal uzam içerisinde farklı yaşam biçimleri arasında seçim yapmak zorunda kalır; acaba köklerine bağlı mı kalmalı, yoksa onlardan kurtulmalı mıdır? Bu ikilem içinde, kent kültürünün evrensel niteliği ile göçerlerin getirdiği geleneksel kültürün karşı karşıya gelmesi, iki kültür arasında Arabesk bir katlanma modeli oluşturur.²⁵²

²⁴⁹ Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 413.

²⁵⁰ İlhan Tekeli, "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi", *Türkiye'de İç Göç*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 8.

²⁵¹ A.g.m., s. 17.

²⁵² Ali Akay, *Konu-m-lar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 23.

Akay, kırdan kente göç edenlerin kolektif yaşam biçiminden, bireysel yaşam biçimine lümpenleşerek geçmelerini arabesk kültür süreci olarak değerlendiriyor ve bunu müzik alanında Orhan Gencebay örneği ile şöyle açıklıyor:

*"Lümpen, Gencebay'ın şarkılarında veya diğer arabesk müzikte, kendisinin kolektif ve bireysel sefaletinin yansımasını bulur. Yalnız kalan birey Allah'ıyla başbaşadır(...). Aşkın konumdaki tanrı birey olan arabesk tipinin içkinliğini, toplumdan ayrıl-mazlığını bozmaz. Tersine bu süreçle birey yine toplumun için-de kalarak kendisinin "sosyal bir pratiğinin" alıştırması içine girer. Bu katlanma sürecinde işsizlik, Allah, toplumun kenar kesimlerinde yaşamak ve dışlanmak sorunları, uygarlık, yeryü-zü kültürü ve alt-kültür arasındaki katmandır: Bireysellik sürecinin başlamasıdır."*²⁵³

Arabesk, bir ara-kültür olarak "yeni kentliler"in bireyselleş-me sürecini başlatan bir katlanma modeli oluştururken, mekandan kopmuş, yersizyurtsuzlaşmış mekandışı bir iletişim aracı işlevi görür.²⁵⁴ Bu kültürün büyük yığınların olduğu bir zeminde yer alması, pazar dinamiklerini harekete geçirmiştir. Özellikle siyasi iktidar(lar)ın ideolojisini bu zemine oturtma girişimleri, dinamiklere toplum genelinde hareket alanı yaratmıştır. Akay, arabeskin öznelliğini irdelerken, para dolaşımını elinde tutan iktidar(lar)ın - ağırlıklı olarak da siyasilerin - kültürü arabeske doğru kaydırıp, ulusal bir model oluşturduklarını ileri sürer. Bu bağlamda arabesk "bir iktidar düzenlemesi (ideolojik olarak ve kodlama biçimi olarak) gibi durmaktadır."²⁵⁵

1980 sonrasında Turgut Özal iktidarı, o güne dek devletin yayın ve kitle iletişim araçlarında yayınlanması yasaklanmış arabesk müziğe büyük bir serbestlik kazandırmıştır. Bunun, yaşam biçimi-kültür olarak toplum genelinde kabul görmesi, "göçmen - ürben"²⁵⁶ kültürünün, modernleşen Türkiye'de geçiş kültürü olarak, siyasi iktidar tarafından yerineyurduna sokul-masıdır. İktidarın yerineyurduna sokma politikalarında, kalaba-

²⁵³ A.g.e., s. 23

²⁵⁴ A.g.e., s. 27.

²⁵⁵ A.g.e., s. 28.

²⁵⁶ A.g.e., s. 29-34.

lık kentlerde kültürün endüstrileşmesi ve bunun "göçmen-ürben"lerin kullanımına sunumu, daha doğrusu onların bu verili kültür içinde kendilerini ifade etmelerine olanak sağlanması, "insan tekinin bir endüstri ürünü gibi görülmesi(...), insanın herhangi bir nesne haline gelmesi, yani şeyleşmesi sonucunu doğurur."²⁵⁷ Örneğin, Bulgar Türklerinden Dünya Halter Şampiyonu ve Dünya Rekortmeni Naim Süleymanoğlu'nun, Özal iktidarı tarafından Avustralya'daki bir şampiyonadan sonra kaçırılması ve Bulgar hükümetine - örtülü ödenekten - bir milyon dolar ödenip, N. Süleymanoğlu olarak Türk vatandaşı yapılması; aynı Süleymanoğlu'nun kazandığı madalyalar nedeniyle edindiği maddi- manevi güç sonrasında 1999 Nisanındaki milletvekili seçimlerinde kendisi gibi Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin çoğunlukta olduğu Bursa'dan aday olması, insanın şeyleşmesinde iktidar/ideoloji/spor birlikteliğini çok yönlü mesajlarla ortaya koymaktadır.

Verilen mesajlar; öncelikle spor alanında başarılı olanların maddi-manevi statü ediniminin olanaklı ve kolay olduğu yolundadır; yeter ki başarılı olunsun. Siyasi iktidara yakın olanların - en azından ideolojisini benimseyenlerin, ya da karşı çıkmayanların - diğerlerine göre şansları fazladır, kolayca "köşeyi dönebilirler." Türk vatandaşı yapılan Süleymanoğlu'nun sırtından iki yönlü siyasi çıkar sağlanmışır: İlki dış politikada, onun uluslararası başarılarında, Türk bayrağının altındaki görüntüsünden göreceli "güçlü Türkiye" imajının yaratılması; ikincisi ise iç politikada, bu denli başarılı bir sporcunun Türkiye'ye mâl edilmesi nedeniyle, yine göreceli güçlü hükümet/güçlü iktidar imajından sağlanan popülaritedir.

"Başarı"nın bir anlamda satın alınması olarak niteleyebileceğimiz bu yaklaşım, yalnızca bize özgü ve siyasi içerikli değil, çok yönlü ve evrensel niteliği olan bir yaklaşımdır. Avrupa'daki ve Amerika'daki profesyonel futbol kulüpleri, hangi ulustan olursa olsun başarılı futbolcuları toplayıp, kazandıkları şampiyonluklarla hem kendilerine hem de uluslarına maddi ve manevi kazanç sağlamaktadırlar. Real Madrid, Barcelona, Bayern

²⁵⁷ Besim, F. Dellaloğlu, *Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 90.

München, Ajax ve Manchester United bu tür, dünyaca ünlü kulüplerin örneğidir. Onların edindiği gücün paylaşımı; spor malzemesi üreticileri, sponsorlar, medya, siyasi iktidar vb. kültür üreticileri arasında gerçekleşir: Avrupa Futbol Federasyonları Birliği'nin - UEFA'nın - Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bağlı ülkelerin futbolcularını, işçi statüsünde kabul edip, bu ülkelerin işçilerinin yararlandığı tüm haklarla birlikte serbest dolaşma hakkını vermesi, yani takım değiştirmek istediklerinde bonservis ücreti ödmeden serbest kalmaları; Şampiyonlar Ligi ve Süper Lig gibi yeni lig statülerinin oluşturulması ile sonuçlanmıştır. Böylece Avrupa'nın çok sayıda taraftara sahip ünlü kulüpleri, yüksek transfer ücreti ödmeden dünya çapında yıldızları kendi çatıları altında toplayıp, bu liglerde başarılı olma ve maddi-manevi kazanç sağlama olanağı bulmuştur. Bütün bu organizasyonların yayım hakkını elinde tutan futbolun patronları - Avrupa'da U.E.F.A., dünyada F.İ.F.A. - iktidarlarını yukarıda belirttiğimiz reklamcılar, sponsorlar, spor malzemesi üreticileri, medya, siyasetçiler, kültür üreticileri vb. ile paylaşırlar.

Kültür üreticilerinin medya yoluyla etkili olması, uydu kanallarının devreye girmesiyle uzaydan dolayımlanan ve tüm dünya kültürlerini birbiriyle karşılaştıran "sınırsız" bir alan yaratmıştır. Bu alan içinde yerel kültür öğeleri, özgünlüklerini koruyor gözükmemektedir; ancak farklı kültürlerle olan karşılaşmaların yarattığı etkileşim, alanın - teknolojiyi elinde tutan - iktidarları tarafından yönlendirilmektedir. Yönlendirmelerin bu küçük gruplara, varolduğunu - dünya çapında - gösterme olanağı sağlaması, iktidarlara karşı bir yandan direniş odakları oluştururken, diğer yandan iktidara uyma ve razı olma biçiminde sonuçlanır.

İktidar

İktidar kavramını Fransız yapısalcılık sonrası toplumbilimcilerinden Foucault'nun yaklaşımı çerçevesinde; her yerde olan, olduğu alanın, durumun biçimini alan, belirgin şekli olmayan, çok yönlü, değişken/akışkan çoğul bir yapı olarak değerlendiriyoruz: İktidarın diyagramatik özelliği, şekilsizlikleri biçimlendirip, kuvvetlendirir ve bu değişkenlik sürecinde kuvvetlenip, bel-

li bir biçime girdikten sonra, güçler arasındaki ilişkilerin değişmesi ile oluşan yeni biçimler onların yerini alabilir; yani bu biçimler, belirli güçler arasındaki ilişkilerin değişimleri, dönüşümleridir.²⁵⁸ Bu nedenle iktidarı herhangi bir siyasi, ekonomik, kültürel tekillik olarak değil, tüm bunları içeren toplumsal bir bütünlük içindeki etkileşimler bağlamında ele alacağız.

İktidarın varlığı ilişki temellidir. İlişki içinse, en azından iki öznenin/kişinin birbiriyle etkileşimde bulunması gerekir. Etkileşimle oluşan ilişkide "iktidar" belirleyici özellik olarak ortaya çıkar ve - iki kişi arasındaki - bireysel iktidarı oluşturur. Toplumsal iktidar ilişkilerinde de etkileşimlerin belirleyici özellikleri ön plandadır; yani toplumsal iktidarın oluşumu, etkileşim sürecinde belirlenir. Bu nedenle "toplumsal iktidar, gruplar, sınıflar ya da öbür toplumsal oluşumlar arasındaki ya da toplumsal üyeler olarak kişiler arasındaki ilişkinin bir özelliği"²⁵⁹ olarak betimlenebilir.

Van Dijk iktidar çözümlemesinde; "A'nın gerçek ya da potansiyel eylemleri B'nin üzerinde toplumsal denetim uyguladığı vakit, A grubunun (ya da üyelerinin), B grubu (ya da üyeleri) üzerinde iktidar sahibi olduğu"²⁶⁰ görüşünü ileri sürer. Bir başka deyişle A'nın iktidarı, B'nin eylem özgürlüğünü sınırlandırmış olur. Bu özgürlüğü sınırlandırma gücü, yani A'nın B üzerindeki iktidarı; A'nın, B'nin - eylemlerinin arzularının, isteklerinin kısaca tüm bilişsel koşulları - üzerinde denetime sahip olmasının sonucudur. Bilişsel koşulların denetlenmesi ise toplumsal iktidarın insanların zihinleri dolayısıyla işlediğinin göstergesidir. Yani toplumsal iktidar, zihinsel denetimleri içerir. İnsanlar eylemlerini planlamak ve uygulamak için zorunlu enfomasyona ve kanaatlara gereksinim duyarlar. Bu enfomasyonlar ve kanaatlar, insanların önüne ikna yoluyla çıkarlar - herhangi bir zorla kabul ettirme söz konusu değildir - ve öbür söylemsel iletişim biçimleriyle uygulanırlar.²⁶¹

²⁵⁸ Bkz.(5), Akay, s. 83 -84.

²⁵⁹ Teun A. Van Dijk, "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", *Medya, İktidar, İdeoloji*, Der. Ve Çev. Mehmet Küçük, Ark Yayınevi, Ankara, 1994, s. 272.

²⁶⁰ A.g.m., s. 272.

²⁶¹ A.g.m., s. 273.

19. Yüzyılın bağdaşık toplum ütopyasını hatırladığımızda; suçlular modern hapisanelerde cezalandırılırken, onların dışında kalan suç işlemeye yönelebilecekler sürekli göz altında tutuluyor ve suç işlemelerini önlemek için eğitilmeye çalışılıyor. O dönemde eğitim kurumlarının güncelleşmesinin, yaygınlaşmasının altında bu ilke önemli yer tutar. Bu bağlamda toplumun disiplin altına alınmasında iletişim ve iletişimsel akıl ön plana çıkmaktadır. Böylece, disiplin normlarının dağıtımı ve her şeyin her şey ile iletişime girmesi, olmazsa olmaz bir toplumsal koşul olarak dayatılır ve kabul edilir.²⁶² İletişim toplumunu ve bireyin iletişimini denetim altında tutan görünmez iktidarın oluşumunu, Foucault'ya gönderimde bulunarak Akay şöyle anlatır:

*"Foucault'nun sık sık üzerinde durduğu gibi hapisane modern toplumun bir mikro kozmosu olarak birey üretmekteydi. İktidarlar kendilerine alet olarak bireyi alıyor, aynı zamanda da onları nesnelleştiriyordu. Normlar ise bu bireyselleşenlerin arasındaki iletişimi sağlamakla yükümlüydü. Grup, birey olarak nesnelleştiriliğinde norm bir referans sistemi oluyordu(...). Bu modern toplumların sistemi artık merkezi iktidarlara ihtiyaç duymaksızın, kurumlaşan bir "demokratik" iktidar modelini geliştirmiş olur; Çünkü; artık, burada, hiyerarşik olarak aşağı-yukarı ilişkisi yerine yatay geçişli-transversal bir iktidar biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Yani egemen kralın yerini alan kişi değil, bir magma yığındır. Bu anlamda da kimin gördüğü görünmez hale gelir. Görünmezlerin iktidarı baş gösterir."*²⁶³

"Görünmezlerin iktidarı" gerçek dışı - soyut bir olguyu, oluşumu tanımlıyormuş gibi algılanabilir. Gerçekten de iktidar alanı ve gücü elinde tutanlar, sanki hem vardır hem de yoktur. İlişkilerdeki etkileşimlerin değişkenliği, akışkanlığı onun - iktidar(lar)ın -, nerede, nasıl ortaya çıktığını belirsizleştiriyor. İktidar(lar)ın alanı ve gücü elinde tutanların varlığı, ancak etkileşim sürecinde fark edilip, somut olarak algılanabiliyor. Bourdieu, çıkar gütmeyen bir edim olabilir mi? sorusuyla ilişki sürecinin dolayısıyla da etkileşimin "çıkar" kavramı üzerine temel-

²⁶² Bkz.(5), Akay, s. 102.

²⁶³ A.g.e., s. 103.

lendiğine dikkati çekmiştir.²⁶⁴ Bu noktada Nietzsche'yi hatırlayalım: Bedenler, içinde bulunduğu mekanda herşeye hakim olma isteğiyle - güç istenciyle - önlerine çıkan her şeyi silip süpürüyorlar ancak aynı çabayı gösteren başkalarıyla karşılaşınca, onlarla uyuşarak iktidarı paylaşma yoluna gidiyorlar.

"Çıkar" kavramının iktidar oluşumundaki önemini ortaya koyan Bourdieu, "*illusio*" ve "*libido*" kavramlarını bu kavramın yerine kullanırken, iktidar alanlarındaki aktörler arası ilişkilere daha geniş bir bakış açısı getirmiştir. Toplumsal uzam içindeki tüm yapıp etmeleri, en geniş anlamıyla "oyun" olarak ele alan Bourdieu, Huizinga'ya gönderimde bulunarak '*illusio*'yu kendini oyuna vermek, oyuna dahil olmak, oyunu ciddiye almak anlamında "yatırım" olarak tanımlar. Bu çerçevede *illusio*; oyuna yoğunlaşmak, oyun tarafından ele geçirilmek - ondan olmak - ve oyuna, oynamaya değecek denli önem vermektir yani oyunu tüm koşullarıyla, ortaya çıkan hedefleriyle kabul etmektir:

*"Saint-Simon'da takke kavgasına ilişkin (kim önce selam vermeli?) parçayı okuduğunuzda, eğer bir saray toplumunda doğmamışsanız, bir saray adamı habitus'unüz yoksa ve eğer kafanızda, oyunda mevcut olan yapıları taşıyorsanız, bu çatışma size boş ve gülünç gelir. Eğer tersine, oyun oynadığınız dünyanın yapılarına uygun olarak yapılanmış bir zihniyetiniz varsa, herşey sizin için apaçıktır ve oyun oynanmaya değer mi gibi bir soru aklınıza gelmez."*²⁶⁵

Bu bağlamda *illusio*'da taraf olma belirleyici bir niteliktir; böylece rekabet aracılığıyla oyun içindeki hedefleri yönelme yani hedefler kabul edip, onlara ulaşmaya çalışma kendiliğinden oluşur. Bourdieu'nün '*illusio*'yu zihinsel yapılarla, toplumsal uzamdaki nesnel yapılar arasındaki ilişki sonucunda ortaya çıkan bir oyunla, bizim aramızda kurulmuş fantastik bir ilişki olarak değerlendirmesi; çıkar, oyuna önem verme ve oyunun anlamı arasındaki bağıntıyı öne çıkartıyor: "Sizin için önemli olan oyunların, önemli ve ilginç olduğunu düşünürsünüz, çünkü bunlar sizin kafanıza, bedeninize, oyunun anlamı olarak adlan-

²⁶⁴ Bkz.(8), Bourdieu, s. 145 -146.

²⁶⁵ A.g.e., s. 148 -149.

dırılan şey tarafından dayatılmış ve ithal edilmiştir."²⁶⁶ Ancak 'oyunun anlamı' denilen şeyin yine oyuna katılanların eylemleriyle oluştuğu göz ardı edilmemelidir. Şöyle ki; alan içinde karşıt konumda bulunanlar veya karşıtmış gibi duran eyleyiciler arasında - alana önemini kazandıran hedefler bağlamında - savaşım vermeye değecek değerler olduğu konusunda, görünmez bir anlaşma vardır. Karşıt konumda bulunanlar - rakipler - bu düşünce çerçevesinde adeta suç ortaklığı yaparlar; en azından aralarındaki mücadeleyi sıcak tutup, anlaşmazlık konusunda anlaşırılar.²⁶⁷

Bourdieu, "alan" kavramı ve alanın işlerliğinin hem koşulu hem de ürünü olarak değerlendirdiği *illusio* sözcüğü yerine "*libido*" sözcüğünün de kullanılabileceğini öne sürer: "Ne kadar alan varsa o kadar *libido* türü vardır" derken, ona göre farklılaşmamış bir itki olan biyolojik *libido*'yu toplumsal *libido*'ya dönüştüren şey, itkileri özgül çıkarlara dönüştüren şeydir. Bu özgül çıkarlar, toplumsal uzamdaki nesnel farklılıkları ortaya çıkartabilecek biçimde oluşmuş toplumsal eyleyicilerin, toplumsal çıkarlarıdır.²⁶⁸

*"Oyunla iyice denkleşmiş eyleyiciler oyun tarafından ele geçirilmiştir ve bu durum, o oyunu ne denli iyi denetliyorsa, o denli daha belirgindir. Örneğin, bir oyun içinde doğmuş olmanın ayrıcalıklarından biri de insanda oyun duygusu olduğundan dolayı, alaycılığa gerek duymamasıdır; iyi bir tenisçi gibi top neredeyse orada değil, nereye düşecekse orada yer alınır; kâr nerede ise orada değil, nerede bulunacaksa orada yer alınır. Yeni türlere, yeni bilgi alanlarına, yeni konulara, vb. doğru gitmemizde etkili olan yeni dönüşler birer katılım (conversion) olarak yaşanır."*²⁶⁹

Van Dijk ise bu yaklaşıma koşul olarak, toplumsal denetimin uygulanmasında, söylemin üretilmesinin ve denetiminin önemine dikkati çeker ve kimin, hangi durumda ne söyleyip, yazabileceğini ve de çeşitli söylem biçimleriyle türlerine ya da

²⁶⁶ A.g.e., s. 149.

²⁶⁷ A.g.e., s. 150.

²⁶⁸ A.g.e., s. 150-151.

²⁶⁹ A.g.e., s. 151.

söylemin üretim araçlarına erişme olanağına kimlerin sahip olduğunu sorgular:

*"İnsanlar daha güçsüz oldukları sürece çeşitli metin ya da konuşma biçimlerine daha az erişme imkanına sahip olurlar. Nihayi olarak, güçsüz olanların söyleyebilecekleri hiçbir şeyi, konuşacakları hiçbir kimseleri yoktur(..) ya da daha güçlü olanlar konuşturlarken sessiz kalmaları gerekir(..). Karakolda, mahkemede, dersliklerde ya da toplumsal bürokrasinin öbür kurumlarında kendilerinden istenildiği gibi ya da öyle yapılması emredildiği zaman konuşmaları ya da enformasyon vermele-ri beklenir. Çoğu biçimsel, kamusal ya da basılı söylem tipleri açısından (kütle iletişim araçlarına ait söylem tipleri dahil), daha güçsüz olanlar sıklıkla yalnızca alımlayan konumundadır- lar."*²⁷⁰

İktidar, söylemin içinde yer alıp söylemle gizlenirken, aynı zamanda söylemin gerisinde toplumsal bir güç olarak da dikkati çeker. Bu bağlamda iktidar ve söylem arasında yakın bir ilişki vardır: "Söylem sınıf, grup ya da kurumun ve bunların göreceli konumunun ya da üyelerinin statüsünün sahip olduğu iktidarın dolaysız tezahürüdür."²⁷¹ Başka bir deyişle söylem türlerinin, içeriklerinin ve biçemlerinin çeşitliliğine koşut, bunlara erişme derecelerinin farklılığı nedeniyle, iktidar dolaysız olarak uygulanır ve dışa vurulur. Bu dışa vurum iktidarın denetim gücü, - söylemin yeniden üretimi, eklemlenmesi, dağıtımı ve etkinliği - kapsama alanı bağlamında irdelenebilir. Örneğin kütle medyası örgütleri ve onların sahipleri, söylemin finansal ve teknolojik üretim koşullarını - gazete, televizyon, basım yayın işleri yoluyla - kontrol ederken, aynı zamanda telekomünikasyon ve bilgisayar endüstrilerini denetlerler.²⁷² Türk medyası başta Doğan ve Bilgin grupları olmak üzere bir kaç grubun kontrolündedir. Arhan - Demirel - Hozatlı vd. göre; Nisan 1997 döneminde günlük gazetelerin net satışlarının % 49'u Aydın Doğan grubu tarafından gerçekleştirilirken, geri kalan %51 ise Dinç Bilgin-Sabah, Enver Ören-İhlas, Ilıcak Ailesi-Akşam ve diğer kü-

²⁷⁰ Bkz.(259), Küçük, s. 275.

²⁷¹ A.g.e., s. 276.

²⁷² A.g.e., s.276.

çük gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. ²⁷³ Bu yazarlara göre Türk mediasındaki tekelleşme :

"(...) 1980 sonrası, 'Özallı Yıllar'da arttı (...). Medya, 1990 öncesi, Aydın Doğan ve Dinç Bilgin'in girişimleri, 1990'lı yıllarda da hızla büyüyen, 'İhlas' patentli Enver Ören, Rumeli Holding ve Star'lı Cem Uzan, Showe ve CİNE 5'li Erol Aksoy ile tekelleşme sürecini yan kuruluşları ile geliştirerek devam etti." ²⁷⁴

Bu gruplar reklam, turizm, bankacılık, pazarlamacılık - hatta - inşaat sektörlerinde de örgütlenerek, bu alanlarla medya bağlamında kendilerine geniş bir denetim alanı yaratmışlardır. Doğan grubunda 101 gazete ve dergi, 58 şirket, bir televizyon ve bir banka bulunurken, Bilgin grubunda bir televizyon, üç haber ajansı ve 40 gazete ve dergi bulunmaktadır. ²⁷⁵ Farklı alanlardaki ilişkilerle oluşturulan denetleme düzeneğini Van Dijk şöyle özetliyor:

"Reklama bağımlı olan özel mülkiyet yoluyla işleyen medya açısından işleyen bu dolaylı denetim aynı zamanda büyük şirketler tarafından ve hatta medyanın bağımlı olduğu enformasyonu düzenli olarak sağlayan önde gelen (çoğunlukla kurumsal) haber aktörleri tarafından uygulanabilir. Bu aynı iktidar grupları özellikle kitle medyası söyleminin çeşitli dağılım tarzlarını denetleyebilirler ve bundan dolayı kamusal metin ve konuşmanın tesir tarzlarını da kısmen denetleyebilirler." ²⁷⁶

Van Dijk'ın Bourdieu'ye göndermede bulunarak 'sembolik seçkinler' olarak nitelediği - göreceli olarak kültürel sermaye zenginleri - gazeteciler, yazarlar, sanatçılar, yönetmenler, akademisyenler, eklemlenmenin üretim biçimini denetlerler. Bu gruplar, kendi alanlarındaki söylemlerin ne tür olacağına karar vermede göreceli de olsa özgürdürler. Bu, onların iktidarının göstergesidir. Söylemin biçiminde ve sunumunda belirleyici olan, kamuoyunda gündem yaratabilen bu gruplar, enformasyonun biçimini ve yoğunluğunu düzenleyebilir; bu özellikleri

²⁷³ F. Arhan - T. Demirel - U. Hozatlı, vd., *Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 120.

²⁷⁴ A.g.e., s. 121.

²⁷⁵ Akit gazetesi, 9 Mayıs 1999.

²⁷⁶ Bkz.(259), Küçük, s. 276.

kullanarak kamusal bilginin, inançların, tutumların, normların, ahlakın ve ideolojilerin üreticisi konumuna gelebilirler.²⁷⁷ Seçkinler, genellikle özel şirketler veya devlet şirketlerinde çalıştıklarından, ürettikleri söylemlerdeki ideoloji, kendilerine ücret ödeyenlerin ideolojileri ile yakındır. Onların bu bağımlılıkları, özellikle kitle medyasının omurgasını oluşturan "ifade özgürlüğü" yaklaşımı ile mesleki normlar, toplumsal değerler veya yasalar çerçevesinde gözlerden uzak tutulur²⁷⁸

İktidar Oluşumunda Kitle İletişim Araçları

İletişimin her türlü, içinde bulunulan dönemin koşulları içinde geçerli olan değerlerin etkinliğinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda günümüz dünyasında bilginin güç olarak değerlendirilmesinde, iletişim kanallarındaki teknolojik gelişimin çok hızlı ve çok yönlü olarak uzaydan dolayımlanan yayılımı ile gerçekleşmesi, belirleyici etken olmuştur. Eş deyişle bilgiye akışkan bir özellik kazandıran kitle iletişim araçlarının gelişimi, toplumsal değişim ve dönüşümlerde her zaman başat konumda olmuştur. Kitle iletişim araçları bu özelliği nedeni ile iktidar oluşumlarında ve iktidarlara karşı gelişen direniş oluşumlarında aynı zamanda yer alabilmiştir. Bu anlamda iktidara akışkanlık özelliğini kazandıran kitle iletişim araçlarıdır. Kısaca iletişim olmadan etkileşim olmadığı gibi, iktidarın varlığından da söz edilemez.²⁷⁹

İktidar odaklarının kitle iletişim araçları ile eklemelenen evrensel yapısı, spor dünyasında da yönlendirici, biçimlendirici özelliği ile etken bir konumda yer almaktadır. Yani kitlesel üretim, kitlesel dağıtım, kitlesel ulaşım kısaca kitlesel iletişim spor dünyasının günümüzdeki anlamını kazanmasında önemli bir etken olarak yer alırken, bu dünyadaki iktidar ve direniş odaklarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu düzeneğin Türkiye koşullarında da etkin biçimde işlediği gözlemlenebilir.

²⁷⁷ A.g.e., s. 276-277.

²⁷⁸ A.g.e., s. 277.

²⁷⁹ Bu noktada iktidarı hakim olanların iktidarı ve direnenlerin karşı iktidarı bağintısında çok yönlü düşünüyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında sporun ilk kez yer almaya başlaması - ilk spor yazısı 1890'lı yıllarda yayınlanmıştır - ²⁸⁰ ve İmparatorluğun yıkılıp, yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümlere koşut olarak Türk Spor Basını da kendine yer edinmiş, toplumsal gelişmelere koşut biçimde kendi iktidarını oluşturmuştur.

Günümüzde Türk Spor Basını, yarattığı gündemleri ve işlediği konularıyla tek bir kaynaktan yönetiliyormuş izlenimi veriyor. Çünkü yukarıda sözünü ettiğimiz Türk Medyası'nın iki dev grubu - Doğan Holding ve Sabah Yayıncılık Grubu - spor alanındaki iktidar söylemini üreten her türlü denetim düzeneklerini ellerinde tutmaktadır. Spor alanından yalnızca futbolun, büyük oranda bu grupların gazetelerinin, dergilerinin spor sayfalarında - özel spor gazetelerinde ve spor dergilerinde - ve televizyonlarının spor programlarında yer alması, "Futbol İktidarı"nın nasıl oluşturulduğunun izlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu iktidardan çıkarı olanlar - futbolcular, yöneticiler, spor basını çalışanlarının tümü, daha çok da futbol eleştirmenleri, spor malzemesi üreticileri, reklamcılar, siyasetçiler vb -. Futbolun kitleler tarafından - uygulanmasından çok, konuşularak kendi iktidarlarının yeniden üretilmesini, bir birleriyle girdikleri sıkı ilişkilerle sağlamaya çalışırlar. Öte yandan Türk medyasının tamamına yakını elinde bulunduran iki dev basın kuruluşunda çalışan "spor yazarları" bu grupların sahip olduğu çeşitli gazetelerde aynı anda yazmakta, - bir "spor yazarı"nın aynı hafta (3-4 gün), farklı gazetelerde futbol eleştiri/yorumları - TV'lerin spor programlarında yer almaktadırlar. Belki işletmecilik açısından, bir elemandan birden çok basın yayın organında yararlanmak sistemin mantığına uygundur. Ancak aynı insanların, doğal olarak aynı bakış açısını, farklı gazetelerde ve TV'lerde yansıtması, spor/futbol alanında tek düze içerikli ve sürekli yinelenen bir söylemi oluşturmaktadır. Haber ve yorumlar tek bir merkezden çıkmış gibidir.

²⁸⁰ Mithat Perin, "Türkiye'de Spor Gazeteciliği ve Haberciliğin Tarihi", *Spor Basını ve Basında Spor*, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları, No: 7, 1985, s. 7.

Uzaydan dolayımı kitle iletişim araçlarının gelişmişliği, herhangi bir izlencenin izleyicilerini toplu olarak avucunda tutabilir. Bu günün koşullarında bir futbol maçını, stadyumda en fazla iki yüz bin kişi - Brezilya'da Maracana stadında - izleyebilir; oysa aynı maç, televizyondan milyarlarca insana izlettirilebilir; yine milyonlarca insan yazılı basından aynı maç hakkında bilgi sahibi olabilir. Hangi araç kullanılırsa kullanılsın, hedef kitle²⁸¹ - ki spordan başka hiç bir gösteri bu denli büyük izleyiciyi bu denli sık toplayamıyor - bu alanın iktidar odaklarının etkisi altına girmektedir. Siyasetçiler maçlara gidip, hem stadyumda hem de TV'de görünerek "tüm vatandaşların" sempatisini kazanırlar, bir anlamda halka inmişler, halka karışmışlardır; bu sempati, siyasi gücün - popülist de olsa - sağlanmasında önemli bir yatırım sayılabilir. 1998 Dünya Futbol Şampiyonası'nda Fransız Cumhurbaşkanı Jack Chirac, boynunda mavi-beyaz-kırmızı renkli atkısı ile bir çok maçta yer almış ve heyecanlı maç izleyişiyle dikkati çekmiştir. Politikacıların maçlara gitmeseler de özellikle kazanılan başarılarda telgraf çekerek bunu kutlamaları ve bu telgrafların tüm haberlerde yer almasına sıklıkla tanık olunabilir. Öte yandan kulüp başkanlarının ve/veya kulüp yöneticilerinin, bu politikacılarla birlikte tribünlerde yan yana görülmeleri - göreceli de olsa - büyük bir güç ve saygınlık göstergesidir. Kişisel olarak özel yaşamda ya da iş yaşamında değil görüşmek, bir randevu almanın bile zor olduğu başbakanlarla, bakanlarla veya vali ve yüksek bürokratlarla, iki saat diz dize oturmak ancak futbolun bu gizemli dünyasında gerçekleşebilecek bir olasılıktır. Bir dönem (1958) Fenerbahçe kulübüne başkan-

²⁸¹ Futbol izleyicilerinin çoğunluğunun erkek olduğu bilinmektedir. Erkek-egemen toplumlarda genellikle de "azgelişmiş" ülkelerde, erkeğin izlediği maçın ailece izlenme zorunluluğunu dayatması, TV'den maç yayınlarının çok izlenmesinin nedenlerinden olabilir. Ancak güney Amerika ülkelerinin çoğunda, dans ve müzik gibi futbol da kadınların beğenileri arasında yer almaktadır. Avrupa ve Afrika ülkelerinde ise kadınların futbola olan ilgisi giderek artmaktadır; artık futbolda, ulusal ligler ile birlikte kadınlar arası Avrupa ve Dünya Futbol Şampiyonaları düzenlenmektedir. Dünya nüfusunun yarıya yakınıni oluşturan kadınlar, erkek egemenler tarafından yeniden keşfedilip, futbol dünyasına kabul edilmektedir; ancak bu kabul edişte, kadın nüfusunun yoğunluğunun ve onların, geleceğin futbol aktörleri çocuklar üzerindeki etkilerinin, potansiyel "müşteri"bağlamında değerlendirildiği gözardı edilmemelidir.

lık yapan Agah Erozan çarpıcı açıklaması ile bu koltuğun gücünü - siyasetçiler bağlamında - gözler önüne seriyor:

*"Beni, Fatih'in ve Kartal'ın kaymakamı olarak 'Topal Agah' diye yüz kişi tanırды. Mebus oldum, beş yüz kişi tanıdı. Meclis reis vekili oldum, meclisin iç tüzüğünü ezberledim, bu sefer bana 'Hafız Agah' dediler, beni bin kişi tanıdı. Fenerbahçe'ye başkan oldum, tuvaletten çıkarken bile resmimi çektiler, şimdi beni bütün Türkiye tanıyor. İnsan kendisinin reklamını yapmak istiyorsa, bir yolunu bulup Fenerbahçe'ye başkan olmalı. Türkiye'de tanınmak ne imiş, ben Fenerbahçe'ye başkan olunca öğrendim"*²⁸²

Futbolun izler kitlesi, reklam sektörü için başka hiçbir zaman ve hiçbir yerde ulaşamayacak büyüklükte bir alan oluşturmaktadır. Futbol-spor organizasyonlarına katkıda bulunan sponsorların daha çok ürün tanıtımlarını gerçekleştirmek, hedef kitlelerini genişletmek gibi amaçları olduğu - EfesPilsen, Marlboro, Coca Cola örnekleriyle birinci bölümde- gösterilmişti. Bu nedenle sponsorlar da reklam sektörü ile birlikte değerlendirilebilir. Futbol takımları, futbolcular ve futbol stadyumları kısaca "futbol dünyası" görkemli bir vitrindir. Kapalı tribünlerin duvarlarından, oyun alanının kenarlarına konulan panolara; futbolcuların giydikleri formalardan, oyunun sonucunu bildiren elektronik dev ekranlara dek her şey reklamın vitrinidir. Maçların, antrenmanların TV'den gösterimi ile bu vitrin olabildiğince genişler. Spor gazetesi "Foto Maç"dan bir haber:

*"Galatasaray'ın idmanlarını yaptığı sahanın etrafında yer alan panoların birden bire değeri arttı. Sarı-Kırmızılıların sürekli olarak medya takibinde olduğunu fark eden reklam şirketleri 'Panolarımız her gün gazetelere ve TV'lere çıkıyor. Artık reklam için daha fazla ödemelisiniz' diyerek panolara zam yaptı."*²⁸³

Günümüzün "küreselleşme" politikalarına koşut biçimde vitrini "dünya kadar" genişletmek olasıdır. Özellikle uluslararası

²⁸² Bkz.(124), Doğan, s. 88-89.

²⁸³ Foto Maç gazetesi, 9 Temmuz 1999.

karşılaşmalarda, konuk ekibin ülkesinin reklam panoları²⁸⁴ alana yakın bölgede olup; bu, Dünya Futbol Federasyonları Birliği FİFA'nın talimatıyla kural haline getirilmiştir. Görüldüğü gibi futbolun giderek, uygulanan değil izlenen bir oyun olarak kamuoyuna sunulmasında, teknolojinin ve ona sahip olanların belirleyiciliğinin önemi büyüktür. İzlenenin çekici duruma getirilebilmesi için çeşitli kültürel motiflerden - en çok da müzikten - yararlanılır. Türk Futbolu'nun "Üç büyükleri" sezon açılış törenlerinde İbrahim Tatlıses, Emrah, Mahsun Kırmızıgül, İbrahim Erkal ve Çoşkun Sabah gibi arabesk müziğin "ilahları"na konserler verdirip, taraftarlarına "eğlenceli bir futbol izlencesi" sunarlar. "Arabesk eğlence"nin futbol alanında yoğun biçimde kullanılması,²⁸⁵ kentin toplumsal uzamının niteliği ile doğrudan ilgilidir.

Bu bölümün başında "futbol iktidarı"nın yer aldığı toplumsal uzamın nasıl bir zeminde oluştuğunu incelerken, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda, sanayileşme hedefine yöneldiğini ama bunu tam gerçekleştiremediği için sanayileşmeye dayalı modern kentleşme yerine, çarpık bir kentleşme sürecinin yaşandığını ve çarpık kentleşme sürecinde kentlerin gecekondu-kentlerine dönüşüp, Arabesk bir kültürü ortaya çıkardığına dikkati çekmiştik. Kent nüfusunun %70'e yakınının gecekondu-larda oturması ve kent nüfusunda belirleyici bir ağırlığa sahip olması, arabesk kültürle kent kültürünün etkileşimiyle sonuçlanmış ve ortaya "göçmen-ürben" kültürü denilebilecek bir sentez çıkmıştır. Toplumsal iktidarın denetleme düzenekleri, iktidarın akışkan ve her biçime girebilen şekilsiz, yapısal/işlevsel özelliklerini, bu yeni yaşam biçimine uydurmaktadır. Örneğin İstanbul'da "üç büyükler"ın maçlarında, stadyumlarda çoğunlukla günün moda arabesk müzik parçaları çalınır ve taraftarla-

²⁸⁴ Reklam panoları da teknolojinin gücüyle etkinleştirilmiştir. Geçmişteki sabit panoların yerine artık belli bir süre sonra kendiliğinden değişen elektronik, hareketli panolar vardır ve çok sayıda ürünün reklamına olanak sağlamaktadır.

²⁸⁵ Maçların oynandığı stadyumların çevrelerinde yer alan bayrak-forma satıcıları, köfteciiler, kaset satıcıları, gezici çay satıcıları, mevsimine göre meyve satıcıları ve stat yakınlarındaki apartman bahçelerine dek otopark hizmeti veren değnekçiler, "göçmen-ürben"ın yarattığı informal işler olarak dikkati çekmektedir.

rın dışarıda yoğun olarak - kendi mekanlarında - yaşadığı atmosfer, stadyum içinde de oluşturulur. Taraftarlar bu atmosferi - kentte yaşamının dayattığı zorunlulukların²⁸⁶ baskısını duymadan - doya doya yaşarlar; her türlü tepkilerini avaz avaz gösterirler; örneğin şarkıların sözlerini biraz değiştirerek kendi takımlarının şarkısı yapıp, varlıklarını o takımın taraftarı olarak haykırırlar. Günümüzün ünlü arabesk şarkıcısı Alişan'ın "Var ya" şarkısının sözleri; Adını dağlara yazarım var ya, gözümü kırpmam yakarım var ya, aşkına ömrümü adarım var ya ; değiştirilip, var ya tekrarlarının yerine "Cim-Bom", "Kartal" konmuştur. Futbolun yarattığı bu "olağanüstü" atmosferde onlara doğrudan dayatılan bir kent kültürü yoktur. Bu noktada kent kültürünün spor-futbol dolayısıyla - centilmen/sportmen seyirci söylemleriyle - üstü örtülü biçimde dayatılması söz konusuysa da, taraftar olmak bu dayatmaları gözardı etmeye ve direnme oluşturmaya olanak sağlayabilmektedir.

Çoğunlukla küfürlü/sözel şiddete dayanan taraftar desteği, "spor yazarı" kimliğinde, ancak ilgileri tek bir futbol takımıyla sınırlı kalan futbol eleştirmenlerinin, "bu taraftara yazıktır, günahtır" gibi popülist yaklaşımlarıyla, üstü örtülü biçimde - tribünlerdeki gerilim - sıcak tutulur. Yapılan maç eleştirilerinin ve futbol yorumlarının genellikle tribündeki taraftarın bakış açısından özellikle kullanılan dil bağlamında yapılması, "futbolun konuşturulması"nı desteklemektedir. TV'lerde ki 'tartışmalı pozisyonlar'ın tartışılması, olayın taraflarının futbolcu, hakem ve yöneticilerin karşı karşıya getirilip, biraz da kışkırtılarak tam bir gösteriye dönüştürülmesi de yine gelecek maça dek gündemi belirlemektedir. Bu durum öyle bir noktaya gelmiştir ki stadyuma maç izlemeye gidenler, karşılaşma daha bitmeden evlerine dönüp. TV karşısına oturmaktadırlar. TV'lerde ki tartışmaların ertesi günkü gazetelerde de sürdürülmesi, futbolun günlük konuşmalardaki yoğunluğunu arttırır. "Taraftarlık" kimliği bu düzenek içinde önemli bir yer tutar; yandaşı ol-

²⁸⁶ "Başka İstanbul yok!"denilerek kent kültürünün, kentsel yaşam biçiminin "göçmen-ürbenler"inkinden farklılığı, her fırsatta ; günlük gazetelerdeki karikatür ve yazılardan, tiyatro oyunları ve TV ile sinema filmlerine kadar "İnsanımızdan manzaralar"başlığı altında vurgulanır.

duğu takımla yoğun bir özdeşlik yaşayan insanlar, bu konuşmaları kolayca tartışma hatta saldırganlık düzeyine getirebilirler.

Futbolun bu denli konuşulması kendiliğinden gelişen, futbol sevgisine dayanan bir değişim gibi gözüküyor. Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği - kısa adı FİFA - spor evrenindeki pastanın büyük diliminin futbol olduğunun bilincinde, onu daha da çekici bir duruma getirmek için yıllardır büyük çaplı araştırmalara girmiştir. Özellikle teknolojik incelemelere ağırlık verilmiş, alandaki hareketlerin ekranlara "gerçek"ten yansıtılabilmesi için, topın içine konacak chiplerden - böylece futbolcuların topa her dokunuşunu evinizde duyabilirsiniz - hakemlerin başlarının arkalarında taşıyacakları minik kameralara değin yenilikler denenmiştir. Diğer yandan oyun kurallarında yapılacak değişikliklerle, basketboldeki gibi iki hakem kullanmak, taç atışlarının ayakla yapılması, kaleciye geri pasın kaldırılması gibi, oyunun hızlanması yolunda da bir takım önlemlere baş vuruluyor. Doğal olarak bu tür önlemlerden sonuç alınabilmesi, futbolun gündemde olmasıyla doğrudan ilişkilidir ve bunun için onun konuşulması gerekir. Türkiye Spor Yazarları Derneği İstanbul şubesinin 1998 yılının mayıs ayında gerçekleştirdiği - bizim de katıldığımız - "Eğitim Semineri"nde Hakem hocası Hilmi Ok FİFA'nın, "futbolun konuşTURULMASI" yönünde karar aldığını, bu çerçevede kendisinin de başkanı olduğu Türkiye Merkez Hakem Komitesi'nin, o güne dek hakemlerin maç eleştirilerine - izinsiz - yanıt vermelerini yasaklayan kararı kaldırdıklarını açıkladı. Artık hakemler, gözlemciler, futbolcular, yöneticiler hatta politikacılar, futbol maçları hakkında alabildiğince konuşuyorlar ve bunlar en küçük ayrıntısına dek yayınlanıyor. Bu bağlamda FİFA, Türkiye örneğinde futbolu konuşTURuyor ama Türkiye'nin kendine özgü özelliklerinin "konuşmanın" yaygınlığındaki etkisi gözardı edilmemelidir.

Bir futbol karşılaşmasının olmazsa olmaz öğelerinin başında hakemler gelir. Hakemsiz futbol oynanamaz. Maçın alandaki kesin otoritesi hakemdir, oyun kurallarının uygulanması onun çalacağı düdükle belirlenir ve maç sırasında bu kararları değiştirebilecek hiçbir kişi / kurum yoktur. Yanlış karar verdiklerinin farkına vardıklarında, otoritelerini sarsmamak için bu kararı

değiştirme yoluna gitmezler. Oyunu elinde tutan - bir düdükle başlatıp, bir düdükle durduran - bu iktidarı benliği ile özdeşleştirmek, hakemliği çekici kılan en önemli etkidir. Amatör/profesyonel futbolcu, teknik adam, akademik spor eğitimi alan lisans öğrencisi ve futbol izleyicisi olarak çeşitli rollerde hakemlerle olan ilişkilerimizden edindiğimiz deneyimlere dayanarak söyleyebiliriz, ki "güç bende" psikolojisi altında, bir çok insanın dayanamayacağı ağır baskılara karşı bir duruş vardır. Takım yandaşları maç ile ilgili beklentilerini karşılayamadıkları zaman öfkelerini hiç bir sorgulamaya gerek duymadan hakeme yöneltirler. Alandaki futbolcular kendi yetersizliklerinin nedenini el-kol hareketleriyle ya da bilinçli olarak - sözel sataşmalarla- kart görerek, hakemlere aktarırlar, yöneticiler ve teknik adamların önemli bir bölümü yenilgilerde hakem yanlışlarını öne çıkartırlar. Bütün bu yaklaşımları, bırakın profesyonel karşılaşmaları, sıradan amatör maçlardan sonra da izleyebilirsiniz. Yukarıda belirttiğimiz "güç bende" psikolojisinin daha hakem eğitimi sırasında verilmeye çalışıldığı deneyimlerimiz arasındadır. Akademik spor eğitimimiz sırasında aldığımız "Hakemlik"dersinde, o yılların hakem hocası Ertuğrul Dilek, yapılan işin ne denli önemli olduğunu anlatmak için şunları söylüyordu: "Çocuklar, düşünebiliyor musunuz? İnönü Stadındasınız ve kırk bin kişi sizin vereceğiniz karara bakıyor; düdüğü çaldığınızda bütün stat ayağa kalkıyor; bağırış çağırış ve siz orada tek başınıza dimdik ayaktasınız."

Acaba hakemlerin, 'futbolun alandaki iktidarının düdüğü, benim elimde, güç bende' yaklaşımını tribünlerdeki taraftar nasıl değerlendiriyor? Kozanoğlu: "(...), kimse alınmasın ama kimse inkar etmeye de kalkmasın, halk arasında hakem sözcüğünün çağrıştırdığı şey düdüğü, otorite filan değildi. Maalesef "i..e"sözcüğüydü"²⁸⁷ saptamasında bulunuyor Bu biraz abartılı bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Hakemlerin cinselliklerinin bu biçimde aşağılanması, erkek-egemen toplumun, baskat heteroseksüel cinsel seçimle kamufle edilmiş kültürünün yinelenmesidir. Öte yandan böylesi bir aşağılama hakemlerin

²⁸⁷ Can Kozanoğlu, *Türkiye'de Futbol "Bu Maçı Alıcaz!"*, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 61.

alandaki iktidarı temsil etmesine, aynı temsiliyete talip takım taraftarının, karşı iktidar oluşturma girişimi olarak yorumlanabilir. Bu noktada Nietzscheci yaklaşımdaki iktidar paylaşımından belki bire bir oranda söz edilemez. Ancak maç öncesi, hakemlerin futbolcularla birlikte alana ısınmaya çıkmaları sırasında, tribünler tarafından alkışlarla karşılanması, hakem ile iktidarı paylaşmasa da taraftarın, onu kendi yanına çekmeye çalışan "iş birliği" çağrısıdır. Artık herkes; taraftar tribünlerde, hakem alanda kendi iktidarını birbirlerinin çıkarlarına zarar vermeden yaşayabilir. Böylece çıkar paylaşımı, iktidarın çok başlı olmasına olanak sağlar.

Türkiye’de gazetelerin arkadan - spor sayfasından - başlanarak okunmasında, taraftar olarak takımla özdeşleşmiş olmanın payı büyüktür; çünkü bu sayfada ona (taraftara) ait bir şeyden söz edilmekte, haber verilmektedir. Bu haberler üzerine yapılan yorumlarda, insanlar büyük ölçüde kendi düşüncelerine rastlayabilmektedir. "Türkiye’de herkesin spor ve siyaset üzerine söyleyecekleri vardır" genel kanısı, daha çok spor için geçerli olabilir. Cumhuriyetin 75 yıllık tarihinde, 1960-1980 yılları arasında - on yılda bir, üç kez - askeri darbelerin olduğu hatırlanırsa, bunların halk üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin başında, siyaset yapmanın ve siyasetten konuşmanın kötü bir şey olduğu gelir; üstelik böyle bir şey yapmanın karşılığı - cezası - hapisshanele geçirilecek yıllarla yitirilmiş bir yaşam olabilir. Oysa futboldan, takımlardan konuşmanın böyle bir sakıncası yoktur, tersine içinde bulunduğunuz toplumdaki herkes tarafından ilgiyle dinlenir, takımınızla özdeşleşmeniz saygıyla karşılanır. Öte yandan gazetelerin birinci sayfaları genellikle siyasi iç - dış haberlerle kaplıdır ve ülke yönetimini ilgilendiren gelişmeleri ön plana çıkartır. Bu gelişmelerin günlük yaşama etkisinin zamanla bağlı olması yanında, gelişmeler üzerinde "milletin" seçimler dışında düşüncesine önem verilmemesi ve yukarıda değinilen siyaset ile ilgilenmenin yarattığı olumsuzluklar nedeniyle, insanların yaşamlarını ilgilendirse bile kendilerini oraya ait hissetmelerini güçleştirmektedir.

Spor basını için "Taraftar" kimliği o denli önemlidir ki tüm yayın politikası, bu "müşteri-taraftar" eğilimlerine göre saptanır.

Hürriyet Vakfı'nın 1985 yılında düzenlediği "Spor Basını Ve Başında Spor" seminerinde zamanın Gazeteciler Cemiyeti İkinci Başkanı, Türk Spor Yazarları Derneği Kurucularından ve eski Başkanı Necmi Tanyolaç sunduğu bildiriyle,²⁸⁸ İstanbul'daki Futbol İktidarı'nın nasıl oluştuğuna önemli bir açılım sağlıyor:

"İstanbul kulüplerinin büyük seyirci potansiyeline sahip olması 'Gazeteyi arkadan okuyan' bir kesimin önce oluşmasına sonra da yoğunlaşmasına neden olmuştur(...). Bu kesimden yararlanmak isteyen gazeteler, spor servislerini 'ticari amaçlı' düşünmeye zorlamıştır. Bu da basında kitle haberciliğini, kulüp haberciliğine terk eden bir yayın ilkesi getirmiştir. Çünkü hem kulüplerin taraftarlarını hem gazete okuyucusunu temsil eden bu kesim, gazetelerde kendi kulüplerini ilgilendiren haberleri görmek istemektedir(...). Üç büyük kulüp taraftarlarının nüfus artışıyla çoğalması(...), basının merkezinin İstanbul'da oluşu, kaliteli spor yazarlarının İstanbul'da yoğun olması(...), İstanbul haberlerinin spor sayfalarında aslan payını almasına sebep olmuştur(...) Konunun neresinden bakarsanız bakınız: Futbol seyircisinin, gazetelerin spor yayıncılığındaki yönetimi şekillendirdiğini göreceksiniz."

1950 sonrasında İstanbul'un, en çok ve en uzun zaman göç alan kent olduğu hatırlandığında, Tanyolaç'ın saptamaları önem kazanıyor: Cumhuriyet döneminin her zaman en kalabalık kenti olan İstanbul'da süreç içinde, spor alanındaki iktidarın futbolda odaklanıp sporu bir anlamda yutması, iktidar odakları - toplum yaşamındaki farklı güçlerin kimi zaman birlikte, kimi zaman da tek tek medyayla eklemlenerek oluşturdukları odaklar - ile direniş odakları - müşteri/taraftar - arasındaki iktidar oluşumunun toplumsal, ekonomik, siyasal olguları göz ardı etmeden İstanbul'da odaklaşması sonucunu doğurduğu söylenebilir.

Futbol oyununun demokratik bir yapıya sahip olması ve "eşitlik" kavramı üzerinde temellenmesi - bir örnek formalar, oyun kuralları ve tribünlerde "taraftar" kimliği altında tüm sos-

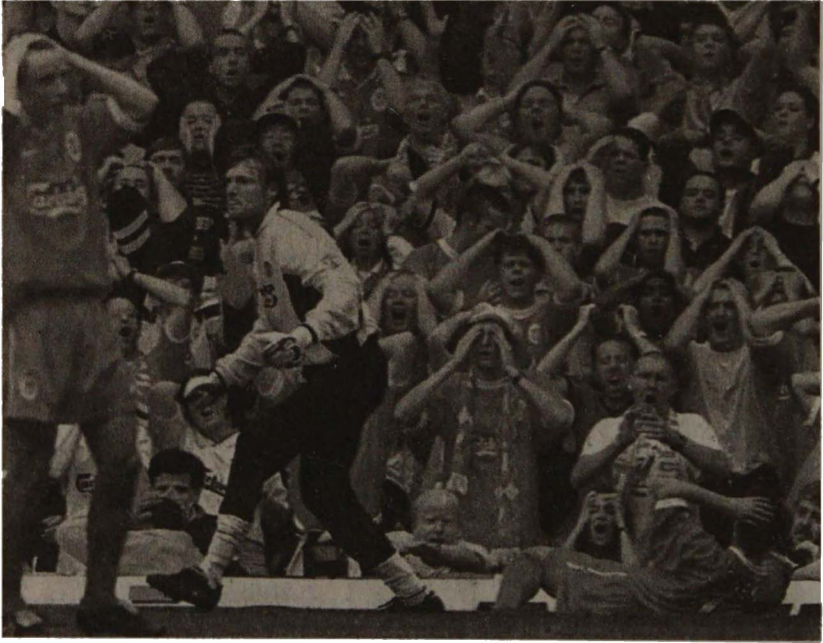
²⁸⁸ Necmi Tanyolaç, "Günümüz Türk spor Gazeteciliği ve Basının Durumu", *Spor Basını ve Başında Spor*, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları, No: 7, 1985, s. 17-22.

yal farklılıkların ortadan kalkması - kent kalabalıklarının bu oyuna yönelmesinde önemli etkindir. Ayrıca teknik olarak da toplumun her kesiminden, her türlü fiziksel yapıya sahip herkes futbol oynayabilir. Kısaca; şişman, uzun, kısa, zayıf, güçlü, hızlı gibi farklı fiziksel özelliklerine ve farklı toplumsal konumlarına karşın, insanlar bu oyunda "eşit" olarak yer alabilir. Basketbol, voleybol ve güreş gibi sporlarda özel fiziksel yeteneklere - uzun boylu olma, iyi sıçrama, güçlü ve hızlı olma gibi - gereksinim varsa da futbolda bu tür özellikler aranmaz. Bunun yanında, oyunun basit kuralları ve basit oynanabilme koşulları, diğer sporlar arasında futbola olan ilginin daha çok olmasının nedenlerindendir. Çünkü küçük bir odada bile iki sandalyeden kale oluşturup, futbol oynamak olasıdır; bir kibrit kutusu veya sıkıştırılmış bir avuç kağıt, top olarak kullanılabilir.

Futbolun dünya çapında ilgi görmesinde, demokratik yapıyla birlikte günlük yaşamla olan benzeşimi; "toplumdaki merkezi değerleri yoğunlaşmış biçimde görünür kılması"²⁸⁹nın önemi büyüktür. Eş deyişle bir futbol karşılaşmasında yaşam ilişkileri, yoğunlaştırılmış biçimdedir. Kazanıp kazanmadığınızı anlayabilmek için uzun süre beklemeye gerek yoktur; en geç karşılaşma sonrası sonuç öğrenilebilir. Bu gerilim ve heyecanın oluşma koşulları ile hedefleri, Bourdieu'nün "illusio" kavramı bağlamında - spor genelinde - yoğunlaşma ile ilintilendirilebilir. Yoğunlaşmanın oyuncu ve izleyici üzerindeki etkisi farklıymış gibi görünürse de, bu farklılık son çözümlemede birbiriyle örtüşerek özdeşleşme noktasını oluşturur. Yoğunlaşmanın oyuncu üzerinde yarattığı gerilim ve baskı onun başarımlar düzeyini etkileyeceğinden, alınacak sonuca etkisi bakımından - oyuncu için - büyük önem kazanır. Diğer yandan hedeflenen amaca ulaşmada, oyuncunun başarımlar düzeyinin çok sayıda etmene bağlı olması ve bu etmenlerin önceden hesaplanabilme zorluğu, "izleyici" için de büyük bir gerilim ve heyecan yaratır. İşte bu nokta; yani izleyici ile oyuncunun aynı gerilim/heyecan bağlamında bulunduğu an, özdeşleşmeyi ortaya çıkartır. Farklı konumda olan izleyici ve oyuncu, aynı sonucu istemeleri - çıkarları/illusio

²⁸⁹ Christian Bromberger, "Stadyumdaki Kent", bkz. (96), Horak-Reiter-Bora, s. 41.

- bağlamında, yaşadıkları gerilim ve heyecanın yoğunluğu ortamında özdeşleşirler.²⁹⁰ Aşağıdaki fotoğrafta, kaçan bir gol pozisyonu ardından, alandaki futbolcularla tribünlerdeki taraftarların tepkilerindeki - mimiklerine dek - benzerlik, özdeşliğin yoğunluğunu açıkça göstermektedir (Resim:6). Kurt ve Atayman sporcularla, izleyicilerin motivasyonlarının farklılığına dikkati çekerler. Sporcu motivasyonunda statü edinimi - ün sahibi olmak, para kazanmak ve yaşamını güvenceye almak - önemli bir etkenken; izleyici motivasyonunda, içinde bulunulan katmandaki toplumsal ve ekonomik etmenler ile bu etmenlerin yarattığı ruhsal durum belirleyicidir.²⁹¹

Resim 6: İngiltere Ligi'nde kaçan bir gol pozisyonu sonrası

Bu farklılıklar özdeşleşme sürecini etkilemez, tersine özdeşleşme, motivasyon - beklenti - farklılıklarını ortadan kaldırır.²⁹²

²⁹⁰ M. Kurt - V. Atayman - T. Kurultay, *Arenada Showe*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997, s. 73 -74.

²⁹¹ A.g.e., s. 74.

²⁹² A.g.e., s.74.

"Başarı" bu birlikteliğin temelidir ve "başarı, kazananın öteki karşısında ün sağlamasına olanak verir."²⁹³ Kazanarak - ötekine karşı - elde edilen üstünlük, oyunun sınırları ile belirli olsa da bu sınırların dışında, "genel" bir niteliğe dönüşür ve bu nedenle kazanmak, oyunu kazanmanın ötesinde saygınlık ve onur edinmek anlamını yüklenir; dahası kazanılan bireysel başarı, o kişinin ait olduğu gruba aktarılabilir.²⁹⁴

"Kazanmak", futbolda son derece teatral biçimde yer alır: "Mors tua, vita mea - sana ölüm, bana hayat"²⁹⁵

*"Huizinga'ya göre, rasyonelleşen, araçsal bir akla göre düzenlenen modern (kapitalist) dünyada, ölümüne ciddiye alınan oyun, oyun olma özelliğini yitirmiş bir olgudur. Modern spor karşılaşmaları oyunu 'işe' dönüştürmüş, seyircinin hazzına tabi kılmış ve bizzat seyirciyi de kör bir edilgenlik konumuna getirmiştir(...) Kazanma, zafer elde etme hırsı ön plana çıkmış, antrenörler oyuncular vahşi, seyircileri de kuduz fanatiklere dönüştürmüşlerdir"*²⁹⁶

İstanbul'da üç büyükler arasındaki "derbi" maçlarını izlemeye gelenlerin üzerinden çıkan döner bıçakları, kesici-delici aletler, taş ve sopalar taraftarların takım fanatikliğinin de ötesinde bir ruh hali geliştirdiklerini gösteriyor. Alınan polisiye önlemler sonucunda bu tür aletlerin stadyumlara girişi büyük ölçüde engellenmiştir; ancak maç içinde her hangi bir şeye kızan taraftarların kollarındaki saatlerini, ellerindeki cep telefonlarını hatta ayakkabılarını, alana - rakip futbolculara, hakeme - fırlattıkları hemen her "derbi"de gözlemlediğimiz durumlardır.

Fanatik isimli spor gazetesinin reklam filmi, basının tiraj uğruna futbolu, taraftarlık kimliğini ve geleneksel özellikleri nasıl kullandığını göstermesi bakımından önemlidir: Hamile bir kadının telaşla doğumevine yetiştiriliyor ve nur topu gibi bir oğlan çocuğu dünyaya geliyor; ama bebeğin pipisi - her filmde sırasıyla - sarı-kırmızı, sarı-lacivert ve siyah-beyaz renklerde. Er-

²⁹³ Johan Huizinga, *Homo Ludens*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbây, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 72.

²⁹⁴ A.g.e., s. 72.

²⁹⁵ Bkz.(96), Horak-Reiter-Bora, s. 41.

²⁹⁶ Bkz.(290), Kurt- Atayman- Kurultay, s. 126.

kek-egemen toplum yapımızda "erkek"doğmak ama F.B'li - G:S'li - BJK'li erkek olmanın ayrıcalığı, "Taraftar" kimliği altında bir kez daha vurgulanıyor. Yine aynı gazetenin bir başka reklam filmi: Orman içinde bir savaş alanı. Hava karanlık ve silah seslerinden, top gürlemelerinden tam bir savaş cehennemi içindeyiz. Bir asker yaralı arkadaşını güvenli bir yere taşımaya çalışıyor ama arkadaşı kollarında ölüyor ve siyah-beyaz fondaki şehit askerin künyesi kırmızı-beyaz renkli. Aynı anda yürekleri titreten tok bir ses; o bir fanatikti! Bu kez milliyetçi, kahraman erkek imajı işlenerek "Taraftarlık"kimliği gazetenin ismiyle birleştiriliyor. Böylece Huizinga'nın dediği gibi, taraftarı azgın bir fanatiğe dönüştürme pahasına, futbol "iş"e dönüştürülüyor.

Her ne pahasına olursa olsun "başarmak/kazanmak", alanda yer alan iktidara ortak aktörlerin eylemlerinde izlenebilir. Bu eylemlerin göçlerle kalabalıklaşan kentlerdeki yeni "göçmen-ürben" kültürünün yaşam biçimine koşutluğu dikkat çekicidir. TV'de bir banka reklamı; sıkı bir halı saha maçındayız. Karşılaşmanın hakemi boynuna pembe bir fular bağlamış ve konuşmalarıyla, hareketleriyle efemine bir tip izlenimi veriyor. Rakip kaleci bütün atakları başarıyla önlüyor. Ancak maçın "iş bilen" acar oyuncusu, kaleciye gol yemesi karşılığında "bankamız"da hesap açtırmayı teklif ediyor ve kaleci bu cazip teklife dayanamayıp golü yiyor. "Biz kazanıyoruz." Bu reklam filmi halk tarafından çok tuttu; özellikle efemine hakem, "erkek"toplumumuzu çok eğlendirdi. İlginç ve önemli olan; hakemler dahil, ne spor dünyasından ne eğitimcilerden ne de sivil toplum kuruluşlarından bir tepki geldi. Filmı yeniden izlersek; gerçek yaşamda da hakemlerin cinselliğinin özellikle bu biçimde - efemine oldukları vurgulanarak - aşağılanması bir anlamda TV'de meşrulaştırıldığı dikkati çekiyor. Öte yandan cinsel tercih "normali"nin salt heteroseksüellik olduğunun altı çiziliyor ve cinsel tercihlerdeki ayrımlar "erkeklik" temel alınıp, derinleştiriliyor. Filmin ana mesajına baktığımızda "Kazanmak", ama para kazanmak ön plana çıkıyor. Üstelik para kazanmak için genel ahlak normlarına uymayan her türlü ahlaksızlık-sahtekarlık, masum kurnazlıklar olarak işleniyor: Maçı kazanmak için kaleciye rüşvet teklif etmek ve para kazanmak

için kalecinin "şike"yapıp, maçı satması bir anlamda meşrulaştırılıyor. Bu çerçevede " Beden gücü, silah, deha(...), övünme, palavra, hakaret yardımıyla; (...) ve aldatmacaya başvurarak mücadele edilmektedir'diyen Huizinga'nın yorumu bizim örnek olayımızla örtüşüyor:

*"Bizim kavrayışımıza göre, hile ve aldatmacaya başvurulması, müsabakanın oyunsal karakterini bozar ve ortadan kaldırır. Çünkü oyunun özü, kurallarına uyulmasıdır. Ancak, arkaik kültür ile popüler zihniyet bu noktada bizim ahlaki yargılarımıza hak vermemektedir... Bir çok efsane kahramanı benzer hileler veya dışarıdan gelen yardımlar sayesinde zafer kazanmıştır. Pelops, Oenomaus'un arabacısına, dingillere balmumu çiviler koyması için rüşvet vermiştir. İason ve Theseus, Medeia ve Ariene'in yardımları sayesinde sınavlarından başarılı çıkmışlardır.. Mahabharata'da, Kaurava ailesi zar oyununu bir yutturmaca sayesinde kazanmıştır... Bütün bunlar deyim yerindeyse, kurnazlık yeni bir müsabaka teması ve oyunsal biçim haline gelmektedir..., sahte oyuncu oyun bozan değildir. Sahte oyuncu, oyunun kurallarına uyuyormuş gibi yapar ve maskesi düşene kadar oynar."*²⁹⁷

Oyunun aktörlerinin - ilgili banka, filmi hazırlayan reklam şirketi, bu filmi yayınlayan televizyon kanalı, spor dünyası ve sivil toplum örgütleri, izleyiciler vb. - oyunu kuralına göre oynamış gibi yapmalarına, Huizinga'nın deyişiyle sahtekarca oynamalarına karşın, onların maskesini düşürecek girişimlerin olmaması, sanki varmış gibi yapmalarına, gerçeklik ve meşruluk kazandırmaktadır.²⁹⁸ Filmin halk arasında kabul görmesi, aynı çerçeve içinde değerlendirilebilir: Göçmen/ürben kültürünün yaşandığı, kalabalık ve iş olanağı sınırlı kentlerde, insanların yarıttıkları informel sektöre karşı siyasi erkin yumuşak tutumu, yasa dışılıkların bir anlamda meşruluk zeminine dayandırılmasıdır.

²⁹⁷ Bkz.(293), Huizinga, s. 74.

²⁹⁸ Bu filme tek tepki, rüşvetin, spor özelinden yaşam geneline uzanan bir perspektifte meşrulaştırdığı yönünde, Radikal gazetesinden Onur Belge tarafından gösterilmiştir. Uzun süre ekranlarda yer alan film, genel - daha çokta geleneksel - ahlaka ters düşen içeriğine karşın, bunlar yokmuşçasına izlenmiş ve "komiklikler"i çok konuşulmuştur.

Futbolcular, özellikle de profesyonel olanlar - hangi ligde oynarlarsa oynasınlar - çoğunlukla büyük ilgi görürler. Oynadıkları kentin esnafı, yerel yöneticileri, siyasetçileri ve halk, maddi manevi her türlü desteği verip, her şeylerini paylaşırlar. Futbol takımı, kentin simgesidir; bu simge oynadığı maçlarda aldığı başarılı veya başarısız sonuçlarla, ülke genelinde kentin tanıtılmasına büyük katkıda bulunur. Özellikle İstanbul'un "üç büyükler"i ile yapılacak karşılaşmalar eğer iyi organize edilirse, görkemli bir tanıtım şölenine dönüşebilir. Çünkü bu ekipler, arkalarındaki kitle iletişim araçları -medya- ile birlikte futbol dünyasının zirvesini oluştururlar. "Oyun"un içinde yer alan kentliler - esnafından o ilin milletvekillerine dek herkes - bu bilinçle daha hava alanlarında, kestikleri kurbanlar ve yöresel danslarla, gelen "büyük" takıma ilgi gösterirler. Bu ilgi maç sonrası uğurlamaya dek büyük bir coşkuyla sürdürülür ve yöre insanının konukseverliği gösterilir. Bu konukseverlik günlerce gazete sayfalarında ve TV'lerin spor programlarında yer verilerek vurgulanır. Kimi zaman bu tür maçlarda tersi durumlara da rastlanır. Eğer takımın ligdeki durumu o "büyük"ten alacağı puanlara bağlıysa ve de bu gerçekleşmemişse, karşılamadaki coşku öfkeye dönüşebilir. Bu öfke beklentilerin karşılanamamasıyla ateşlenip, futbol iktidarının merkezi İstanbul'a başkaldırı biçiminde oluşurken, umutlar kenti İstanbul'dan uzak kalmanın kızgınlığına dönüşebilir. Bütün bu yaklaşımlar, Bourdieu'nün çıkar kavramı yerine kullandığı *illusio* sözcüğü bağlamında yani, oyun tarafından ele geçirilmek - ondan olmak - oyuna, oynamaya değecek denli önem vermek ve oyunu tüm hedefleriyle kabul etme çerçevesinde değerlendirilebilir.²⁹⁹ Bir başka deyişle, oyundaki toplumsal eyleycilerin - kentlilerin - toplumsal çıkarları futbol takımı bağlamında da ele alınabilir. Kent yaşamında bu kadar önemli işleve sahip takımlarda oynayan futbolcular, ister istemez bu savaşımın şövalyeleri rolünü üstlenirler ve kent halkı tarafından el üstünde tutulurlar. Bir anlamda kentin futbol takımı, yerel bağlılık ve dayanışma zihniyetini, kentin çıkarları çerçevesinde güçlendiren önemli bir et-kendir. Ancak futbolun iktidarını elinde bulunduran "üç büyük-

²⁹⁹ Bkz. (13), Bourdieu, s. 148-150.

ler" birer semt takımı olmalarına karşın, diğer tüm kent takımlarından daha farklı bir etkinliğe sahiptirler: Bu takımlarda yer alan futbolcular, kazandıkları paralarla, yaşam biçimleriyle, kısaca toplumsal statüleriyle - kültürel olmasa da ekonomik sermayeleriyle - ülke insanlarının büyük bölümü için özenilecek bir konumdadır. Onların bu kadar büyük ilgi görmelerinin nedenleri arasında yukarıda daha önce belirtildiği gibi, bu üç takımın ilk olmalarının getirdiği avantaj ile basında daha çok yer alma olanağı bulmaları ve uluslararası karşılaşmalardaki başarılarının, dönemin kitle iletişim araçlarında sıklıkla yurt düzeyinde duyurulması ve bunun paylaşılması sayılabilir. Dördüncü bölümde göstermeye çalıştığımız gibi futbolun Türkiye'ye geldiği ilk günlerden - Osmanlı'nın son günleri dahil - bu güne dek geçen uzun süreç, "üç büyük"lerin taraftar profilini, diğer kentlere taşıyacak denli genişletmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de futbol severlerin büyük bölümünün taraftarı olduğu, biri İstanbul'un "büyük"lerinden diğeri kendi yöresinin kent takımı olmak üzere iki takımı vardır.

İstanbul kulüplerinin büyük bir seyirci potansiyeli elde etmesi, basının da merkezi olan bu kentte medya patronlarının, spor servislerini ticari amaçlı düşünmeye zorlamış, bu nedenle spor basınında, kitle haberciliği yerine, kulüp haberciliği, öne çıkmıştır.³⁰⁰ Kulüp haberciliği yapılırken, özellikle bu kulüplerin yıldız futbolcularının özel yaşamları, daha çok izleyici - taraftar/müşteri - çekmesi nedeniyle, çoğu zaman futbolun önüne geçmiştir. Galatasaraylı futbolcu Hakan Şükür'ün evlilik törenleri, ayrılımları; eski Beşiktaşlı, yeni Fenerbahçeli futbolcu Alpay'ın eşi Cansel ile olan aile sorunları; yine Beşiktaşlı Oktay Dereli'nin takım arkadaşı Serdar'ın eski nişanlısıyla evlenmesi - ki bu ahlaki bir sorun olarak değerlendirilmiş - uzun süre televizyon programlarında ve gazete sayfalarında tartışılmıştır.

Futbolcuların özel yaşamlarının haber yapılmasının yanlış olduğu eleştirisi, genellikle "topluma mâl olmuş kimselerin 'özel yaşamı' olamayacağı, herkesin bu kişiler hakkında her türlü bilgiye ulaşma hakkı olduğu"savıyla karşılanır. Bu bağlamda taraftar-müşterinin kendi takımından haber alma / haber görme is-

³⁰⁰ Bkz.(288), Tanyolaç, s.17-18.

teği futbolun dışına çıkmış olsa da yerine getirilir. Bu ticari amaçlı düşüncede futbolcuların önemli bir rolü vardır. Yaptıkları her hareketin, söyledikleri her sözün manşetlerde yer alacağını bilen futbolcuların, basının üretmek istediği haberlere konu olmaktan kaçınmaması, oyunun kuralı haline gelmiştir. Bu nedenle onlar da özel yaşamlarını kamuya açmaktan kaçınmazlar, en "özel" sorunlarını basında tartışabilirler.

Özel televizyon kanallarının yayın yaşamına katılmasıyla birlikte yenilik, farklılık arayışları spor programlarında da sürdürülmüştür. Maç öncesi ve maç sonrası söyleşilerin yanında TeleVole adlı spor/magazin programı çok ilgi görmüştür. İlk yayınlandığı yıllarda futbolcuların üzerine kurgulanan bu programda onlara şarkılar söylettirilir, fıkralar anlatılır çoğunlukla da şarkıcı veya mankenlerle yaptıkları çapkınlıklar, günün moda arabesk müziği eşliğinde gösterilirdi. Bu programların izlenme rekorları kırması ve futbolcular tarafından da benimsenmesi öyle bir duruma geldi ki, kimi futbolcular futbolu bırakıp, televizyon sunuculuğuna soyundular; Çanakkale Dardanelspor'un Afrikalı oyuncusu Kompela, bunun örneğidir. Daha sonra TeleVole programlarında, kadın şarkıcıları yarı çıplak olarak son kasetlerindeki şarkıları seslendirirken gördük. Bir yandan da bu şarkıcılar nasıl tutkulu bir taraftar olduklarını gösteriyorlardı; örneğin 1997-1998 sezonunda arabesk/fantezi müzik türünün ünlü ismi Seda Sayan, televizyonda, Fenerbahçe'nin Galatasaray'a yenilmesi halinde uzun saçlarını kestireceği sözünü -bol şarkılı, türkülü görüntülerle - verir. Fenerbahçe'nin maçı yitirdiği o hafta hemen her gün ekranlarda, bu saç kesilme anının gösterileceği anons edilir. Bu haber, spor basını gibi magazin dergilerinde de yer alır. Seda Sayan sözünü "erkekçe" yerine getirirken, Fenerbahçe için saçlarının feda olabileceğini vurgular. Kadın şarkıcılara gösterilen bu ilginin yoğunluğu, cinsel meta olarak değerlendirilmeleri nedeniyle, düşmese de giderek farklı bir düzeye kaymıştır; erkek sanatçılara.

TeleVolelerde³⁰¹ ilginin futbolculardan çok şarkıcılara yö-

³⁰¹ Bu program önce kanal D'de yayınlanmış; ilgi görünce Showe TV, son olarak da Star televizyonu aynı adla ve formatla benzer bir program yapmıştır. Şu anda sunum ve içerik olarak birbirinin benzeri üç Televole programı yayınlanmaktadır.

neldiği nokta, spordan/futboldan uzaklaştığı izlenimini verebilir; ancak kulüp taraftarlığı ana konu olarak varlığını korumaktadır. Son dönemlerde erkek şarkıcıların öne çıkartılması, bir yandan erkek-egemen toplum yapısına sahip ülkemiz için var olanın yeniden üretimi olarak değerlendirilebilir. Ancak kadın ya da erkek, şarkıcıların tamamına yakınının arabesk müziğin sevilen isimleri olması ve bu isimlerin "en gerçek taraftar benim" tartışmaları ardında; yeni çıkan kasetlerinin tanıtımlarını amaçladıkları, en azından kişisel reklamlarını yaptırdıkları apaçık görülmektedir. Arabesk müzik sektörünün bu alanda kapladığı geniş alan - plak yapımcıları, video şirketleri ve onların yan kuruluşları - hatırlandığında, göçmen-ürben kültürünün hakim olduğu kentlerde bu reklamların, kişisel yararından çok farklı bir "özellliği" olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda popüler kültürün iki ürünü spor ve müziğin birlikte, iç içe sunulması, Rowe'un; "kültürel üretim yapılarının ve ilişkilerinin artan akışkanlığının, sermaye ve imajların hızlandırılmış hareketliliğinin aralıksız bir tarzda yeni popüler oluşumlar ve farklı bileşimler önerdiği"³⁰² düşüncesini olumluyor.

Sonuç

İstanbul kentinin üç takımı Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş, Türkiye geneline yayılmış taraftar profilleriyle ve bunlar üzerindeki etkinlikleriyle futbolun iktidarını paylaşmaktadırlar. Futbol İktidarı'nın paylaşılmasında bu üç kulüpten başka, bu dünyanın içinde ve dışında yer alan ekonomik, politik ve kültürel odakların var olduğunun izlerini sürerken; tüm bu odakların, toplumsal bir bütünlük içinde kimi zaman birbirlerini etkileyerek kimi zaman da birbirlerine eklemlenerek toplumsal yapıların oluşmasına koşut, kendi içlerinde de bir değişim, dönüşüm süreci geçirdiklerini göstermeye çalıştık. İncelememiz sırasında ulaştığımız sonuçlardan biri şudur: Spor genelinde futbolun iktidarının oluşmasındaki önemli etkenlerin başında bu oyunun, günümüz toplumlarında çok büyük kitleleri yakından ilgilendirmesi gelmektedir, ki teknolojik gelişmeleri çok hızlı biçimde uygulamaya sokan kitle iletişim araçları tarafından kit-

³⁰² Bkz.(49),Rowe, s. 35.

lesel ilgi sürekli olarak yinelenip, yeniden üretilerek sıcak tutulur. Bu nedenle kitlesel ilgi, yaşamın her döneminde etkin bir katılıma olanak vermesi bakımından kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Çocukluk döneminin oyunu, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinin vazgeçilmez haz edinme kaynaklarından birini oluşturmaktadır. İnsanlar, ait oldukları toplumsal sınıflar ne olursa olsun, futbol dünyasına etkin biçimde katılma olanağı bulabilmektedirler. Etkin katılım; bir yandan sporcu, izleyici, yönetici ya da futbolun diğer aktörleri olarak doğrudan, diğer yandan ise futbolla eklemlenen ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel olgular dolayısıyla gerçekleşmektedir.

Bilgi çağı olarak nitelenen günümüzde, kitle iletişim araçlarının toplumsal yaşam üzerindeki yönlendirici, biçimlendirici gücü, iktidar(lar)ın oluşmasında da başat bir rol oynamaktadır. Spor geneli içinde futbolun iktidarını oluşturan ya da oluşmasına olanak sağlayan kitle iletişim araçları, uzaydan dolaymlanan etkinlikleriyle ve yüksek ikna güçleriyle, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarla kolayca eklemlenerek her türlü iktidarın oluşmasında yapı taşı olma niteliğini sergilemektedir.

Kitle iletişim araçlarının futbol üzerindeki etkinliğinin evrensel nitelikleri Türkiye’de de görülmektedir ve futbolun iktidarının oluşmasında belirleyici niteliği gözardı edilemeyecek denli etkilidir, önemlidir. Futbolun emekleme dönemini yaşadığı cumhuriyetin ilk günlerinde, İstanbul’un "merkez" özelliği, basının bu kentte odaklaşması ile birlikte düşünüldüğünde; Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş takımlarının kurulan ilk futbol kulüpleri olması, sporun futbolla özdeşleştirilmesinde önemli bir etken olarak görülüyor. Öte yandan İstanbul’un hemen her dönem, kültür ve ekonomi merkezi olma özelliği, onu diğer kentlerin gözünde olağanüstü, ulaşılması güç, ama çekici bir düş konumuna getirmiştir. İstanbul’un coğrafi sınırlarının Avrupa ve Asya arasında köprü olması ise bu "düşler kenti" niteliğini iyice güçlendirmiş, kırdan - köyden kente göçün hedefi olmuştur.

Kalabalıklaşan kentler arasında İstanbul’un Türkiye genelinde özlemle algılanan kendine özgü Batı’lı konumu bağlamında ve Akay’ın "göçmen-ürben kültürü"olarak nitelediği katlan-

ma modeli içinde takım taraftarlığı, özellikle de Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş taraftarlığı, soluk alıcı direnme odakları olarak önemli bir konum özelliği gösteriyor. Bu özelliğin tarihsel süreç içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimine koşut biçimde ekonomik siyasal, kültürel ve toplumsal değişim-dönüşümlerle eklemlenerek varlığını oluşturup sürdürmesi, sporu futbolla özdeşleştirirken, İstanbul'u Futbol İktidarı'nın vitrini, "üç büyükler"i de bu vitrinin mankenleri olarak konumlandırmaktadır.

SONUÇ

İnsan bedeninin varlığı³⁰³ duygu, düşünce bütünlüğü içinde bilincin cisimleştiği bir nesne olarak, sosyolojinin içinde uzun zaman başat bir ilgi alanı olarak ele alınmadıysa da üstü kapalı merkezi konumunu korumuştur. Bedenin sosyolojide bu anlamda yeterince ele alınmamasını Emre Işık şöyle açıklıyor:

"Her şeyden önce klasik sosyologların, Marx, Durkheim, Weber ve Simmel gibi çoğunlukla ilgilendikleri sorun feodal toplumdan, endüstri toplumuna geçiş, başka terimlerle söylersek bir dayanışma biçiminden başka tür dayanışma biçimine geçiş(...), Avrupa'da oluşan büyük toplumsal dönüşümdür(...) Klasik sosyoloji, antropolojinin sorguladığı doğa/kültür ilişkisini sorunsallaştırmadığı gibi, genellikle, burada Marksizmi dışta tutarak, uzun tarihsel süreçleri de ele almamıştır(...). Evrimciliğe ve Darwinizme sıcak bakan tavrı olmadığı gibi, Comte ve Durkheim'in biyolojik analogileri dışında biyolojik açıklamaları da benimsememiştir. Weber 'davranış' ve 'eylem' arasındaki farkı ortaya koyarak, Marx ise Darwinciliği özünden reddederek yola çıkar. Sosyolojinin sorusu çok açıktır: Kentli, endüstrileşmiş toplumun, yabancılaşmış, anomik dünyasında insan nasıl varolacaktır?"³⁰⁴

Ancak bu soruda açıkça ortaya konan "uygar" dünyanın oluşmasında, insanın ontolojik olarak hiç mi etkisi yoktur? Bu noktada Norbert Elias, uygarlaşma sürecinde, birey davranışlarının farklılaşmasını ve dönüşümünü ortaya koyan çalışmalarında, Batı insanının fiziki görünümü ile davranış biçimleri arasında bir dönüşüm mantığı olduğunu vurgularken uygarlaşmayı, yeme içmeden uyumaya dek uzanan bir çerçevede, alışkanlıkla-

³⁰³ M. Merleau - Ponty'nin fenomenolojik anlayışında; "varlık, bölünmezcesine beden ve düşüncedir, yani hem bedendir hem de ruhtur. Düşünce hiçbir zaman duygusal köklerinden, bedenselliğinden kopmamıştır." Ali Akay, *Tekil Düşünce*, AFA Yayınları, İstanbul, 1991, s.31.

³⁰⁴ Bkz.(10), Işık, s. 126

rın farklılaşması süreci olarak ele alır; kısaca insanı, hem biyolojik bir varlık hem de toplumsal bir varlık olarak değerlendirir.³⁰⁵ Öte yandan Bourdieu'nün bedeni temel olarak ele alan habitus kuramı, özellikle son yirmi yıldaki beden sosyolojisi çalışmalarına yeni bakış açısı kazandırmıştır.³⁰⁶ Bourdieu'nün farklı sınıflar arasında farklı yaşam biçimlerinin oluşmasında, bedeni temel nokta olarak değerlendirmesi; toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkların, giyim kuşamdan beslenme alışkanlıklarına, sanattan spor tercihlerine dek bedende cisimleşen "beğeni" kaynaklı sınıf kültürü bağlamında ortaya çıkmasıdır.³⁰⁷ Bir başka deyişle toplumsal uzamdaki konumlar ile yaşam biçimleri uzamı, kişinin bedeni ile biçimlenir. Bu nedenle bedende cisimleşen habitus'u, toplumsal uzamdaki konumlarla bağlantılı olarak değerlendirmelidir. Bu düşünceler bağlamında bedenin, sosyoloji içinde önemli bir yer edinmesi, spor olgusunun bedene işlevsel olması ile eklemlendiğinde, spor sosyolojisinin - bir alt disiplin olarak varsayılsa da - diğer bilimsel disiplinler ile olan bağıntısını azaltmıyor. Tersine, Akay'ın Tekil düşünce olarak adlandırdığı, yapısalcılık sonrası Fransız düşüncesinin "çokluk" niteliği ile gerek sosyoloji içinde gerekse diğer disiplinlerle olan bağıntısında kapsamlı bir içerik kazanıyor; "(...) çünkü tekil düşünce kişinin tek olmadığını ve daima kolektif düzenlemelerin var olduğunu, bireysellik denilenin kişi olmaktan ayrı bir şey olduğunu, hiçbir bireyselliğin bağdaşık olamayacağını ve ayrışıklardan meydana geldiğini bize anlatmak istemektedir."³⁰⁸

Fransız yapısalcılık sonrası düşünürlerinden Gilles Deleuze, Felix Guattari ve Michel Foucault'nun bedene yaklaşımını ele almak, spor olgusunun bedene işlevsel niteliği nedeni ile, spor sosyolojisi içinde bedenin doğru biçimde konumlandırılıp, etkileşimlerini - kendi içinde ve toplumsal ilişkilerinde - sağlıklı irdelememize olanak sağlarken, farklı disiplinlerle olan bağıntısını ortaya koymaya yardımcı olabilir.

³⁰⁵ A.g.e., s. 130-137.

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre Bourdieu'nün *Pratik Nedenleri*, ve *Toplumbilim Sorunları* adlı kitapları, Çev. Hülya Tufan, Kesit yayıncılık, İstanbul.

³⁰⁷ Bkz.(8), Bourdieu, s. 173 -177.

³⁰⁸ Bkz.(303), Akay, s. 9.

Deleuze ve Guattari için bedenın kendisi ve her organı bir makinedir; yeme-makinesi, konuşma-makinesi, soluk alma-makinesi, anal-makine vb.; doğa ile insanın yok olduğu bu durumda, yalnızca birini diğeri içinde üreten makinelerle, onları birbirlerine bağlayan süreçler söz konusudur. Bu çerçevede; geride ne içerisi ve dışarısı ne de kendi ve kendi olmayan kalır. İnsan ve doğa sanki yok olmuştur; onların görelı bağımsız alanları üretim, dağıtım ve tüketim ortadan kalkmıştır.³⁰⁹ "Her şey üretimdir; üretimin üretimi, dağıtımın üretimi, tüketimin üretimi; aynı ve tek bir sürecin üretimidirler."³¹⁰ Bedenin nasıl tanımlanacağı sorusuna Deleuze: Hareket ve dinlenme ilişkisi ile partikülerinin hızları ve yavaşlıkları ile tanımlanır yanıtını vermiştir. Yani biçimler ve organik işlevler hızla bağlıdır. Bu da etkilme ile etkilene kapasitesidir.³¹¹

Deleuze'un arzulanan makineleri biyolojik çizgilerle biçimlenmesine karşın, beden görüşü hiç de biyolojik değildir; bunun da ötesinde "organsız beden"den söz etmektedir. Deleuze'un "organsız beden"den kastı bedenlerimizi, biyolojik örgütü yönünden tecrübe etmediğimiz, aslında bedenlerimizi o şekilde algılamamız gerektiğidir. Deleuze'un bedeni, yüzeyleri aracılığıyla bir yoğunluklar örüntüsü ile işaretlenmiş, dört şekilde yapılanmış olan, bir tür boş küre olarak algılanmaktadır. İlk olarak arzulanan makinelerin kendi nesnelerinin (anüs, göğüs, penis) karşılığı olan bedenlerin yüzeylerine figürler kayıtlıdır. Bu noktada Deleuze ve Guattari bu tür bütünlere yapılan libidinal yönelimin önemi noktasında Melanie Klein'la aynı görüştedirler. Ancak Klein'ın bu tür kateksisi, sembolik olarak ve Oidipus kompleksi temelinde algılamasını reddederler. Onun yerine bu tür nesnelere yapılan gerçek yönelimi savunurlar ki onlar daha sonra Oidipuslaştırmayı takip eden fallusmerkezciliği ve normalleşmeden arınmış bir cinselliği getireceklerdir. İkinci olarak, figürler beden üzerine dış dünyadan kaydedilmiştir. Bu nokta, şizodinamiklerin üçüncü unsuru olan "özne"nin işin içine girdiği noktadır. Oidipus üçgeni aracılığıyla oluşturulmuş bir-

³⁰⁹ Bkz.(4), Işık, s. 38.

³¹⁰ A.g.e., s. 38.

³¹¹ A.g.e., s. 38.

leşmiş öznenin karşısında, Deleuze ve Guattari psişik enerjinin yatırıldığı, belli sayıda gerçek ve tarihi öznelere seri olarak özdeşleşen bir "merkezsizleşmiş ego" öne sürer. Üçüncü yoğunluk bölgesi fantazmadır. Dördüncü ise duyu organlarının kendisidir. Deleuze bu bağlamda, histerik kişinin kendi bedenini algıladığı şekilde sanatla karşılaşmamız gerektiğini önerir. Bu da örneğin müzik dinlediğimiz zaman, kulağın şekil değiştirerek yalnızca duymakla kalmayıp, aynı zamanda gören ve hisseden çok işlevli bir organ halini alması gerektiği anlamındadır.³¹²

Foucault, Gabriel Tarde'ın geliştirdiği "mikro-sosyoloji yöntemi" inden etkilenmiş; özellikle tarih anlayışının ve toplumbilimsel çözümlemelerin dışarıda tuttuğu alanlara yönelmiştir. Mikrososyolojinin başlangıç noktası kabul edilen Tarde gibi küçük insanlar, küçük buluşlar ve küçük fikirler ile ilgilenmiştir.³¹³ Bu bağlamda Foucault, soykütüsel çözümlemesinde tarihi dışarıda bırakmadan, bedeni merkezi bir konuma oturtur. Beden ve nüfus sorunlarından hareketle mikro-iktidar mekanizmalarının düzenekleri içinde, bedenin kontrolunun ne denli önemli bir olgu olduğunu ortaya çıkartmıştır. Öte yandan sanayileşmenin sonuçları olan hızlı kentleşme ve nüfus artışının beraberinde getirdiği sorunların neden olduğu oluşumlara karşı sosyolojinin ortaya çıkış sürecini sorunsallaştırmıştır.³¹⁴

Sınıf bilincinin biçimlenmesinin ilk aşaması, Foucault'ya göre bedenin evetlenmesidir. Burjuvazi, kendine özgü beden yapısı ve cinselliği her türlü düzeneği ile oluşturup, bu düzenlenmiş gerçeği kendi söylemi içine çekmiş; "sanki cinselliğin yalnızca bir haz düzeni içinde değil, düzenlenmiş bir bilme rejimi içinde yer alması kendisi için temelmış gibi" değerlendirmiştir.³¹⁵ Bu çerçevede bedenin nesneleştirilmesi, meta haline dönüştürülmesi, kısaca sistem içinde bir kâr rejimi haline sokulması, onu sosyoloji içindeki çözümlemelerin önemli bir paydası konumuna getiriyor. 19. Yüzyılda gerçekleştirilen sanayi devrimi, toplumsal

³¹² Scott Lash, "Soykütük ve Beden, Foucault-Deleuze-Nietzsche", *Toplumbilim*, sayı: 5, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s.133.

³¹³ Bkz.(5), Akay, s. 28 -30.

³¹⁴ Bkz.(4), Işık, s. 40.

³¹⁵ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, cilt:1, Çev. Hülya Tufan, AFA Yayınları, İstanbul, 1993, s. 75.

yaşamı dönüştürürken, spor evrenindeki oluşumun da başlangıç noktasıdır. Hızlı kentleşme ve teknolojik yenilikler toplum yaşamını biçimlendirirken, "toplumsal" sorunsalını farklı bir boyutta karşımıza çıkartmıştır. Üretimin ve dağıtımın kitleleşmesi ve sınıfsal ayırımın - proleter / kapitalist - belirginleşmesi; bunların kültürel, siyasal ve ekonomik çatışmaları sonucunda, kişiler arasında ve kişiler ile kurumlar arasında yeni olguları, oluşumları yapısal ve işlevsel düzeyde ortaya çıkarmıştır. Sosyoloji, toplumsalın bu dönüşümü karşısında yeniden konumlanarak alt dallara ayrılıp, klasik yaklaşımın bütüncüllüğünün yerine, mikro düzeyde Fransız yapısalcılık sonrası "tekil düşünce" bağlamında yeni çözüm arayışlarına yönelmiştir.

Spor, kapitalist sistem içinde kendi '*habitus*'ünü yaratıp, bir anlamda da kendisi *habitus* olarak sosyoloji içinde toplumsal yaşam ile bağıntılı tüm olgularla eklemlenerek önem kazanmıştır. Sporda '*habitus*'ün oluşmasında ya da sporun '*habitus*'laşmasında, kitlelerin Huizinga'nın '*Homo Ludens*'de vurguladığı, insanın oyuncu niteliğine dayandırılabilir olacak yaklaşımının payı büyük görünüyor. Bu yaklaşımın, sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni "toplumsal" içinde, güç odakları tarafından fark edilmesi, sistem içinde iki yönlü yarar sağlamıştır. Birincisi bilim ve teknolojinin spor evrenine uygulanıp, kitlelerin spora olan yoğun ilgisinin maddi kâra dönüştürülmesi; ikincisi ise sınıflar arası çatışmalarda ya da daha geniş bir açıdan bakıldığında, hakim gruplar ile tabi gruplar arasında çıkan - siyasi, ekonomik ve kültürel - çatışmalarda gerilimin spora yönlendirilip, kontrol altına alınmasıdır. Kapitalist sistemin açtığı bu yol, diğer ideolojiler tarafından görünürde farklı yollardan, tabii ki kendi amaçları doğrultusunda kullanılırken, sporun araçsallaştırılması değişmez bir olgu olarak başat konumunu koruyor.

Futbol, bir topun peşinden koşan, Huizinga'nın "oyuncu" niteliğini öne çıkardığı insanlar ve onları izleyenlerin coşkuları nedeni ile günümüzdeki biçimini alıncaya dek geçirdiği süreç içinde - toplumsal değişkelerle olan etkileşimi göz ardı edilmemeli - yoğun bir ilgi odağı olmuş ve diğer spor dallarının da kitlelerin dikkatini çekmesinde, lokomotif rolü oynamıştır. Futbolun günümüzdeki anlamına en yakın oynanan biçiminin, ku-

rum ve kuralları ile ilk kez İngiltere’de uygulandığı bu gün tartışmasız kabul ediliyor. Tıpkı bu oyunun dünyanın büyük bölümüne - İngilizlerin gidebildiği her yere - İngilizler tarafından götürüldüğünün, tanıtıldığının kabul edilmesi gibi. Sanayi devrimini gerçekleştiren ilk ülke olmanın avantajını "güçlü ülke" imajı ile uygulamada kullanan İngilizler; bürokrat, tüccar, gemici vb. sıfatlarla gittikleri ülkelerde yaşam biçimleri - kültürleri - ile çoğunlukla kendilerine pazar oluşturan ülke insanlarını etkilemişlerdir. Futbol oyunu, İngiltere’de olduğu gibi önceleri bu ülkelerin aristokratları arasında ilgi çekmiş özellikle okul duvarları arasında gelişmiş, daha sonra geniş halk yığınlarına ulaşabilmiştir.

Futbolun İngilizler tarafından her götürüldüğü ülkede, o ülkenin hakim sınıfları tarafından öncelikle benimsenmesi hiç şaşmayan bir kural gibi işlemiştir: Mallarını - bilgi dahil - pazarlamaya gelmiş "güçlü" İngiliz’in, o ülkenin "güçlü"leri ile işbirliğine gitmesi; karşılıklı çıkarların korunduğu, korunan çıkarlarla oluşan iktidarın, paylaşılması olarak değerlendirilebilir. Bu paylaşımda futbolun, tekelci düşünce yapısı ile hakim sınıfların kendi dışında kalanlara karşı kapanan yapısal/işlevsel yönetim biçimi, evrensel nitelik kazanmıştır. Futbol evreninin gelişim süreci içinde, tekelci yaklaşımın arkasında, her zaman siyasi güç odaklarının bulunması, bir başka evrensel nitelik olarak dikkati çekiyor. Futbolun ilk yıllarında kralların bu oyunu - isyan çıkma korkusu ile - yasaklamaları; siyasi iktidarda söz sahibi aristokratların futbolu okul duvarları arasına kapatıp, kendi çocuklarının, ideolojileri doğrultusunda yetişmesi için araç olarak kullanması ve sanayi devrimi ile yaşanan büyük toplumsal dönüşüm/değişim sonrasında - bu yeniliklere koşut olarak futbolun geniş kitlelere yayılması ile - ekonomik, siyasal ve kültürel odakların spor evreninde özellikle futbolu kullanıp, bir yandan kendi kâr düzenlerini sağlarken, diğer yandan direniş odakları oluşturabilecek kitleleri denetim altında tutmalarına olanak sağlamıştır. İdeolojisi ne olursa olsun dünyada futbolun oynandığı her sistem içinde olduğu gibi Türkiye’de de - Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından günümüze dek - bu düzenek işlemiştir.

İstanbul kenti gerek coğrafi konumu gerekse ekonomik ve kültürel yapısı bakımından çok zengin, kozmopolitan özelliği ile diğer kentlerimize göre özellikle cumhuriyet Türkiye'sinde birinci sırada yer almıştır. Tanzimatla başlayan batılılaşma hareketi sürecinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında kent halkının Rum, Ermeni, Yunanlı kökenleri ile Batı'ya yakınlığı ve sürekli Batı ile ekonomik ve kültürel ilişkide bulunması, çağdaşlaşma uğraşında Batı'yı hedefleyen Türkiye'de İstanbul'u adeta bu hedefin simgesi haline getirmiştir.. Batı ile kurulabilecek her türlü iletişimin - ulaşım ve bilgi akışının - İstanbul odaklı sağlanması, toplumsal gelişim sürecinde bu kentin simge niteliğine yaşamsal bir değer kazandırmıştır. Bu bağlamda futbolun evrensel koşullarına uygun biçimde - siyasi, ekonomik ve kültürel güç odaklarının yoğun biçimde bulunduğu İstanbul'da ortaya çıkması ve gelişimini sürdürmesi kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkıyor. Kuruluşları yüz yıla yaklaşan Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe bu kentin takımı olarak güç odakları ile kurdukları yakın ilişkilerle, günümüze dek Türk futbolunun iktidarını paylaşmışlardır. Bu kulüplerin futbol takımlarının, ülke genelinde kazandığı popülaritenin yaygınlığında; İstanbul'un Batı ile özdeşleşmiş, yaşayan simge niteliğinin payı büyüktür. Ancak futbolun Türkiye geneline yayılmasında tek parti döneminin, siyasi çıkara dayanan spor politikaları, özellikle her ilde partiye bağlı bir spor kulübünün kurulması, göreceli de olsa katkıda bulunmuş, futbolun Anadolu'da tanınmasına olanak sağlamıştır. 1950'den sonra ise siyasi ve ekonomik değişimlere koşut biçimde Türkiye'nin her köşesinde futbol takımları ve bunların yer aldığı yerel ve ulusal lig düzenekleri kurulmuştur.

Futbol oyununun diğer spor dallarına göre kitleler tarafından büyük bir ilgi ile karşılanması, yalnızca oyunun kendine özgü maddi-manevi çıkarları ile açıklanacak kadar basit görünmüyor. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişimi, bunların ekonomik ve siyasi güç odakları ile eklemlenmesi, hatta birbirleri içinde erimeleri, 1960'lı yıllarda başlayan, günümüzde somut sonuçları alınan küreselleşme politikaları bağlamında dünya çapında işlerlik kazanmıştır. Bu düzenek içinde Türk futboluna bakıldığında, gelişimin kitle iletişim araçlarının kontrolun-

da gerçekleştiği grlyr. Futbol izleyicisinin müşteri / taraf-
tar olarak nitelenip, onun beklentilerinin diğer popüler kültür
araçları bağıntısında saygın bir kimlik oluşturma, kentli olma,
"ağdaş" olma gibi hedeflerle bezenmesi, bu kontrolü iki yn-
den kuşatıyor. İlki büyük maddi çıkar sağlayacak bir düzenegi
olanaklı kılıyor; ikincisi - ideolojisi ne olursa olsun her türlü sis-
temde olduğu gibi - toplum içinde yaşanabilecek gerilimleri, a-
tışmaları alt düzeye indirebilecek bir kontrol olanağı sağlıyor.
Bu çerçevede spor evreninde futbolun iktidarından söz etmek;
bunun Türkiye uygulamasında Beşiktaş, Galatasaray ve Fener-
bahçe'yi bu iktidarın kendisi olarak görmek ancak koşullu ola-
rak kabul edilebilir. Günümüzde spor dünyası ve onun içinde
değerlendireceğimiz futbol dünyası kitle iltişim araçlarının
kontrolü altındadır. Teknolojik gelişimlere koşut biçimde bu
gün artık spor, uygulamadan çok izlence niteliği ile öne ık-
maktadır. Milyarlarca insan ekran karşısında futbol maçlarını
kendilerinden geçercesine izleyebilmekte, yaşantılarını bu iz-
lenceye göre programlayabilmektedirler. Özellikle " büyük"
takımın Avrupa Kupası maçlarında ve ulusal maçlarda kalaba-
lık İştambul trafiğinin - hem yaya hem taşıt - ne kadar azaldığı
bilinmektedir.

"Bilgi gtr" yaklaşımı ile toplumları etkisi altına alan kitle
iletişim araçlarının, ekonomi, siyaset ve kültürel düzeneklerde-
ki "retici" niteliği, spor/futbol dünyasında da kendini göster-
mektedir. Futbol, medyanın iktidarına maddi-manevi devin-
genlik kazandıran önemli bir etkinliktir. Ancak bu etkinlik için-
de futbol kulüpleri, futbolcular, araç - gereç üreticileri, spon-
sorlar, teknik adamlar, menajerler, federasyonlar, siyasi parti-
ler, ekonomi patronları vd. bir yandan kendi alanları içinde di-
ęer yandan aynı çıkarları güden farklı alanlar içinde, kimi za-
man iktidarlarını kimi zaman da direniş odaklarını oluşturmak-
tadırlar. Kitle iletişim araçları, bu aktörler arasındaki etkileşim-
de yer alarak, gereken bağlantılara - karşılaşmalara - olanak
hazırlar, onların sınırlarını belirler. Bir anlamda, hem iktidarın
hem de direniş odaklarının içinde aynı anda yer alıp, "ikti-
dar(lar)"ının değişken niteliğini, çok yüzlü olarak sürdürür.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Akay, Ali, *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995. Akay, Ali, *Konu-m-lar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.
- Akay, Ali, *Tekil Düşünce*, AFA Yayınları, İstanbul, 1991.
- Alpman, Cemal, *Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi*, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972.
- Arhan, F.- Demirer, T- Hozatlı, U., vd., *Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Yargılamak*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.
- Arıpınar, Erdoğan, *Türk Futbol Tarihi*, cilt:1, Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, İstanbul.
- Atabeyoğlu, Cem, *Atatürk ve Spor*, GSGM Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- ~~Atabeyoğlu, Cem, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,~~
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, Çev. H. Deliçaylı - F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Berger, John, *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları. İstanbul, 1995. Best, S - Kellner, D. *Postmodern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bourdieu, Pierre, *Toplumbilim Sorunları*, Çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Bourdieu, Pierre, *Pratik Nedenler*, Çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1994. Connell, R.W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çeki, Gültekin, *Türk Sporunun 50. Yılı*, BTGM Yayını, Ankara, 1973.
- ~~Dağlaroğlu, Ruşü, Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi 1890-1923, Ankara Bölge Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1977.~~
- ~~Dağlaroğlu, R. - San, H., Türkiye Futbol Tarihi,~~
- ~~Dellaloğlu, Besim, Frankfurt Okutunda Sanat ve Toplum, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.~~
- Doğan, Yalçın, *Fenerbahçe Cumhuriyeti*, Tekin yayınevi, İstanbul, 1998.
- Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, Çev. A. Bora - M. Ağduk - F. Sağlam, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

- Dürüşken, Çiğdem, *Eski Çağda Spor*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1995. Elias, N. - Dunning, E., *Sport et Civilisation*, Librairie Armand Fayard, Paris, 1994.
- Ertuğ, A. Rıza, *Türkiye Futbol Tarihi 1890-1923*, Ankara Bölge müdürlüğü Yayını, Ankara, 1977.
- Featherstone, Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Fişek, Kurthan, *100 Soruda Türk Spor Tarihi*, Gençlik Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Fişek, Kurthan, *Spor Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.
- Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, cilt:1, Çev. Hülya Tufan, AFA Yayınları, İstanbul, 1993.
- Galeano, Eduardo, *Gölgede ve Güneşte Futbol*, Çev. Ertuğrul Önalp - M.Necati Kutlu, Can Yayınları, İstanbul, 1997.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Çev. M. Ruhi Esengün - İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Gillet, Bernard, *Spor Tarihi*, Çev. Mustafa Durak, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975.
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gür, Ali, *Spor ve Sosyal Sınıflar*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1974.
- Holak, R. - Reiter, W.- Bora, T., *Futbol ve Kültürü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Huizinga, Johan, *Homo Ludens*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kahraman, Atif, *Osmanlı Devletinde Spor*, T.C. Kültür Yayınları, Ankara, 1995.
- Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Kozanoğlu, Cem, *Türkiye'de Futbol "Bu Maçı Alıcaz!"*, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Kurt, M. - Atayman, V. - Kurultay, T., *Arenada Showe*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.
- Küçük, Mehmet, *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.
- Lloyd, Genevieve, *Erkek Akıl*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye idare Tarihi*, Todai Yayını, Ankara, 1979.
- Okay, Aydemir, *Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sponsorluk*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 1998. Özbek, Meral, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Rowe, David, *Popüler Kültürler*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

- San, H.- Ünsi, T.- Var, S., *Türk Futbol Ansiklopedisi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- Simpson, V.Y.V.- Jennings, A., *Olimpiyatlar, Sahtekârlık ve Medya, Güç Para ve Doping*, Çev. Mehmet Harmancı, *Milliyet Yayınları*, İstanbul, 1984.
- Somali, Vali, *Beşiktaş Spor Tarihi*, Be-Ka Basımevi, İstanbul, 1978.
- Taftalı, Oktay, *Medya Çağında Düşünce*, Era Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Unat, F. Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964*.
- Yıldız, Doğan, *Türk Spor Tarihi*, Eko Matbaası, İstanbul 1979
- Futbol Oyun Kaideleri ve Hakemler İçin Rehber*, Futbol Federasyonu Merkez Hakem Komitesi Yayınları, Ankara, 1979.

Makaleler:

- Bromberger, Christian, "*Stadyumdaki Kent*", Der. Holak R. - Reiter, W.- Bora, T. Futbol ve Kültürü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Colombe, Gabriel, "*FC Barcelona ve Katalan Kimliği*", Der. Holak R.- Reiter, W.- Bora, T., Futbol Ve Kültürü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Fişek, Kurthan, "*Sporun Anatomisi*", Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ağustos 1979.
- Işık, İ. Emre, "*Toplumsal Teoride Beden: Beden Tekniklerinden Şizo-Analize*", Toplumbilim Dergisi, sayı: 5, İstanbul, 1996, s. 31.
- Keskin, Ferda, "*Foucault'da Şiddet ve İktidar*" Cogito Kış-Bahar'96, İstanbul, 1996, s. 183.
- Lanfranchi, Pierre, "*1920-1938 döneminde Avrupa'da Futbol*", Der. Holak R. - Reiter, W.- Bora, T., Futbol ve Kültürü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.263-274.
- Lash, Scott, "*Soykütük ve Beden, Foucault-Deleuze-Nietzsche*", Toplumbilim Dergisi, sayı: 5, İstanbul, 1996, s. 127-136.
- Lopes, S.- Fauger, P., "*L'invantion du style bresilien*", Revue: Actes de la Recherche, No: 103, Juin-1994, page. 29.
- Moorhouse. Herbert, "*Bir Devlet, Birçok Ülke*", Der. Holak R. - Reiter, W.- Bora, T., Futbol ve Kültürü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ortaylı, İlber, "*İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bakış*", Amme İdaresi Dergisi, cilt: 10, No: 2.
- Perin, Mithat, "*Türkiye'de Spor Gazeteciliği ve Haberciliğin Tarihi*", Spor Basını ve Basında Spor, Hürriyet Vakfı Yayınları, No: 7, 1985, s. 6-10.
- Tanyolaç, Necmi, "*Günümüz Türk Spor Gazeteciliği ve Basının Durumu*", Spor Basını ve Basında Spor, Hürriyet Vakfı Yayınları, No: 7, 1985, s.17-22.

- Tekeli, İlhan, "*Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi*", Türkiye'de İç Göç, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak-1998, s.7-21.
- Van Dijk, Teun, A., "*Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapısı*", Medya, İktidar, İdeoloji, Der. Çev. Mehmet Küçük, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.
- Zeytinoğlu, Emre, "*İstanbul Bienalleri Üzerine*", Toplumbilim Dergisi, sayı: 8, Haziran-1998, s.175-179.

DİZİN

Abdülhamit II 55, 84, 86-90
Ahi Örgütü 83
Akay, Ali 9, 11, 19, 161
Aksoy, Erol 130
Alişan 136
Alpay 147
Altınordu 101, 102, 104, 105, 106
Amerikan Futbol Ligi 104, 105, 117
Amerikan Ulusal Futbol Ligi 104
Anadolu 33, 81, 82, 94, 96, 97, 100,
106, 108, 109, 113, 116, 159
Anadoluhisarı 100
Arabesk eğlence 135
Ariene 145
Armitage, Horace 86, 99, 100
Arsenal 78, 87
Arthells
Atabeyoğlu 110,
Atatürk 111,
Atayman 142,
Atletico Madrid 68, 77
Avrupa Ekonomik Topluluğu 124
Avrupa Kupa Galipleri Şampiyonası
77
Azmi Efendi 86

Baba Tahir 86
Barcelona 68, 73, 74, 75, 76, 77,
124, 163
Baudrillard J. 13, 22-24, 161
Bayar, Celal 101, 111
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü
8, 108, 111, 112, 113, 120
Bereket, Hüseyin 89
Berger 24, 161, 163

Beşiktaş 7, 68, 87, 88, 89, 90, 91, 95,
106, 113, 150, 151, 159, 160,
163
Beykoz 96, 100
Bilgin, Dinç 130
Bond, James 23
Bourdieu, P. 13, 18-22, 24, 43, 88,
103, 117, 127, 128, 131, 142,
146, 154, 161
British Movement 66

Calderon, Vincente 77
Carreras 45
Cashmore 47
Charles II. 56
Charles, John 62
Chelsea 66, 67
Chirac, Jack 134
Coca Cola 46, 134
Colome, Gabriel 73
Comte 153
Connell 26, 27, 28, 40, 161
Coubertin, Baron Pierre de 31
Cuma Birliği 106
Cuma ligi 105, 106, 117
Cumhuriyet Halk Partisi 109

Çeki, Gültekin 108, 161

Deleuze, G. 13, 154-156, 163
Dereli, Oktay 147
Derrida, J. 13
Dilek, Ertuğrul 138
Doğan Grubu 130
Doğan, Aydın 130
Doğan, Yalçın 76

- Domingo 45
Durkheim 153
- Edward II. 54
Efes Pilsen 45, 46
Eisenhower 31
Ekber, Ali 52
Elias, Norbert 154
Elkatip, Musfafa 99, 105
Elpis 86, 93, 95, 98
Emrah 135
Enderun 93
Erkal, İbrahim 135
Erozan, Agah 134
Esel, Bülent 114
Everton 65
- F.İ.F.A. 45, 124
Fanatik 144
Featherstone 21, 24, 162
Felek, Burhan 109
Fenerbahçe 7, 68, 88, 93, 94, 95, 96,
97, 99, 100, 102, 104, 105, 106,
109, 113, 134, 148, 150, 151,
159, 160, 161
Fetgeri Ahmet 89
Fetgeri, Mehmet Ali 89
Fişek, Kurthan 30, 31, 49, 71, 72,
82, 84, 88, 104, 108, 111, 112,
119
Ford 23, 36
Fort, Henry 23
Foto Maç 134
Foucault, M. 13, 15, 19, 72, 79, 125,
126, 154-157, 161-163
Franco, Francisco 31
Fuat Hüsnü 86, 99
Futbol-Association 86
- Galatasaray 7, 37, 68, 70, 84, 88, 91,
92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 102,
104, 105, 106, 109, 110, 113,
134, 148, 150, 151, 159, 160
- Galenos 34
Gamper, Hans 74
Gencebay, Orhan 122, 162
Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü
113, 120
Genoa 87
Giddens 65, 162
Göçmen-ürben 123, 136, 145, 149,
151
Guattari, Felix 154-156
Gülesin, Şükrü 114
- Haccar, Tevfik 99
Hargreavas, Jennifer 39
Hititler 81
Hilal 100, 106
Hill 65
Hitler 67, 111
Hiuan 52
Holiganizm 7, 69, 70
Huizinga 127, 143, 144, 145, 157,
158, 162
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 101
- İlcak Ailesi 130
İlcak Ailesi-Akşam 130
Imogene 93
Işık, Emre 153
- İason 145
İnönü, İsmet 110
İnter City Firm 66
İphitos 34
İrlandalılık 63
İsa 45, 52, 82

- İskoç Ligleri 63
İstanbul Futbol Birliği 7, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 106, 108
İstanbul Futbol Şampiyonluğu 106
İttihat ve Terakki Fırkası 101
- Johanneson, Albert 65
Jül Sezar 52
- Kadıköy Ünyon Kulüp 93
Kadro Dergisi 107
Kahraman, Atıf 162
Kaptuti 81
Karşıyaka Terbiye-i Bedeniye 101
Katalonya 73, 74, 75
Katoliklik 63
Kılıçbay, Mehmet Ali 162
Kırmızıgül, Mahsun 135
Kitle iletişim araçları 131, 146, 150, 160
Klein, Melanie 156
Kompela 148
Kont Santiago 76
Köçeoğlu Andon 86
Kulaksız, Galip 99
Kuleli İdadisi 84
Küçükandonyadis, Lefter 114
- La Fontain 98, 99
Lafontain, James 86
Leeds United 65, 66
Leicester City 65
Lyotard, J. F. 13
- Machiavelli 57
Manchester 67, 78, 124
Marlboro 46, 134
Marx 153
Mc Donald's 46
- Mc Kay 47
Medya 47, 124, 130, 134, 146, 161-164
Mehmet Paşa 90
Mektebi Bahriye 84
Mektebi Harbiye 84
Mekteb-i Sultani 84, 93
Merkez Hakem Komitesi 137, 163
Mersinli Ahmet 110, 111
Milli küme 115
Moorhouse 62, 63, 163
Morris, Desmond 26
Musavver Cihan 85
- Nacional 88
National Front 66, 67
NATO 115
Neron 52
Newcastle United 66
Nietzsche 25, 127
- Ok, Hilmi 137
Osmanlı İmparatorluğu 15, 79, 82, 88, 117, 118, 132, 158
- Ören, Enver- İhlas 131
Özal, Turgut 123
Özilhan, Tuncay 46
- Pehlivan Tekkeleri 82
Palaistra 34
Papa IX. Leo 57
Papa VII. Clemente 57
Papa VIII. Urban 57
Pavarotti 45
Pazar ligi 104, 105, 106, 117
Penarol 88
Profesyonel Gal Kulüpleri 62
Progres 95, 99, 100, 101, 102

- Protestanlık 63
Puşkaş 76
- Ralph 65
Rambles 95
Real Madrid 68, 73, 75, 76, 77, 124
Reşat Efendi 86
Rivera, Primo 75
Robert Kolej 84
Ronaldo 45
Rowe, David 36, 41, 47, 60, 149, 162
Rugby-Association 86
Rum Elpis 86
Rumeli Holding 130
Rush, Ian 62
- Saint-Simon 127
Salazar, Antonio 31
Sayan, Seda 148
Serbest İrlanda Futbol Federasyonu 62
Servet 86
Service Crew 66
Shakespeare 56
Show-Cine 5
Simmer 153
Sitefano 76
Sporel, Hasan Kamil 199
Star 130
Strugglers 95, 96
Süleymaniye 100, 106
- Şamil (Şaplı) 89
Şükür, Hakan 37, 147
- Talat Paşa 101
Tanyolaç, Necmi 163
Tarde, Gabriel 156
Tatlises, İbrahim 135
- Tekeli, Şirin 62
Telefoncular 95, 100
Televole 148
Thales 34
Theodisius 35
Theseus 145
Tiger, Leonel 26
Türk İdman Ocağı 100
Türk medyası 130, 132
Türk Spor Basını 132
Türk Spor Kurumu 8, 108-115
Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı 8, 106, 107, 108, 109
Türkiye İkinci Ligi 116
Türkiye Üçüncü Ligi 116
- U.E.FA. 70, 124
Ulus devlet 71, 74
Ulusal basın 116
Ulusal lig 115, 116, 159
Uluslararası Futbol Birliği 64
Uluslararası Olimpiyat Komitesi 45
Uzan, Cem 130
- Ülkü Dergisi*, 107
- Van Dijk 125, 129, 130, 131, 164
Vefa 84, 96, 100, 106
- Weber 153
Williams 65, 66
Wolverhampton 65, 67
- Yen, Ali Sami 93, 98, 100, 106
Yeni kentli 122
Yiğitlik-Alplik 81
- Zeytinoğlu, Emre 24, 164

